het land van aalst

Tijdschrift van de geschiedkundige vereniging
HET LAND VAN AALST

JAARGANG XXXIV - 1982 - NUMMER 4-5

EEN JAAR GRATIS VERZEKERING voor de leden van V.T.B. — V.A.B., Davidsfonds, Willemfonds, Vermeylenfonds, V.O.S., A.N.Z. en B.G.J.G. bij het afsluiten van een tienjarige polis in één van de takken :

— **Brand**
— **Burgerlijke verantwoordelijkheid gezin**
— **Persoonlijke verzekering**
— **Persoonlijke verzekering inzittenden auto**

Vraag inlichtingen aan onze bemiddelaars of rechtstreeks aan

N.V DE NOORDSTAR en BOERHAVE

Groot - Brittaniëlaan 121
9000 GENT — Tel. 091/25.75.15

die de zaak aan de bemiddelaar van uw keuze zal overmaken

DE SINT-ADRIAANSABDIJ TE GERAARDSBERGEN: EEN BOUWGESCHIEDENIS

door Martine PIETERAERENS

INLEIDING

1980 was een feestjaar voor alle navolgers van Benedictus; het was het vijftiende eeuwfeest van hun vereerde vader, de "Patriarch van de Westerse monniken", de "Pater Europae".

Nog voortlevend in de euforie van het Benedictusjaar en, als het ware, een aanvulling ervan, kon ook de Geraardsbergse abdij háár eeuwfeest vieren in 1981. In dat jaar was het immers 900 jaar geleden dat de abdij gesticht werd, of beter, dat de Benedictijnenabdij van Dikkelvenne, gelegen in de Scheldevallei, naar de Dendervallei werd overgeheveld.

Het is dan ook niet te verwonderen dat, bij de keuze van een onderwerp voor een eindwerk, onze aandacht getrokken werd naar de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen.

Daar het onderwerp, echter, op zichzelf te omvattend en te uitgebreid is om al de verschillende aspecten, met betrekking tot een dergelijke kloostergemeenschap te bespreken, en rekening houdend met onze interessesfeer en de aard van onze opleiding, hebben wij eraan gehouden slechts één aspect van deze abdij te belichten, namelijk: haar bouwgeschiedenis.

Uitgaande van ikonografische documenten, beschrijvingen, rekeningen en dergelijke meer..., en door vergelijking met de algemene ontwikkeling van de Benedictijnerarchitectuur in de Nederlanden en de ons omringende landen, willen we pogen een evolutie te schetsen van de bouwgeschiedenis der Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen.

Dat dit alles in zijn tijdskader moet gesitueerd worden en ingeschakeld in de historische evolutie van de abdij, ligt enigszins voor de hand. Maar omwille van het beknopt karakter van deze publicatie en omdat er goede, wetenschappelijk hoogstaande werken zijn gepubliceerd over de historiek van de abdij (zie onder meer: VAN BOCKSTAELE G., *Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen, 1081-1302,* in: *Het Land van Aalst,* jaargang 1966-1967, en van dezelfde auteur, *Abbaye de Saint-Adrien à Grammont,* in: *Monasticon belge,* tome VII, volume 2, 1977; ook SOENS E., *De abdij van Sint-Adriaan te Geeraardsbergen, haar pachthovens en molens,* in: *Annalen van den oudheidkundige kring van de stad en het Land van Aalst,* 1914) laten we dit aspect buiten beschouwing.

Verder willen we de lezer aan de hand van een beschrijving en enkele foto's, een beeld geven van de nog bestaande gebouwen, als stille getuigen van de eens zo machtige "Sente Adriaen in Vlaenderen...".

HOOFDSTUK I. Historische Ikonografie

Om een idee te krijgen van wat abdijkerk en -klooster betekenden, resten ons vaak niets anders dan enkele schetsen, een gravure, schilderijen en sumiere beschrijvingen.

Door deze documenten te vergelijken met gelijkaardige bronnen van andere abdijen uit de streek, het Land van Aalst, kunnen wij trachten een beeld op te hangen van de eens zo machtige Sint-Adriaansabdij.

We hebben de documenten ingedeeld volgens drie grote evolutiefases en chronologisch gerangschikt.

A. De abdij in de XVIde en XVIIde eeuw

De oudst bewaarde afbeeldingen, die ons de abdij tonen, gaan terug tot de XVIde en XVIIde eeuw. Het betreft een plattegrond van de stad Geraardsbergen, een schilderij uit het bezit van de heren van Boelare en verder de bekende gravure met panoramisch gezicht op de stad Geraardsbergen, vervaardigd door Sanderus.

Deze ikonografische bronnen geven ons telkens een interessante kijk op de gotische abdijkerk.

Op een *stadsplan van Geraardsbergen* (1) getekend door JACOB ROELOFS VAN DEVENTER (Deventer ± 1536 - Keulen 1575) (2) rond 1560, wordt de situering van de abdij in de middeleeuwse stad mooi weergegeven (afbeelding I).

Jacob Roelofs van Deventer tekende een aantal plattegronden van Noord- en Zuidnederlandse steden in opdracht van Filips II, de koning van Spanje. Hij bracht de plannen samen tot *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle.* Honderdtweëentwintig ontwerpen uit deze atlas bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, waaronder die van Geraardsbergen.

Het abdijcomplex is gelegen in de noord-oostelijke hoek van de stad. Aan de noord-oostzijde wordt het begrensd door de stadsmuren, in het zuiden door de weg naar Brussel, die leidt naar de Brusselse of Overpoort, en in het westen door de Boelarestraat die verbinding geeft aan de Boelarepoort.

De kerk wordt slechts heel sumier weergegeven. Het is een

(1) "Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle" werd heruitgegeven door C. REULENS, C. OUVERLEAUX, J. VAN DEN GHEYN, Brussel, 1884-1924. Facsimile uitgave bevindt zich ook in R.A.G., Kaarten en Plans, Sint-Adriaansabdij, nr. 2451,3.

(2) THIEME-BECKER, Allgemeines Lexicon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Leipzig, 1913, band IX, p. 132.

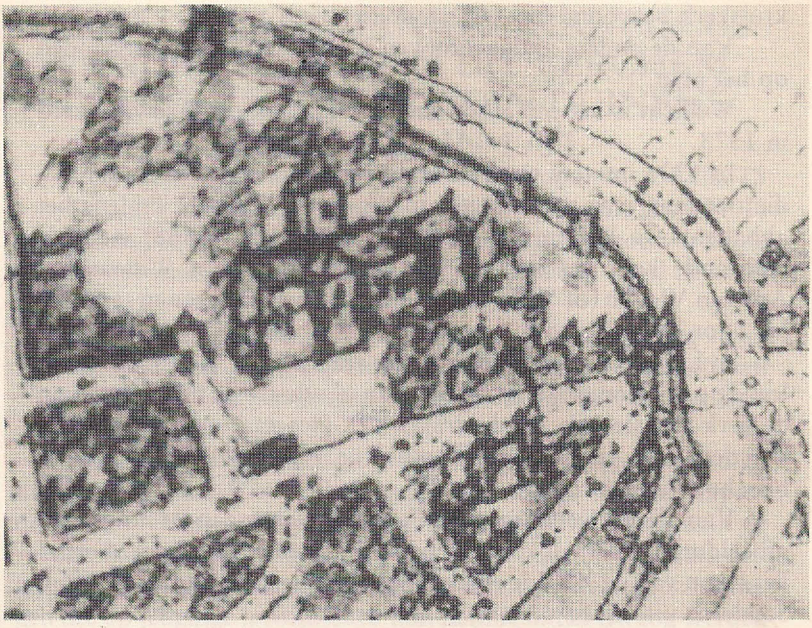

I. Detail van het stadsplan van Geraardsbergen
opgetekend door Jacop Roelop VAN DEVENTER, rond 1560.
(R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 2451 (3)).

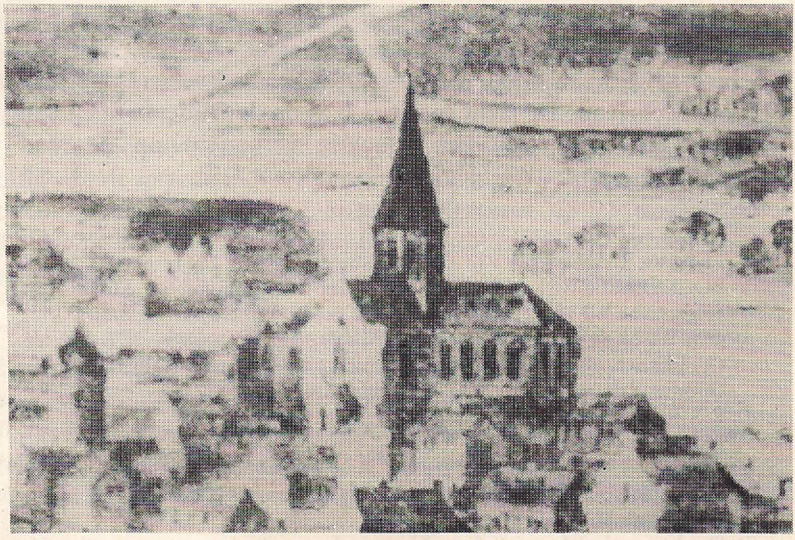

II. Schilderij met zicht op de stad Geraardsbergen, 1610. Detail van de abdijkerk.
(Eigendom van burggraaf de Biollet, Brussel).

kruiskerk bekroond met een vieringstoren.

Van de andere abdijgebouwen is geen spoor terug te vinden op het plan.

Wellicht is het een afbeelding van de kerk die ingewijd werd in 1373.

In 1336 immers werd de abdij verwoest door een brand (3), die ontstaan was tengevolge van een hevig onweer. Tijdens het abbatiaat van Willem van Sente Goerix (1352 - 1368) werd de verbrande kerk hersteld. In 1365 immers gaf abt Willem aan Adriaan Vleisch (of Visch) de opdracht om aalmoezen in te zamelen voor het herstel van het vernielde klooster (4).

In 1372, onder het prelaatschap van Gillis (1368 - 1377), verleende paus Gregorius XI aflaten aan al wie tot de herstelling van de kerk zijn steentje zou bijdragen (5). Het daarop volgende jaar kon de nieuwe kerk, die elf altaren telde, ingewijd worden door de bisschop van Calcedonië (6).

Van deze "Dendergotische" kerk (7) bestaan er nog twee afbeeldingen, namelijk een schilderij, algemeen gedateerd rond het begin van de XVIIde eeuw (1610?) en de gravure van Anthoni Sanderus uit 1641.

Het *schilderij* (afbeelding II) was oorspronkelijk in het bezit van de heren van Boelare. De auteur ervan is anoniem gebleven en het werk wordt, volgens de stijlanalyse, algemeen gedateerd rond 1610. Het is nu eigendom van de burggraaf de Biollet te Brussel.

Het werk werd een eerste maal gepubliceerd in het boek van Victor Campen: "La baronnie de Boulaere" (8). Het stelt een jachtscène voor, waaraan een heer (de heer van Boelare?) met zijn gevolg deelneemt. De jacht speelt zich af op de Oudenberg en van daaruit ontvouwt zich een prachtig vergezicht op de stad Geraardsbergen.

(3) FRIS V., Geschiedenis van Geeraardsbergen, Gent, 1911, p. 413. VAN BOCKSTAELE G., Abbaye de St.-Adrien à Grammont, in: Monasticon belge, tome VII vol. 2, 1977, p. 92 heeft geen zekerheid over de brand. Volgens RUTEAU B., La vie et martyre de St. Adrien, titulaire de la ville de Grandmont, patron contre la peste et de sa S. Compagne Nathalie, avec la chronique du monastère de la dicte ville, Ath, s.d. (1637).

(4) R.A.R., Regesten, nr. 161.

(5) FRIS V., op. cit., p. 415.

(6) De originele akte is verloren gegaan, maar een inventaris uit de 17de eeuw vermeldde een bischoppelijke akte over de inwijding. R.A.R., St.-Adriaansabdij, nr. 1, f° 13.

(7) Op deze evolutiefase van de architectuur komen we later nog terug (hoofdstuk II, fase B).

(8) CAMPEN V., La Baronnie de Boulaere, s.l., 1930.

III. Panoramisch zicht op de stad Geraardsbergen.
Gravure uit SANDERUS' "Flandria Illustrata", 1641.
(Private verzameling, Geraardsbergen).

Ongeveer in het midden van het doek wordt de Sint-Adriaansabdijkerk afgebeeld (afbeelding II). Rechts ervan, op de achtergrond, bemerkt men het machtige kasteel van de heren van Boelare.

We krijgen een duidelijk zicht op de zuidzijde van de kerk met koor, vooruitspringend zuidelijk transept, vieringstoren en schip.

Kenmerkend voor deze gotische kerk is het driezijdig afgesloten koor dat geschoord wordt door eenvoudige luchtbogen en steunberen.

Het lange uitgebouwde monnikenkoor (vier traveeën lang) wordt verlicht door spitsbogige vensteropeningen, voorzien van gotisch maaswerk. Ook het transept heeft een spitsboogvenster met daarboven een radvenster.

Hoe het schip eruit zag is moeilijk uit te maken op dit schilderij.

Een tweede ikonografische bron voor deze eerste bouwfase is de alomgekende *gravure met panoramisch gezicht op de stad Geraardsbergen* gegraveerd voor de uitgave van ANTHONI SANDERUS' *Flandria Illustrata* (1641) (afbeelding III) (9).

Anthoni Sanderus (geboren te Antwerpen op 15 september 1586) (10) was aanvankelijk priester en kanunnik van het kapittel te Ieper. In 1657 gaf hij zijn verschillende ambten (hij was onder meer scholaster en penitencier) op, om zich uitsluitend aan de studie van de geschiedenis te wijden. Dit leidde in 1641 tot de publicatie van zijn "Flandria Illustrata" te Amsterdam, gedrukt door de "alomvermaarden drukker den Heer Johannes Blaau".

Zoals de titel het vermeldt (11), behelst deze uitgave "eene algemeene en nauwkeurige Beschrijving van dat Graafschap (Vlaanderen) en van zijne algemeene en bijzondere Wette; alsmede eene Chronologische en Historische opvolging zijner Graaven, tot op Karel den VI tegenwoordig Roomsch Keizer..."

De boekdrukker vertelt de lezer ook hoe de tweede, "nederduytsche" uitgave tot stand gekomen is (12): "... bij een zwaar toeval, in 't jaar 1673, werden alle de toen nog overige Exemplaaren, benevens alle de Kopere Plaaten (van de afbeeldingen), en het geheele Magazijn van dien Vermaarden Boekdrukker, tot assche verbrand".

(9) Figuratief plan van de stad Geraardsbergen, gezien vanuit het noordwesten. Gravure (15,4 op 23 cm) in SANDERUS A., Flandria Illustrata, Amsterdam, 1641, boek III, deel II, p. 80.

(10) VAN KERCKHOVEN J., Noemenswaardige mannen en vrouwen uit het rijke verleden van Geraardsbergen, XIIIde-XXste eeuw, s.l., s.d, p. 212 (bijkomende nota's).

(11) Zie "Verheerlijkt Vlaandre", facsimile-uitgave, Tielt, 1974, boek I.

(12) Idem, boek I, deel 1, inleiding.

In 1735 werd, aangezien de vraag naar dit beroemde boek enorm groot was, een nieuwe uitgave verzorgd en werd er naar het model van de illustraties uit het Latijnse werk, nieuwe koperen platen vervaardigd. Deze zijn heel wat netter en grafisch beter verzorgd, maar missen toch ergens het schetsmatige, wat zo duidelijk naar voor komt bij de eerste reeks gravures (vergelijk afbeelding IV en V).

In een twaalftal bladzijden verhaalt Sanderus ons de geschiedenis van de stad Geraardsbergen, geïllustreerd met een panoramisch zicht op de stad (afbeelding III) (13).

Om even te oriënteren: ongeveer in het midden van de gravure, ziet men de markt met de Sint-Bartholomeuskerk en stadhuis en uiterst links daarvan: de abdijkerk.

Sanderus geeft een schetsmatig beeld van de westpartij en de daarachter liggende benedenkerk, maar de verhoudingen van de verschillende delen, ten opzichte van elkaar, zijn moeilijk uit te maken. De twee flankeertorentjes aan de westgevel kunnen op invloed vanuit de Scheldevallei, waar dergelijke torentjes veelvuldig voorkwamen (bv. de Sint-Niklaaskerk te Gent). Typisch is ook de zware gotische vieringstoren.

Aangezien deze eenvoudige, regionale gotiek bleef doorleven tot in de XVIIde eeuw, is het niet te verwonderen dat men in de documenten van de XVIde en XVIIde eeuw, de gotische toestand nog aantreft.

B. De grote bouwcampagne: 1720 - 1760

De barok, ingeluid door de Contrareformatie, drong pas goed door in de XVIIIde eeuw. Abdijkerken werden opgetrokken in een sobere en - later - classicistisch geïsnpireerde en meestal verstarde versie van de stijl.

Over de grote bouwcampagne van 1720 - 1760 hebben we heel wat informatie: niet alleen kunnen we beschikken over afbeeldingen van de gebouwen op schilderijen of gravures, maar tevens kunnen we de illustraties van de bouwwerken toetsen aan een bewaard gebleven plattegrond, aan schetsmatige afbeeldingen op archiefdocumenten en aan de vermeldingen in de rekeningsboeken (14).

Voor het eerst kunnen we ons nu ook een beeld vormen, niet

(13) De kopergravure werd eveneens overgenomen door F. DE WIT (tweede helft XVIIde eeuw) en door C. DE PASSE.

(14) R.A.R., Sint-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 386, Register der uitgaven (werklieden, herstellingen van de gebouwen, nieuw orgel e.d.) 1748-1761.

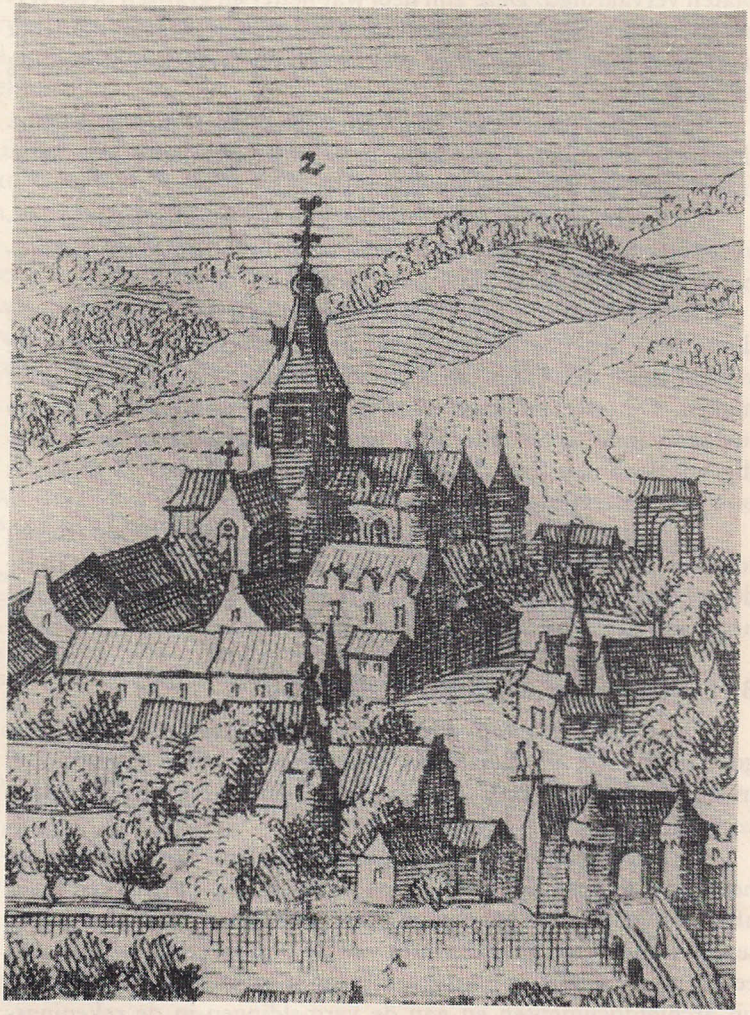

IV. Gravure van A. SANDERUS: Panoramisch zicht op de stad Geraardsbergen. Detail van de abdijkerk. (SANDERUS A., Flandria Illustrata, 1641).

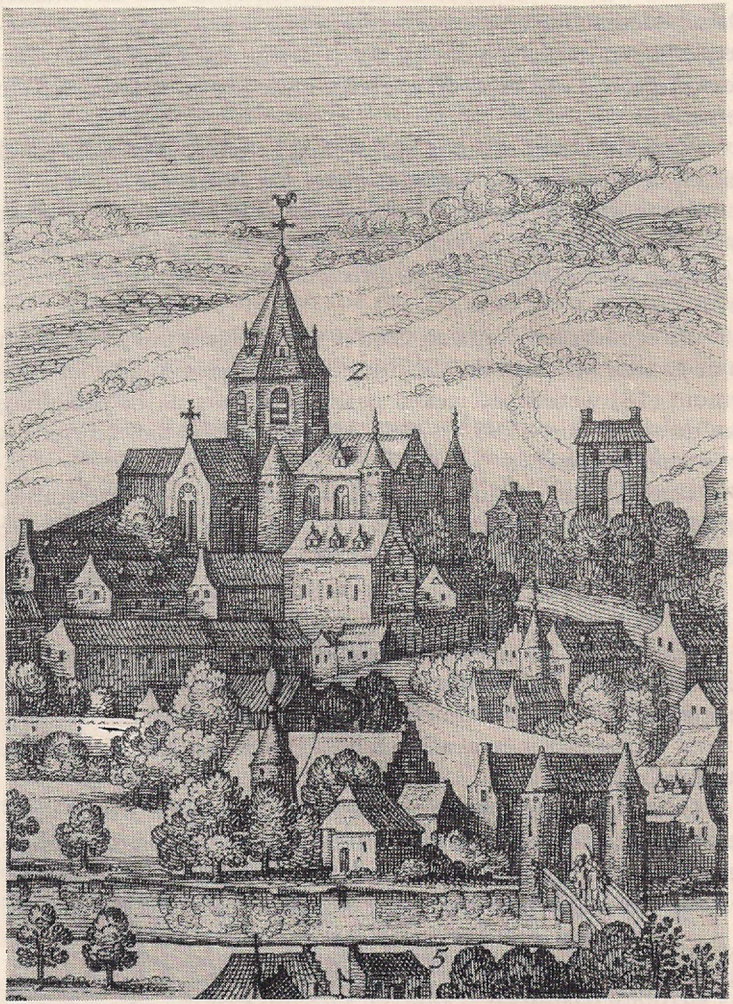

V. Gravure van A. SANDERUS: Panoramisch zicht op de stad Geraardsbergen. Detail van de abdijkerk. (SANDERUS A., Verheerlijkt Vlaandre, 1735).

alleen van de abdijkerk, maar ook van de andere gebouwen, die deel uitmaken van het grote abdijcomplex.

Vooral twee schilderijen die zich in het museum (in het prelaatskwartier) bevinden, schenken ons een schat aan informatie. De schilderijen meten elk 1,57 m breed en 1 m hoog (de lijst meegerekend) en werden op doek gezet door Pierre CANIVE (of Canivez). Zij tonen ons de abdij zoals die eruit zag in de late XVIIIde eeuw (15).

Over de auteur ervan is heel weinig geweten: men weet enkel dat hij de oom was van schilder Pieter Vanhuffel (16).

Vanhuffel, die de eerste stappen in de schilderswereld gezet had onder leiding van zijn oom, werd later "Schilder van de Koningin der Nederlanden" en directeur van de Akademie te Gent (17).

De schilderactiviteit van Canivé valt, volgens ons, te situeren in de tweede helft van de XVIIIde eeuw. Volgens August De Portemont (18) werden de weken geschilderd kort na de opheffing van de abdij (dus: 1795 - 1796), maar zekerheid hier omtrent is er, tot nu toe, niet.

Omwille van de duidelijkheid hebben wij, voor deze studie, de gravures als basis genomen. In 1870, immers, heeft August De Portemont de schilderijen laten omzetten tot gravures.

Het ene schilderij biedt ons een zicht op de kerk (afbeelding VII) en de ingang tot de abdij.

Een mooie statige kruisbasiliek verheft zich langsheen de "Cloosterstrate" (nu: Abdijstraat). Voor de kerk en langs de straat gesitueerd, bevindt zich een bron, de "borreput" genoemd (19). Uiterst rechts ziet men een monnik (de abt?) een aalmoes geven aan een bedelaar.

Ook de ingang tot het eigenlijke abdijcomplex wordt afgebeeld: één grote poortopening vormt de enige toegangsmogelijkheid.

Het doek geeft de barokke bouwfase van de kerk weer, die

(15) In de XIXde eeuw bevonden de twee doeken zich in het stadhuis.

(16) Zie: Biographie Nationale, vol. 26 (1936-1938): "Pierre-Guillaume-Jean Vanhuffel werd geboren in 1769 en stierf in 1844. Zijn oom Pierre Canivez (sic) reisde veel om schilderijen in kerken te restaureren.

(17) Gand artistique, Art et Esthétique, in: Art dans les Flandres, IIIde jaargang (1924) nr. 6.

(18) DE PORTEMONT A., Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre, Gent, 1870, deel II, p. 192 (noot 1).

(19) FRANCQ M., Toponymie van Geraardsbergen tot 1600, Gent, 1979, nr. 17. Het was een openbare waterput die men vroeger aantrof in het midden van een bewoonde plaats. Het was tevens een voorzorgsmaatregel tegen brandgevaar.

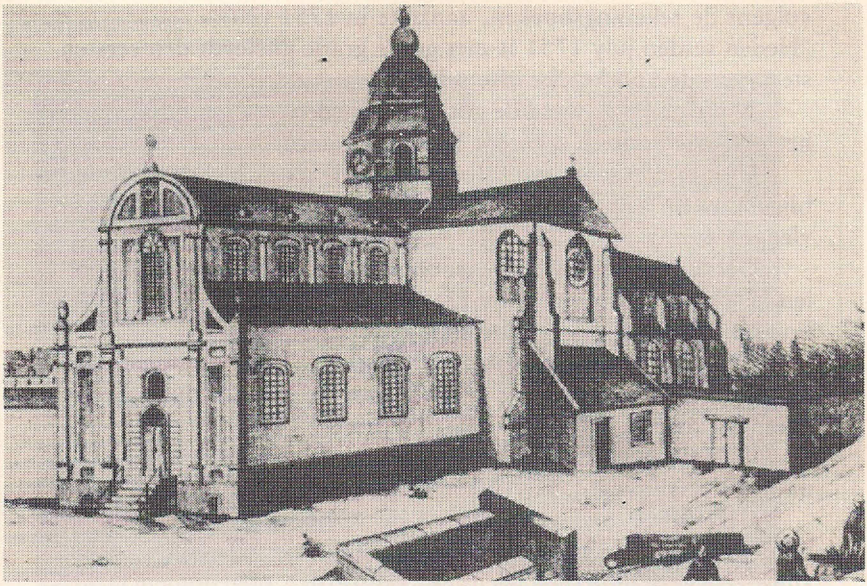

VI. Zicht op de adbij- en bijgebouwen.
Gravure gemaakt naar het schilderij van P. Canivé (XVIIIde eeuw).
(DE PORTEMONT A., Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre).

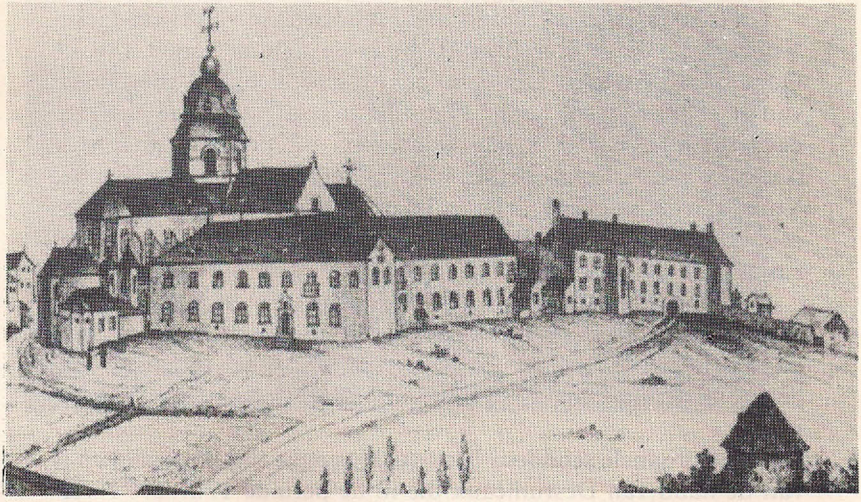

VII. Zicht op de abdijkerk.
Gravure gemaakt naar het schilderij van P. Canivé (XVIIIde eeuw)
DE PORTEMONT A., Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre.

volgens de rekeningsboeken, aanzette in 1751 (20):
"Heden sesden july 1751 is met godts gratie gheleydt den eersten steen van de voorkercke ofte schip".

Waarschijnlijk werd de gotische benedenkerk gesloopt, maar het gotische koor en transept bleven bewaard.

Het tweede schilderij (afbeelding VII) toont ons de abdij- en bijgebouwen: aan de kerk sluit het pand aan waarvan twee haakse vleugels te zien zijn.

Het koor van de kerk wordt afgesloten door vijf straalkapellen. De middenste, de Onze-Lieve-Vrouwkapel, is groter uitgebouwd. Naast deze kapel bevindt zich de sacristie.

Aansluitend op het pand, is de prelaatsvleugel gesitueerd.

Op de voorgrond van het doek bemerkt men de muur die het complex afsloot, met daarachter de tuinen.

Uiterst rechts is de stalvleugel gelegen, met ongeveer in het midden: de duiventil, boven een grote doorrijpoort.

Deze beide doeken werden in de XXste eeuw nageschilderd door Paul Guillemin. Enkele kleine details niet te na gesproken, zijn de twee schilderijen identiek. Ze werden opgenomen in het werk van Ernest Soens *"De Abdij van Sint-Adriaan te Geraardsbergen"* (afbeelding VIII en IX).

Van deze barokke kerk hebben we nog een afbeelding: namelijk, het *schilderij met "het gebeuren van 1760"* in de Onze-Lieve-Vrouwkapel op de Oudenberg te Geraardsbergen.

Op 3 juli 1859 werd door het broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Halle (bij Brussel) besloten aan de kapel van de Oudenberg een kopie van een doek te schenken, ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van de redding van de Hallebedevaarders (21): "ten eynde aldaer hun offerande te doen, bestaende in eene schoone schilderije, verbeeldende het Wonder Voorval waarvan het Dank- en Jubelfeest gevierd wordt, tot eene eeuwigdurende herinnering voor alle meekomende broeders en zusters".

Het schilderij meet circa 1,20 m bij 80 cm en is geschilderd door een zekere J. Van der Beken. Het werd geschonken, zoals we daarjuist vermeld hebben, ter gelegenheid van het eeuwfeest van het "wonderlijk toeval" op 28 mei 1860 (gesigneerd: Ch. L. Haire).

Het originele schilderij hangt te Haringhe (bij Poperine) en is van de hand van Desrumeaux die in de periode 1767-1771 ver-

(20) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 386, f° 30.
(21) VAN MELLO J., Van Gerardimontium tot Geraardsbergen, Tielt, 1977, p. 168.

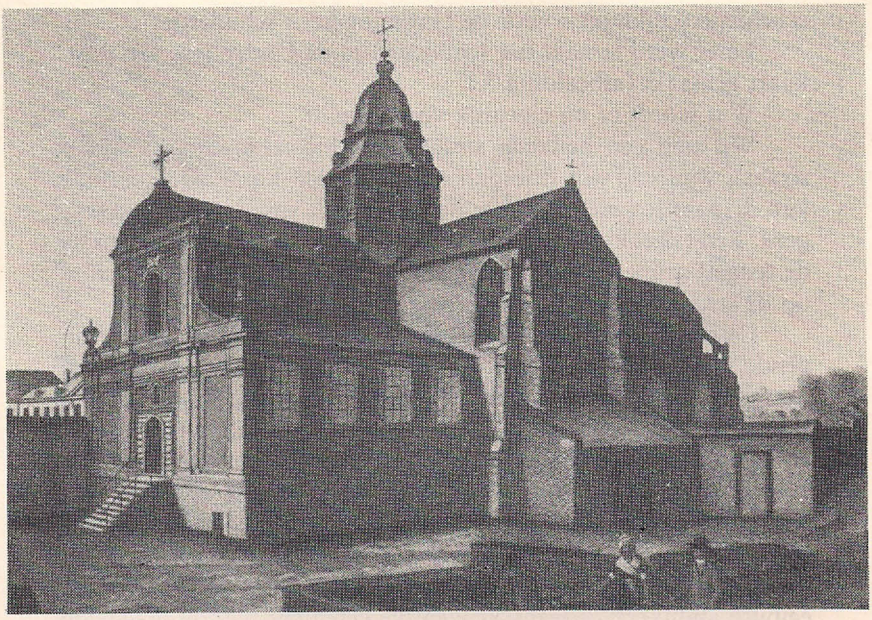

VIII. Zicht op de abdijkerk.
Geschilderd door Paul GUILLEMIN (1864-1944) naar Canivé.
(SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geraardsbergen).

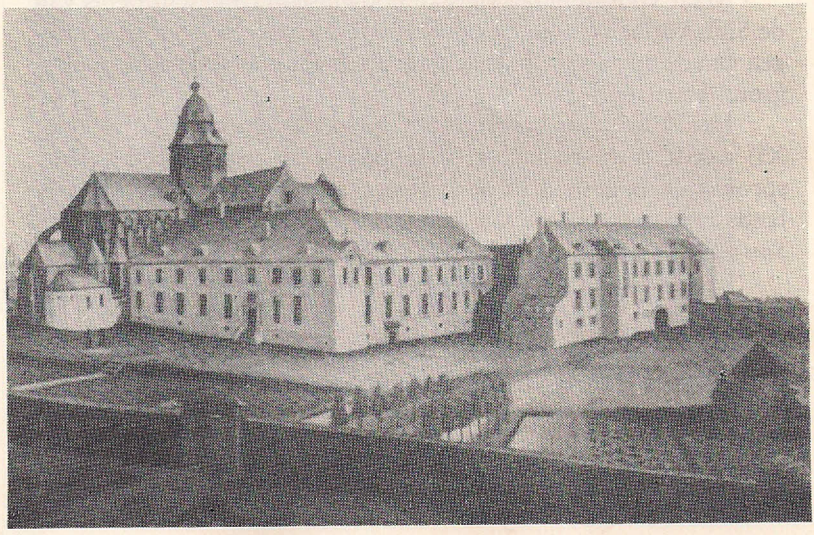

IX. Zicht op de abdij- en bijgebouwen.
Geschilderd door Paul GUILLEMIN (1864-1944), naar Canivé.
(SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geraardsbergen).

scheidene schilderijen voor de Haringhe-kerk schilderde.

Later werd er naar het schilderij van de Oudenberg een postkaart gemaakt (afbeelding X).

Wat wordt er nu eigenlijk voorgesteld?

We zien een hellende straat (de Kloosterstraat, nu Abdijstraat), waarvan een driespan naar beneden komt. De voerman kan de paarden niet tegenhouden en wordt van de wagen geslingerd. Een engel komt tussen en kan de op hol geslagen paarden bij de teugels grijpen en tot rust brengen. Dit gebeuren speelt zich af op de straat ter hoogte van de abdijkerk.

Onderaan het schilderij bevindt zich een opschrift met de volgende tekst: "Als hondert seventien en 't sestig wierd geschreven, het broederschap van Hal tot Haringe verheven, komt van sijn bedevaart den Geeraerdsbergh bij Stad - den wagen nederloopt, sonder gespannen radt. De peerden niet gewoon gebergten neer te commen, den voerman viel der van, dis cond die niet toomen. Natuer noch menschenhulp, maer Marie van Hal ongehindert, houdt hen staen, in 't midden van den val."

Opnieuw wordt ons hier een beeld geboden van de XVIIIde-eeuwse abdijkerk. Tevens krijgen we een zicht van de omgeving waarin de abdij zich bevond met, onder meer, de rij huizen in de steile Kloosterstraat. Het derde huis met trapgevel (links van de straat) is, tot vandaag de dag, onveranderd gebleven.

Maar voor deze belangrijke bouwfase in de geschiedenis van de Sint-Adriaansabdij, beschikken we niet alleen over afbeeldingen van de opstand van de gebouwen, maar is er tevens een plattegrond bewaard.

Het *"Plan de la cidevant abbaye de Grammont"* (afbeelding XI) wordt bewaard in het prelaatskwartier van de abdij. Oorspronkelijk opgesteld in de Franse taal, werd het in het Nederlands omgezet voor de uitgave van Ernest Soens' *"De Abdij van Sint-Adriaan te Geraardsbergen"* (22).

Het volledige domein (klooster-, bijgebouwen, nijverheidslokalen, tuinen, vijvers) werd op plan gezet. Ook de omringende straten werden aangeduid. Van de gebouwen werden alleen de belangrijkste met naam aangeduid.

Aan de hand van inventarissen en vermeldingen in archiefdocumenten, trachten we dit plan te vervolledigen. Spijtig genoeg, moeten we ook hier opnieuw beroep doen op hypothesen, aangezien wel vele gebouwen opgesomd worden, maar nooit hun lig-

(22) Uitgegeven te Gent, 1914. Het plan in het abtenkwartier meet 93,5 cm op 111 cm. Het werd aan de achterzijde verstevigd met stukken van een ander, ons onbekend, plan.

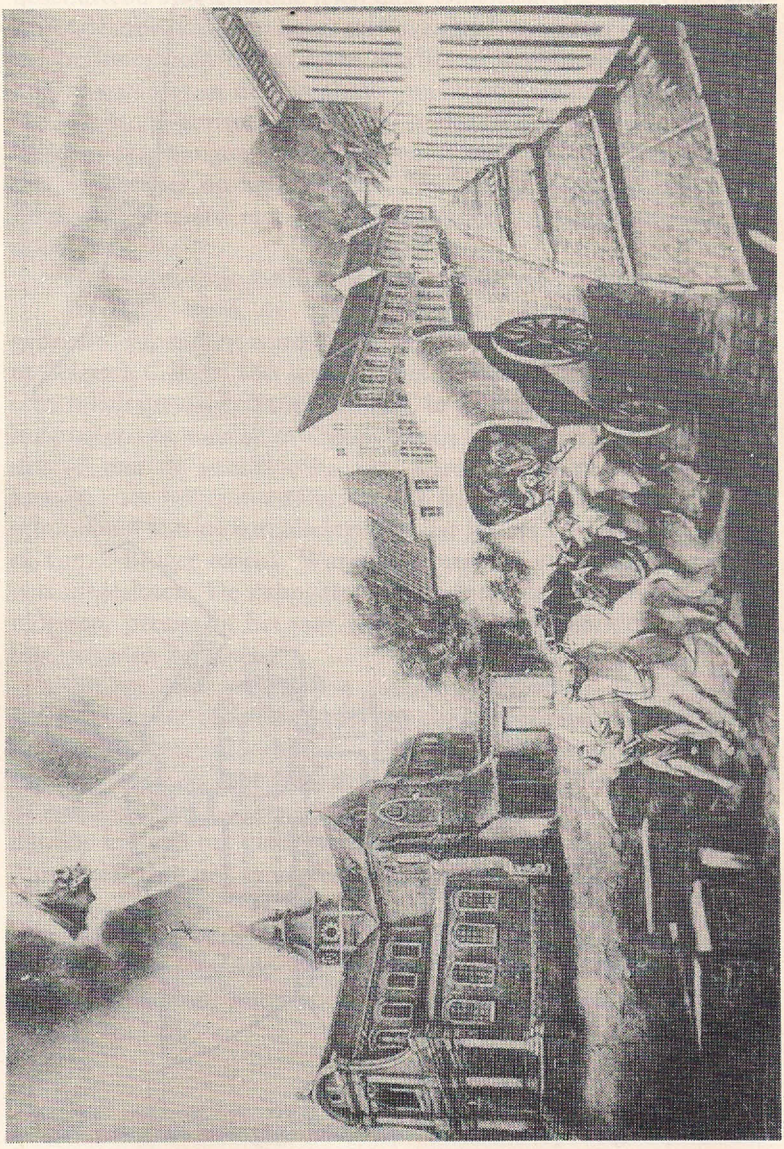

X. Zicht op de abdijkerk. Postkaart naar schilderij in kapel op de Oudenberg met afbeelding van het "wonderlijck voorval" van 1760.

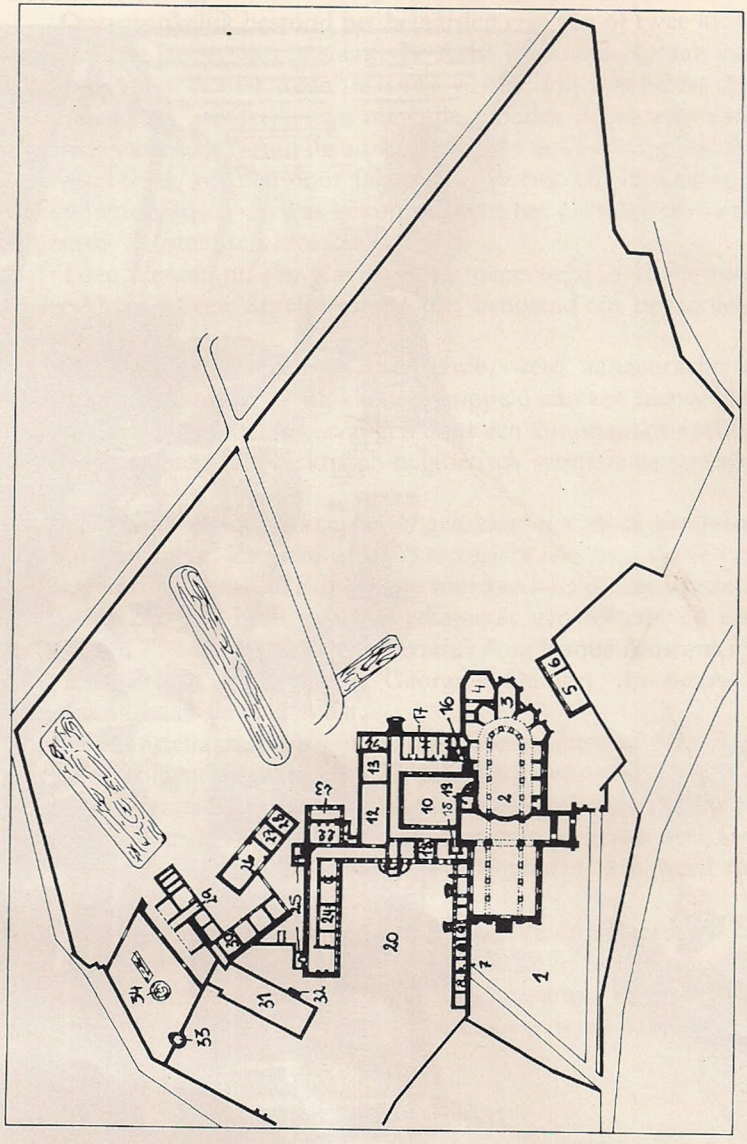

XI. Grondplan van de abdij, midden XVIIIde eeuw, naar "Plan dela cidevant abbaye de Saint-Adrien è Grammont". (SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geeraardsbergen).

ging binnen het domein aangeduid wordt.

Ook op enkele archiefdocumenten worden de gebouwen weergegeven zij het zeer sumier of schetsmatig. Toch hebben deze afbeeldingen veel waarde aangezien men de meer duidelijke afbeeldingen van de abdij aan deze schetsen kan testen op hun waarheidsgetrouwe weergave van het bestaande.

Een eerste en minder bekend doucment is de *tekening van de monumentale trap* die toegang gaf tot het pand (afbeelding XII): *"modelle pour l'Escalier et porte principael d'Abdaye de St. Adrien a Gramont"*.

Het plan dateert van 1764 en werd getekend door een zekere P.J. Depret (?) (23). Het document, dat ontdekt werd door G. Van Bockstaele in 1968, zat vastgekleefd op en diende als rug voor een ander document.

Een majestueuze trap van zeventien treden leidde naar een prachtig uitgewerkte deur. Een brede geprofileerde kroonlijst wordt ondersteund door twee voluten, versierd met gebeeldhouwde motieven. Een schelpenmotief siert het middendeel van de deur. De houten deur zit gevat in een geprofileerde lijst en wordt bekroond met een mooi uitgewerkt waaiervenster. De uitwerking van dit plan zou de abdij, volgens het opschrift, vijfennegentig gulden gekost hebben.

Een tweede document dateert van 23 augustus 1771 en wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Kaarten en Plans nr. 2970. Het gaat om een *"Carte figurative vande situatie ende ghelegentijdt van het Plijn ofte Kerckhof Der Abdije van St Adriaen binnen Geraertsberghe met de aenghelegen Bauwen ende Erven..."* (afb. XIII).

Niettegenstaande dit plan geen onmiddellijke ikonografische informatie geeft, is het toch van grote waarde: de verschillende nieuwe en ook de oude ("haude") gebouwen worden erop aangeduid.

Belangrijk is dat het prelaatskwartier aangeduid wordt als "Nieuw bauw", wat erop wijst dat ook deze vleugel herbouwd werd rond het midden van de XVIIIde eeuw.

Het poortgebouw heeft nog niet zijn huidige vorm; was het nog niet afgewerkt of werd het opzettelijk een beetje anders gesitueerd, omdat men de fundamenten van die "haude saele" wou op plan brengen, aangezien dit precies van belang was voor de uitbouw van het nieuw kerkhof. Men moest immers rekening houden met de bestaande fundamenten.

(23) Archief van de Universiteitsbibliotheek, Leuven, St.-Adriaansabdij, XII, nr. 39. De naam van de auteur is moeilijk te lezen.

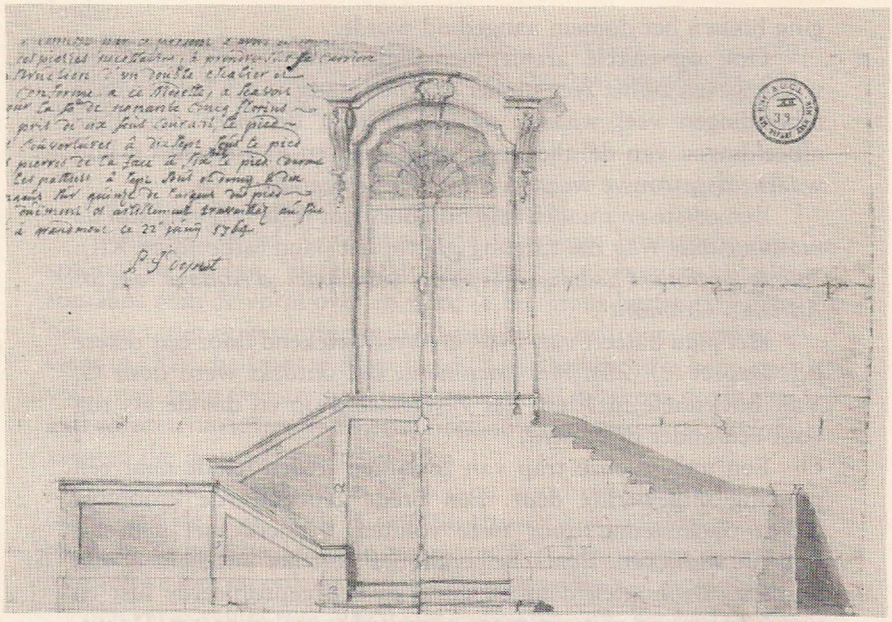

XII. Tekening van de monumentale toegangstrap,
opgemaakt door P.J. Depret (?), 1764.
(Leuven, archief van de universiteitsbibliotheek, XII, nr. 39).

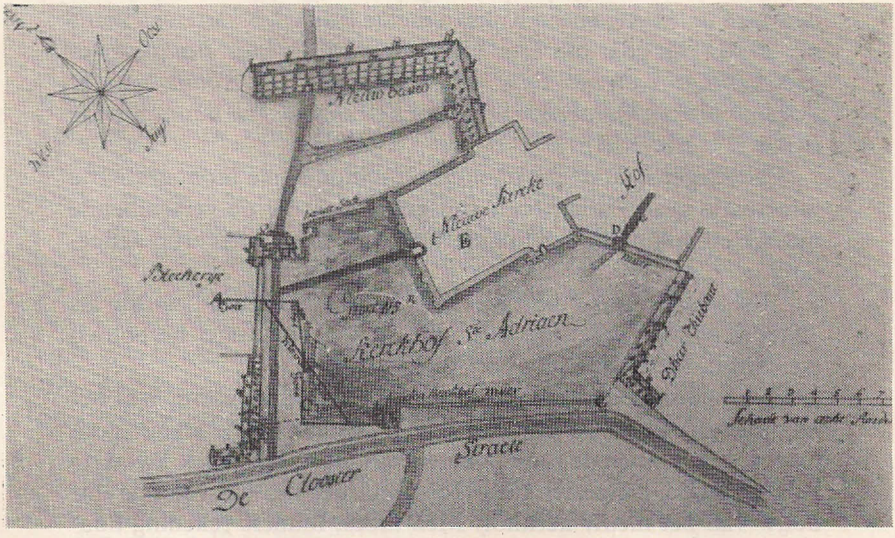

XIII. "Carte figurative van de situatie ende gheleghentijdt van het Plijn ofte Kerckhof der Abdije van Ste Adriaen binnen Geeraerdsberghe..."
23 augustus 1771, opgemaakt door P. Van Damme, 50 x 38 cm.
(A.R.A.B., kaarten en plans, supplementen, nr. 2970).

De interpretatie van de "haude saele" brengt heel wat problemen mee. Een mogelijke verklaring, zou kunnen zijn dat het de fundamenten zijn van een oude kapel of kerkje (Sint-Lukaskerk?) dat dan heeft moeten plaatsmaken voor (of: gedeeltelijk geïntegreerd werd in) de nieuwe abdijkerk. Dat dit louter hypothetisch is, hoeft geen betoog. Mogelijk kunnen archeologische opgravingen hierover uitsluitsel geven.

Een derde belangrijk plan bevindt zich in het Rijksarchief te Gent, onder nummer 1322 van het fonds Kaarten en Plans. Het toont ons de abdij, zoals zij eruit zag in 1778.

Het *"Plan van de nieuwe weg nabij de abdij"* (afb. XIV) geeft mooi de verhoudingen weer van de verschillende gebouwen: het poortgebouw met aansluitend de kruiskerk; aan de kerk sluit een vleugel van het pand aan met, haaks erop, het prelaatskwartier. De details zijn zeer schetsmatig weergegeven.

Het poortgebouw verschijnt hier als een smal, vlak gehouden gebouw met één enkele opening: de grote poort. Het geheel zit onder een zadeldak, waarop ook de schoorstenen (drie in aantal) werden aangeduid.

Aansluitend bij het poortgebouw, bevindt zich de abdijkerk. Sumier worden de trappen aangeduid die leiden naar het schip.

Middenbeuk, transeptarmen en koor zijn evenhoog opgetrokken en worden gedomineerd door de zware, barokke, achthoekige vieringstoren. Het schip is driebeukig met een hoger opgaande middenbeuk. Een halsgevel sluit het schip aan de voorzijde af.

Dankzij dit plan kunnen we ons een idee vormen van het binnenhof vóór het prelaatskwartier. De haakse gevels (van pand en prelaatsgebouw) met de opeenvolgende rijen van vensteropeningen, worden enkel onderbroken door twee grote toegangspoorten. Een (halfrond) fronton duidt het centrale deel aan van het gebouw.

Detailformatie geeft dit ikonografisch document niet, maar toch kunnen we ons een idee vormen van de verhouding van de verschillende gebouwen ten opzichte van elkaar.

Het *"Plan van de wegen in de streek van Geraardsbergen"* opgemaakt in 1779 (R.A.G., Kaarten en plans, nr. 2247) (afb. XV) geeft ongeveer eenzelfde situatie weer als op het plan van Deventer. De abdijgebouwen zelf zijn niet afgebeeld, alleen de abdijkerk werd heel sumier en zonder veel details weergegeven.

We willen dit document enkel aanhalen, omdat het de laatste afbeelding is van de abdij, voordat ze verkocht en afgebroken werd.

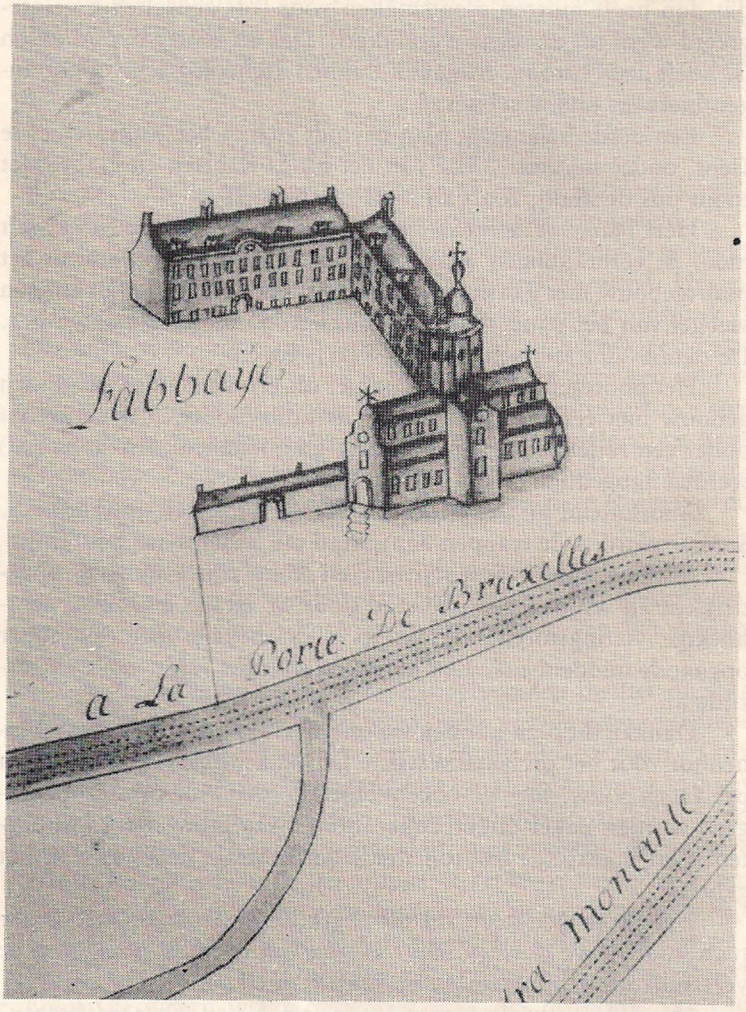

XIV. Plan van de nieuwe weg nabij de abdij, 1778.
(R.A.G., Kaarten en Plans, nr. 1322).

Interessant is ook dat we een beeld krijgen van de gehele stad op het einde van de XVIII de eeuw met de aanduiding van de verschillende belangrijke monumenten: de markt (a), met Sint-Bartholomeuskerk, stadhuis en fontein, het kerkje van Hunnegem (b), de H. Catharinakapel (c), het klooster der Karmelieten (d), de abdij (e) en de kapel op de Oudenberg (f) (24).

C. Toestand van de abdij na de verkoop in 1797 en de sloping in 1799

Van het uitzicht van de abdij in de XIXde en XXste eeuw hebben we enkele afbeeldingen in de vorm van prentkaarten en oude foto's.

Op 20 april 1839 kocht Modeste De Cock, de "waterdokter", het voormalig abtenhuis van de Sint-Adriaansabdij, van Karel Bogaert, gewezen burgemeester van de stad Geraardsbergen.

Modeste De Cock werd geboren op 25 november 1808 te Lokeren.

Na zijn middelbare studies afgewerkt te hebben in het Geraardsbergse stadscollege, trok hij naar Gent waar hij dokter in de Geneeskunde werd en zich specialiseerde in de Verloskunde.

Op 19 mei 1834 huwde hij, te Geraardsbergen, Joanna Catharina Van Hoorde. Vanaf 1841 vestigde hij zich voorgoed in het abtenhuis (25).

In het prelaatskwartier oefende hij zijn hydrotherapeutische praktijk uit en moest hiervoor enkele veranderingen aan de gebouwen uitvoeren.

Er zijn vooral aanpassingen gebeurd aan de binneninrichting van het abtenhuis: zo werd de grondverdieping ingericht tot een soort badinstelling, waar de patiënten stortbaden konden nemen (26).

Aanvankelijk werd zijn handelswijze nogal argwanend bekeken. Stilaan groeide het aantal patiënten, tot het succes zo groot was, dat hij zich genoodzaakt zag de bovenverdieping van het prelaatskwartier om te vormen in een soort hotel, met afzonderlijke kamertjes, om de talrijke patiënten in onder te brengen.

De abtenvleugel ten tijde van dokter De Cock werd vereeuwigd op zijn *adreskaartje* (afb. XVI). De lithografie, met gouden omlijsting, werd uitgegeven door G. Jacqmain te Gent, en wordt

(24) De letters tussen haakjes verwijzen naar afbeelding XV.
(25) VAN KERKCKHOVEN J., Noemenswaardige mannen en vrouwen uit het rijke verleden van Geraardsbergen, XIIIde-XXste eeuw, s.l., s.d., p. 38-47.
(26) VAN LUL A., Modeste De Cock, de waterdokter, in: Het Land van Aalst, 1964.

XV. Plan van de wegen in de streek van Geraardsbergen, 1779. Detail.
(R.A.G., Kaarten en plans, nr. 2247).

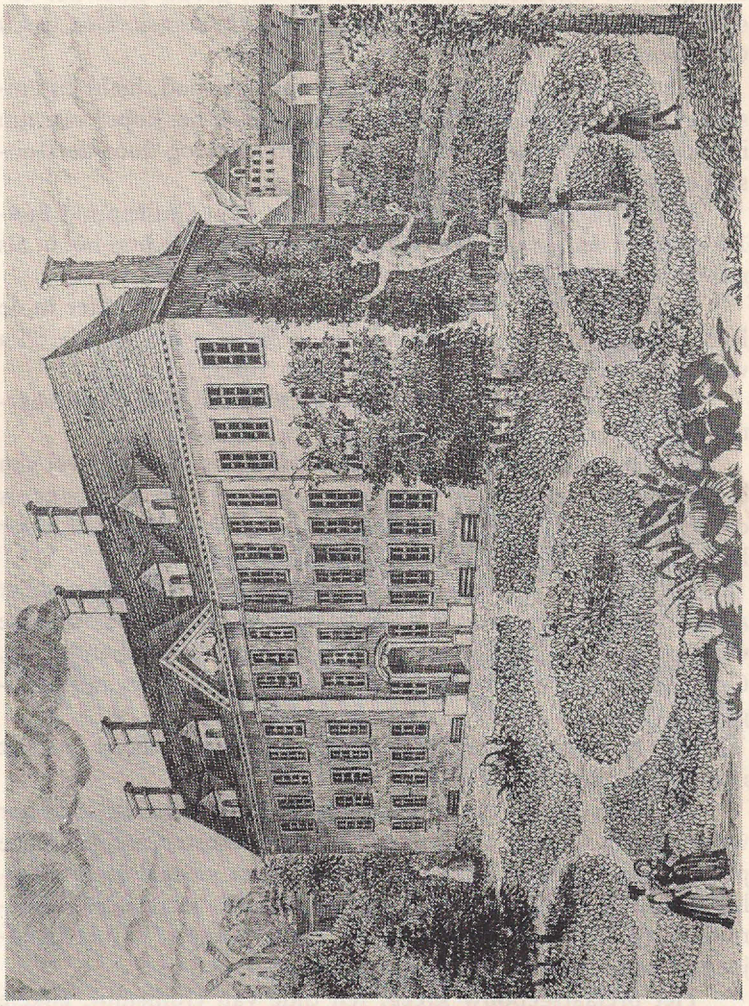

XVI. Abdij ten tijde van Modeste De Cock (1808-1881).
Detail van het prelaatskwartier.
(A.R.A.B. S V 15988).

bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (27).

Een deel van het ingangsgebouw, het prelaatskwartier en een deel van de stalvleugel, met de prachtige omringende tuinen, worden grafisch afgebeeld. In een bloemenlijst gevat, staat het opschrift: *"Etablissement Hydrosudopathique du docteur De Cock à Grammont"*.

Aangezien dokter De Cock geen opvolger had, hield zijn instituut op te bestaan na zijn dood. Het lood en het koper van zijn installaties werden tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Duitsers aangeslagen.

De kleinzoon van Modeste De Cock, Paul Guillemin (1864-1944) erfde het abtenhuis van zijn grootvader en richtte het in als riant buitenverblijf.

Paul Guillemin had gestudeerd te Leuven voor dokter in de Rechten en werd vooral bekend als auteur van het werkje: "La ville sur la colline" uitgegeven te Luik in 1945.

In het begin van de XXste eeuw werden een aantal postkaarten uitgegeven die de toenmalige abdij weergeven.

Een eerste postkaart (afb. XVII) toont ons de voorgevel van het abtenhuis met een deel van de beplanting. De kaart draagt als opschrift: *"Grammont, L'abbaye"* en werd uitgegeven door Broekaert-Van den Bossche te Geraardsbergen.

De beeldhouwkundige versieringen van het middenrisaliet zien er reeds gehavend uit. De eerste drie vensters van de bovenste verdieping zijn voorzien van een kleine smeedijzeren balustrade. Op de afbeelding is ook één van de rondbogige vensters aan de zijgevel zichtbaar.

Een *oude foto,* van rond de eeuwwisseling, toont ons het ingangsgedeelte (afb. XVIII).

De majestatische poort bevat nog de houten deuren, die later weggenomen werden. De deur en het waaiervenster, rechts van de poort, zijn in deze periode aangebracht: deze vleugel deed namelijk dienst als woning voor het dienstpersoneel van de heer Guillemin. Typisch voor de tijd van de "Belle-Epoque" is het paviljoentje in de hof vóór het ingangsgebouw.

Het prelaatsgebouw kreeg, ten tijde van Guillemin, enkele verfraaiingen mee (afb. XIX) die te zien zijn op een oude *foto.* Onder meer werd op de zijgevel een fraaie erker aangebracht die uitgewerkt werd tot een soort loggia. Ook werd dan een uitspringende bovenbouw voorzien, gesteund door voluten, aan het rech-

(27) Koninklijke Bibliotheek, Brussel, S V 15988: "Carte d'adresse de l'établissement hydrosudopathique du docteur De Cock à Grammont, comportante une vue du bâtiment".

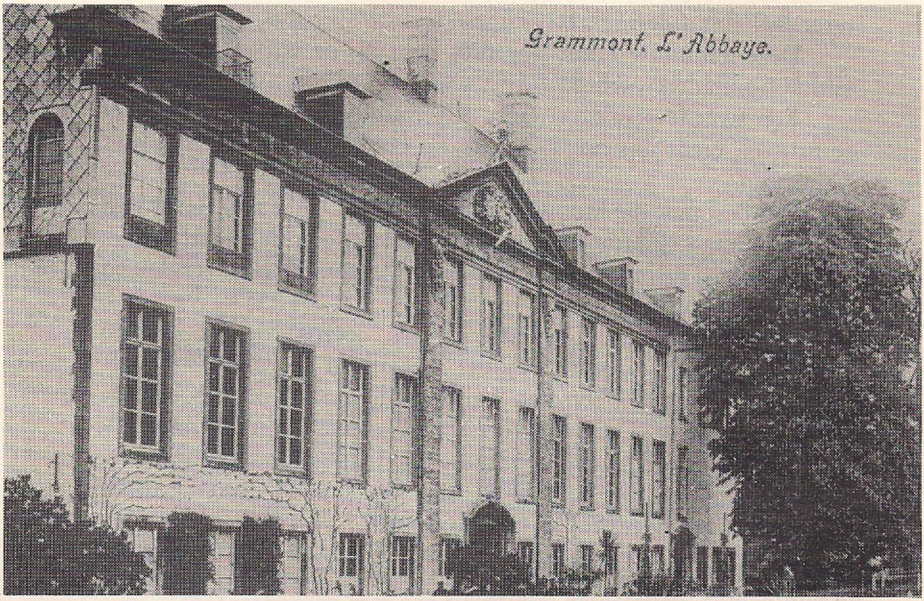

XVII. Het prelaatskwartier. Postkaart uitgegeven door Broekaert - Van den Bossche, Geeraardsbergen, begin XXste eeuw.

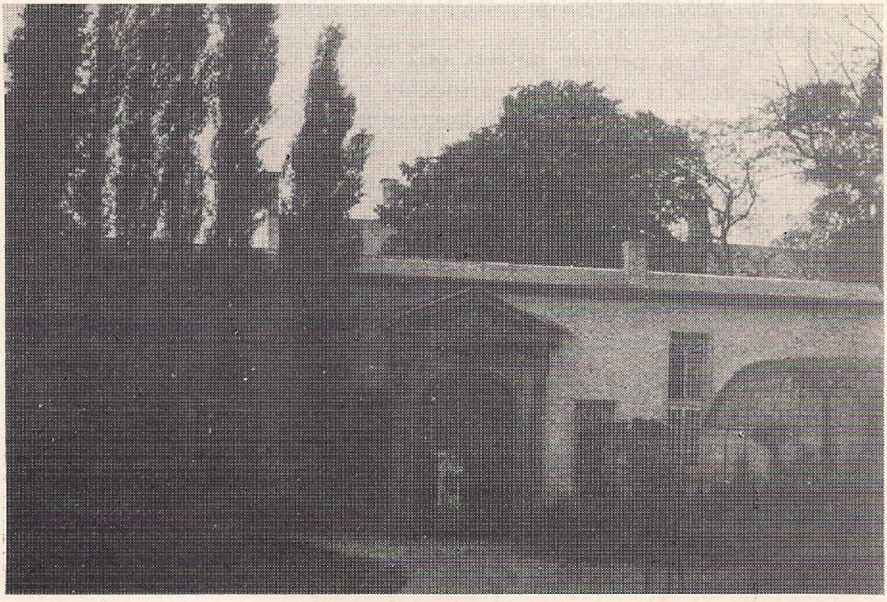

XVIII. Ingangsbouw, rond de eeuwwisseling (1864-1944). (SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geeraardsbergen).

tergedeelte van de prelaatsvleugel.

Deze aanbouw komt nog niet voor op de vorige afbeelding van het prelaatskwartier.

Een tweede postkaart (afb. XX), uitgegeven door F. Desaix te Brussel, biedt ons nog een zicht op het abtenhuis ten tijde van Guillemin.

De toestand, die hier weergegeven wordt, sluit zeer nauw aan bij de huidige situatie van de voorgevel: alleen de rechthoekige vensters naast de ingangsdeur zijn later weggenomen en vervangen door oculi-vensters.

Er werden ook meer decoratieve details toegevoegd ten opzichte van de vroegere situatie: niet alleen de vensters van de bovenverdieping hebben een balustrade, maar ook die van de eerste verdieping. Deze vensters (drie traveeën) werden namelijk verlaagd en tevens voorzien van een mooi uitgewerkte smeedijzeren ballustrade. Wellicht wou men hiermee de belangrijkste ruimte van het huis (het salon) aanduiden.

In deze periode ook werd het domein hier en daar opgesmukt met neo-barokke stenen balustrades, waarvan er nu nog gedeelten te zien zijn.

De *achtergevel* van het prelaatsgebouw, zoals we het kunnen zien op een oude foto (afb. XXI) was volledig bepleisterd (of beschilderd).

Uit deze periode dateert ook de terrasvormige uitbouw. Opmerkelijk is wel dat de cartouches die men nu ziet als bekroning van het venster op het linkse trappenhuis en de rococoversiering op het rechtse trappenhuis, op deze foto nog niet aanwezig zijn, zodat we kunnen besluiten dat die daar later (na 1945) aangebracht werden.

Aan de hand van deze verzamelde ikonografische documenten, aangevuld met archivalische gegevens, zullen we nu trachten een beeld te schetsen van de evolutie van de gebouwen der Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen.

HOOFDSTUK II. De Bouwgeschiedenis van de abdij

De Benedictijnermonniken zijn van groot belang geweest voor de evolutie van de Westerse architectuur. Volgens Eschapasse (28) hebben ze de Westerse architectuurgeschiedenis gedomineerd tot en met abt Sugerus die de Saint-Deniskerk liet bouwen.

Vanaf de XIde eeuw namen de Benedictijnen de rol van de bisschoppen over als leiders in de Westerse architectuur en gaven ze het ontstaan aan één "klassieke" architectuur.

Vanaf de XIIde eeuw echter, namen de bisschoppen de leiding opnieuw in handen: er kwam een nieuwe bouwstijl van spitsbogen met een rijke achtergrond van romaanse thema's die een schitterende toekomst tegemoet gingen in de bloeitijd van de gotiek.

De monastieke architectuur is, enerzijds, een weerspiegeling van het leven en denken in de geest van de heilige Benedictus, maar wordt, anderzijds, ook bepaald door de materiële welstand van de bewoners der abdij, wat een onmiddellijke invloed had op het uitzicht van de gebouwen. Voorspoed en tegenslag spelen een belangrijke rol in de eeuwenlange bouwactiviteit van een abdijcomplex.

Abdijen en kloosters, de cultuurdragers bij uitstek in de middeleeuwen, lieten gebouwencomplexen optrekken die vaak vooruitstrevend waren ten opzichte van de gewone, landelijke architectuur. Door afbraak en verbouwingen van deze gehelen, is hun innerlijke evolutie thans nog moeilijk te evalueren.

Uitgebreid archivalisch onderzoek alleen is niet voldoende om een evolutie te schetsen van de bouwgeschiedenis. Omzichtigheid met termen en interpretaties moet geboden worden.

Een stichtings- of schenkingsakte impliceert geenszins de start van een bouwcampagne; een wijdingsdatum van een kerk of kapel houdt niet noodzakelijk verband met een nieuw bouwwerk of met de voltooiing van een constructie. Wat wordt bedoeld met "reparatie"? Gaat het om een kleine wijziging? Of om een min of meer uitgebreide herstelling?

Basis voor het onderzoek van de bouwgeschiedenis, is de studie van de overgebleven materiële getuigen in vergelijking met ikonografische bronnen en gekoppeld aan archivalische gegevens (29).

(28) ESCHAPASSE M., l'Architecture bénédictine en Europe, Parijs, 1963, p. 23.
(29) LALEMAN M.C., Monastieke architectuur, in: Benedictus en zijn monniken in de Nederlanden, tentoonstellingscatalogus, Gent, 1980, deel III, p. 7-10.

Spijtig genoeg kunnen we, voor wat betreft de Sint-driaansabdij, slechts over enkele ikonografische en archivalische documenten beschikken, die dan nog hoofdzakelijk handelen over de laatste grote bouwfase van de XVIIIde eeuw.

Toch zullen we pogen een bouwevolutie te schetsen aan de hand van vergelijkingsmateriaal betreffende gelijkaardige abdij-complexen, vooral dan uit het Land van Aalst, en steunend op de algemene ontwikkeling van de Benedictijnerarchitectuur.

A. Evolutie van de abdij tot de XIVde eeuw (tekening XXII)

De abdij van Geraardsbergen - zoals de Premonstratenzerabdij van Ninove (gesticht in 1137) - vormde een grootschalig complex, ingeplant "intra muros", aan de rand van de stad, nabij de stadspoort en een verbindingsweg en domineerde zo het stadsbeeld.

Jacob Roelofs van Deventer geeft deze situatie prachtig weer in zijn plattegrond van de stad, daterend uit 1560 (afb. I).

De keuze van het bouwterrein lag niet altijd zo voor de hand. Er moesten voldoende gronden aanwezig zijn, er moest water beschikbaar zijn en ook bossen, die het nodige hout leverden voor de bouw en de verwarming.
Kortom: de kloostergemeenschap moest er kunnen leven.

Het terrein dat de monniken te Geraardsbergen ter beschikking kregen, werd vooral bepaald door de schenkingen: de graaf van Vlaanderen had een bepaald deel van zijn allodium aan de nieuwe stichting geschonken, waar weldra de eerste gebouwen verrezen.

De eerste abdijkerk werd opgetrokken kort na de overheveling van de abdij vanuit Dikkelvenne. Ze werd ingewijd in 1096 door bisschop Manasses en opgedragen aan de heilige Petrus.

Was die eerste fase nog een voorlopige, houten constructie, of ging het al om een stenen kerk?

Waarschijnlijk waren de conventuele gebouwen gewoon in hout opgetrokken - zo hadden de monniken vlug een onderkomen -en werd de kerk, het huis Gods en religieus middelpunt van de abdij, in steen opgetrokken.

Aangezien we voor deze eerste bouwactiviteit in de Sint-Adriaansabdij, slechts over heel sumiere gegevens beschikken, willen we ze eerder plaatsen in het licht van een algemene evolutie van de kloosterarchitectuur, zoals die zich voorgedaan heeft in het Land van Aalst.

De romaanse kerken uit de streek sloten doorgaans goed aan bij de Scheldeschool. Deze Schelde-romaanse stijl betoonde een

voorkeur voor ruime, basilikale kerken met een, gewoonlijk, vlakke zoldering. De steunen bestonden vaak uit zware rechthoekige pijlers afgedekt met imposten, die soms uitgroeiden (zoals te Doornik) tot decoratieve pijlers.

Typisch Schelde-romaans is het accent dat gelegd wordt op het centrale deel van de kerk, namelijk de viering; de centraal geplaatste toren, vormt dan ook het hoofdkenmerk van de belangrijke bouwstijl. Opgetrokken op een vierhoekig grondvlak, ging de toren over in een achthoek. De toegang tot de toren werd gewoonlijk verzekerd door een wenteltrap aan de noordzijde van de toren. Wellicht is die bij de Sint-Adriaansabdij te situeren in de oksel van de noordelijke transeptarm en de benedenkerk, zoals men dit nog kan zien op de gravure van Sanderus (afb. V) en is die in latere bouwfases bewaard gebleven.

Wellicht was er ook een crypte aanwezig. Hoe die eruit zag en waar die precies gesitueerd was, is echter moeilijk te achterhalen. In enkele documenten hebben we wel de vermelding van een "krocht", en ook de ligging van het terrein (sterk hellend naar het noord-oosten toe) leent er zich uitstekend toe.

Toch is het niet met zekerheid te achterhalen of er werkelijk een crypte, in de juiste betekenis van het woord, aanwezig was.

In 1961 zijn er grootscheepse opgravingen geweest, waarbij men, volgens een krantenartikel - meer is er immers niet over gepubliceerd - de kruisgangen van de onderaardse crypte zou blootgelegd hebben.

We weten wel met zekerheid dat er grafkelders in de abdijkerk voorkomen. De heren van Boelare, onder meer, hadden er hun laatste rustplaats.

Het koor was meestal rechthoekig afgesloten en dikwijls kwam er een reliekengalerij voor. Zware steunberen, zoals die, onder meer, nog te zien zijn aan het transept, op het schilderij van Canivé (afb. VI), met trapsgewijze versnijdingen, wijzen op invloed van de Noord-Franse ontwikkeling (zoals de kerken van Laon, Soisson, Noyon) die, langs Doornik om, het Scheldeland bereikte.

Doornikse kalksteen was het materiaal bij uitstek in deze periode. In Oost-Vlaanderen werd echter ook veel gebruik gemaakt van de Lediaanse kalkzandsteen.

Voor de oudste kerken in het Land van Aalst werd gewoonlijk veldsteen gebruikt. Vanaf de XIIIde eeuw werden de meeste gebouwen opgetrokken in de lokale zandsteen (onder meer van Zandbergen afkomstig).

B. Evolutie van de XIVde tot de XVIIde eeuw (tekening XXIII)

In het begin van de XIVde eeuw, onderging de abdijkerk talrijke herstellingen. In 1325 moest de abt enkele goederen verkopen om werken aan de abdij te kunnen uitvoeren; het klooster was door de oorlogen sterk vervallen en verwoest (30). Enkele jaren later werd de abdij opnieuw zwaar getroffen, ditmaal door een brand.

Abt Willem van Sente Goerix begon in 1352 met de heropbouw. In 1373 werd de nieuwe kerk met elf altaren ingewijd door de bisschop van Calcedonië.

Wellicht werd de romaanse kerk dan volledig afgebroken en herbouwd in gotische stijl.

Aangezien deze eenvoudige regionale gotiek tot in de XVIIde eeuw bleef bestaan, hoeft het ons niet te verwonderen dat de XVIde-XVIIde eeuwse documenten er nog van gewagen.

De verdwenen abdijkerken van Ninove, Geraardsbergen en Affligem speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van de gotische bouwkunst. Immers, de zogenaamde "Denderschool", een regionale evolutie van de gotiek op het einde der XIIIde eeuw was het die de drie abdijen verbond.

Deze Dendergotische abdijkerk is ons vooral bekend door de Sanderusgravure (1641) (afb. IV en V) en het schilderij van rond 1610 (afb. II).

Kenmerkend voor deze gotische bouwtrant is een driebeukige kruiskerk, waarvan alle zadeldaken even hoog waren.

Duidelijk zichtbaar op het schilderij (afb. II) is het driezijdig afgesloten koor, dat door luchtbogen en steunberen wordt geschoord. De middenste uitbouw bevatte de Onze-Lieve-Vrouwkapel. Het vier traveeën lange koor wordt verlicht door spitsbogige vensteropeningen, voorzien van gotisch maaswerk.

Het uitspringende transept bevat ook een gotisch venster met erboven een radvenster, een motief dat vaak wordt gebruikt in de gotiek van de Denderstreek.

Het uitzicht van het schip is moeilijk te bepalen: Sanderus geeft wel een beeld van de westpartij (althans het bovenste gedeelte ervan) en de daarachter liggende benedenkerk, maar de verhoudingen zijn onduidelijk. Wellicht was het schip drie of vier traveeën lang en voorzien van gotische uitgewerkte vensteropeningen.

De twee flankeertorentjes aan de westgevel kunnen wijzen op invloed uit de Scheldevallei, waar dergelijke torentjes veelvuldig

(30) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Regesten, nr. 132.

opduiken (bv. Sint-Niklaaskerk te Gent).

Een gelijkaardig torentje, met kegelvormig dak, bevindt zich tevens in de oksel van de noordelijke transeptarm en het schip. Het is een traptorentje dat toegang geeft tot de vieringstoren. Deze laatste is eerder zwaar uitgewerkt; afgedekt met een spitsvormig dak is hij achthoekig uitgebouwd met geprononceerde hoekprofielen met galmgaten tussenin. Langs de schuingeplaatste galmborden werd het klokgelui naar buiten geleid.

Niet lang echter zou deze nieuw gebouwde kerk gaaf blijven; in 1381 viel Gauthier van Edingen de stad binnen; *"Op 7 juli 1381, is d'abdije geheel erbauwt sijnde nogh andermael destrueert geworden door eenen jonghman heer van enghien 20 jaeren oudt, den 10den met seer groot geweld en animositijt omtrent middagh meer alsop kanten destadt bezaiet. Sommighe der borghers het ontvlughtende sijnde andere sonder exceptie van persoonen tot over de 5000 door tsweert en vlamme vermoordt tvuur meer alsop tweehondert plaetsen inde stad aengestoken hebbende soodanigh datter nogh kercke oft eenigh ander gebouw ongeschonden gebleven is...".* Zo verhaalt ons een monnik uit de XVIIIde eeuw de gebeurtenissen (31).

Vanaf 1398 worden de herstellingswerken aangevat: paus Bonifatius IX gaf twee jaar aflaten voor al wie (financieel) bijdroeg tot de heropbouw van de abdijkerk. Rond 1423 werden de gewelven van kerk en pand hersteld. Aanvankelijk waren het wellicht houten tongewelven, die dan in de XVIIde en XVIIIde eeuw werden vervangen door mooi uitgewerkte kruisribgewelven.

Rond het midden van de XVde eeuw, was de stad Geraardsbergen alweer het slachtoffer van invallende troepen. De legers van de Heynywyers teisterden de streek en plunderden en brandden alles, wat ze tegenkwamen op hun tocht, plat.

In 1455 moest de abt toelating vragen aan het vicariaat van Kamerijk om de abdij te mogen belasten met een rente van tien pond grote vlaams per jaar, teneinde diverse gebouwen te kunnen herstellen, wat hem toegestaan wordt op 27 februari van hetzelfde jaar (32).

Nog in 1461 duidde paus Pius II, op verzoek van abt Raso van der Schueren, de abten van de abdijen van Ninove en Grimbergen aan, om een onderzoek in te stellen naar de oorlogsschade in de Sint-Adriaansabij en deze abdij toe te laten goederen te verkopen tot een bedrag van honderd gouden florijnen (33).

(31) Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, ex annalibus, f° 102 v°.
(32) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Regesten, nr. 292.
(33) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Regesten, nr. 320.

Twintig jaar later werd de kerk verrijkt met vier klokken, die geschonken werden door Lodewijk XI, de koning van Frankrijk, *"om dieswille dat hij geraeckt sijnde van sekere onpasselijckheyd genaemt St. Jans sieckte vervoeght met de voorteeckens van lepra ende bloedstortingen sijne gesondheyd door de voorspraecke vande H. Adrianus soude wederbekomen hebben..."* (34).

In 1489 werd een akkoord gesloten met de kerkmeesters van de Sint-Lukaskerk, die in de nabijheid van de abdijkerk (waar precies is, tot nu, niet achterhaald), dat de abt op eigen kosten een "passage" zal bouwen langsheen de kerk, ten einde de kantstenen van de kerk te kunnen herstellen en een verbinding te hebben met de abdij (35). Mogelijk is de passage te situeren op de plaats van het huidige poortgebouw (vandaar misschien de geringe diepte van deze vleugel, die later op de fundamenten van de passage kan opgetrokken zijn), wat dan onmiddellijk impliceert dat de Sint-Lukaskerk vóór de abdijkerk gelegen was (36).

Voor het eerst krijgen we nu ook enige (zij het onrechtstreeks) informatie over de andere kloostergebouwen.

Onder abt Johannes de Broedere, ook de Coppenhole genoemd, kwam de abdij opnieuw tot een economisch hoogtepunt, wat zich onder meer uitte in de bouw van een abtenkwartier en enkele gebouwen op het neerhof (wellicht stallen en schuren).

Hoe deze gebouwen eruit zagen hebben we niet kunnen achterhalen: geen enkele bron geeft ons detailinformatie.

Rond het midden van de XVIde eeuw lag de bouwactiviteit voor een tijd stil. Door de vele oorlogen die de stad teisterden, waren de monniken gedwongen hun klooster te Geraardsbergen te verlaten en hielden zij hun verblijf te Bergen. In 1586 keerden zij naar Geraardsbergen terug. Acht jaar later werd de abdijkerk terug heringewijd, nadat ze ontwijd was geweest door de plunderingen van de geuzen (1578).

In 1598 werd een oxaal gebouwd in de kerk (37). Het oxaal

(34) Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, ex annalibus, f° 104, r°.

(35) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Regesten, nr. 370.

(36) Deze hypothetische stelling kan misschien gestaafd worden door studie en juiste interpretatie van het "plan van het nieuwe kerkhof" (A.R.A.B., nr. 2970, afb. XIII), waar, vóór de nieuwe kerk, de fundamenten van een "haude saele" opgetekend werden. In de muur die het poortgebouw met de abdijkerk verbindt, kan men mogelijk het gedeeltelijk silhouet van een kleiner kerkgebouw terugvinden. Kan men die "haude saele" interpreteren als zijnde de Sint-Lukaskerk? Archeologische opgravingen kunnen hier uitsluitsel over geven, voor zover het bodemarchief ongestoord gebleven is. Mogelijk kan dan ook de theorie dat in 1627 de abdijkerk "vergroot" werd door de incorporatie van de Sint-Lukaskerk kloppen.

(37) DE PORTEMONT A., op. cit., deel II, p. 226.

(later ook: doksaal) was een belangrijk onderdeel in het interieur van kerken en kathedralen. Als voortzetting van de vroegchristelijke *"cancelli"* (diende om clerus en volk gescheiden te houden), werd het gebruikt om het voor de monniken bestemde gedeelte (vooral het koor, soms ook het aansluitend transept) af te scheiden van de lekenkerk. Het oxaal verenigde in zich de liturgische functies van de cancelli en die van de zangtribune: een verhoogde, langs smalle trappen bereikbare, galerij met borstwering bevatte in het midden een *"pulpitum"* of lessenaar, en een klein orgelpositief.

Later werden vele, soms prachtig uitgewerkte, oxalen verwijderd omdat zij het gezicht op het koor zeer belemmerden (38).

In het begin van de XVIIde eeuw (1606) werd de abdij getroffen door een zware storm: opnieuw moesten grote delen hersteld worden; onder meer werd het prelaatskwartier toen herbouwd en uitgebreid.

Ten jare 1629 gelukten de schepenen van de stad erin het Latijns College, door de abt Lebrun, op de volle verantwoordelijkheid van de abdij te doen aanvaarden (39). Daartoe werd een bestaande hoeve binnen het domein van de abdij omgebouwd tot college. In 1635 worden de voorwaarden gestipuleerd, waarna de overdracht kon plaatsgrijpen (40).

De abdij had toen ook al een brouwerij: in 1646 immers werd de abdij belast met een supplementaire taks op de "brauwerij".

Het interieur van de kerk was rijkelijk versierd, zoals we uit verscheidene documenten kunnen vernemen. Zo had Jan Gossaert van Mabuse de opdracht gekregen van abt Jan de Broedere (1504-1525) om drie schilderijen te maken voor de abdijkerk; het betrof de "Drie Koningen", bestemd voor de Onze-Lieve-Vrouwkapel achter het koor, het "Laatste Oordeel" voor het altaar van de H. Nathalie en de "Kruisiging" voor een niet nader gespecifieerd geprivilegieerd altaar.

Tevens liet de abt in een Brabants atelier een houten altaarretabel maken met de legende van Sint-Jan de Doper uitgebeeld, dat zich nu in de kerk van Hemelveerdegem bevindt.

Verder was er een *"Apocalyps in tapijten verdeeld dewelcke op priesterdagh in onse kercke worden gehangen"* (41). Deze

(38) HASLINGHUIS E., Bouwkundige termen, Utrecht, 1970, p. 270.
(39) SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geraardsbergen, Gent, 1914, p. 27.
(40) R.A.R., pak 185, stuk van 1635: onder meer worden de stadswallen langs de zijde van de Boulaerepoort herlegd, zodat het domein uitgebreid wordt, "om aldaer vijvers en de sevoiren (= waterbekkens) te maecken...".
(41) Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, ex annalibus, f° 105, r°.

waren besteld door Jan de Broedere, aan Barend van Orley, ca. 1525-1530, en werden in 1573 verkocht, samen met zilveren busteportretten en verscheidenen geborduurde koorkappen...

C. Derde bouwcampagne: 1663 - 1691 (tekening XXIV)

Invallen van troepen waren er opnieuw de oorzaak van dat de abt en monniken, rond het midden van de XVIIde eeuw, herstellingen moesten laten uitvoeren... In 1663-1664 werden restauratiewerken uitgevoerd, na de verwoestingen door de troepen van Turenne en door de Franse soldaten.

Van deze werken zijn rekeningen bewaard gebleven (42). Zo weten we dat in september 1663, de schrijnwerker in het college werkzaam was; hij moest er, onder andere, een trap (l'escaille) aanleggen; boven de klaslokalen immers, was er slaapgelegenheid voorzien voor de internen. Ook werd eikehout aangekocht om te verwerken in het refektorium voor studenten. Door de pottenbakker (van de abdij?) werden gebakken tegels geleverd om te verwerken in de vloer.

In die periode werd wellicht ook het koor uitgebreid door toevoeging van vijf straalkapellen.

Dit laatgotische koor bleef bewaard in de latere barokke kerk en komt dus voor op het plan van de XVIIIde eeuw (afb. XI) en op de afbeeldingen van P. Canivé (afb. VII). Of het schip en de viering ook in laatgotische stijl vernieuwd werden, hebben we niet kunnen achterhalen.

Het driebeukige monnikenkoor strekt zich uit over vier rechte traveeën en is uitgebreid met een kooromgang die toegang geeft tot de vijf, vijfhoekige uitgebouwde kranskapellen. Ten noorden van de Onze-Lieve-Vrouwkapel bevindt zich de, eveneens vijfzijdige uitgewerkte, sacristie.

Deze uitbreiding moet wellicht in verband gebracht worden met het succes van de Adrianusviering, die jaarlijks heel wat pelgrims naar de Geraardsbergse abdij bracht.

De vele mirakelen die aan de heilige Adriaan werden toegeschreven, trokken immers massa's volk uit heel West-Europa.

Hoe meer men de wonderbare genezingen kon toeschrijven aan Adrianus' tussenkomst, des te groter werd de faam van de abdij, maar ook van de stad die daarom zelfs "Adriąnopolis" (= de stad van Adriaan) werd genoemd.

De abdijkerk werd uitgebouwd tot een echte bedevaartkerk en sloot aan bij de evolutie van bedevaartkerken die ingezet werd met de bouw van Cluny III in 1157.

(42) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 382.

Het koor werd verlicht door gotische vensters en de traveeën worden geritmeerd door een schoorstelsel van luchtbogen en trapsgewijze opgebouwde steunberen.

De op verschillende hoogten afgewerkte kranskapellen en het koor, geven vorm aan die kenmerkende superpositie van volumes, aan de oostkant van de kerk (afb. VII): eerst hebben we de lage uitbouw van de sacristie, daarachter de iets hogere Onze-Lieve-Vrouwkapel en de kranskapellen, afgedekt met een kegelvormige spits; tenslotte volgt het hoger opgetrokken en majestatisch uitgewerkte kooreinde met de typische gotische vensteropeningen.

Dat de middenste kapel toegewijd was aan Onze-Lieve-Vrouw maakte geen uitzondering op de regel: ook in de Sint-Pietersabdij te Gent was dit het geval. Aan welke heiligen de andere kapellen toegewijd waren is moeilijk te achterhalen. Het hoofdaltaar van het koor was toegewijd aan de H. Adriaan, patroon van de abdij. De straalkapel naast de Onze-Lieve-Vrouwkapel (richting noord) was wellicht toegewijd aan de H. Benedictus. De tegenhanger van de Benedictuskapel was gewoonlijk de H. Nathaliekapel; verder waren er nog de St.-Andrieskapel, St.-Laurentiuskapel, de kapel van de HH. Apostelen Petrus en Paulus, de H. Hieronymuskapel (in de buurt van de Benedictuskapel), naast verscheidene altaren (o.m. H. Magdalena, H. Bertijn, H. Johannes-Baptist, later Sint-Lukasaltaar) die toegewijd waren aan de een of andere heilige. Over de juiste ligging van deze kapellen en altaren, tasten we voorlopig nog in het duister.

D. Grote Bouwcampagne: 1720 - 1796: een nieuwe levensvisie, nieuwe bouwplannen (tekening XXV)

Van betekenis voor de abdijen van het Land van Aalst, zijn de wederopbouw, vergrotingen en verfraaiingen aan de kloostergebouwen in de XVIIIde eeuw; ze stonden in rechtstreeks verband met de materiële welstand van de instellingen en sloten stilistisch aan bij de ontwikkeling van de burgerlijke architectuur.

Ingeluid door de Contrareformatie, drong de barok pas goed door in de XVIIIde eeuw: abdijkerken werden opgetrokken in een sobere en - later - classicistisch geïnspireerde en meestal verstarde versie van die stijl. Invloed vanuit Frankrijk liet zich vooral in de steden merken.

De barok in de Nederlanden komt versnipperd hier en daar voor, meestal niet in een architectonisch geheel, maar in gedeelten van een gebouw. In tegenstelling tot de Italiaanse en Duitse barok, die meer gericht was op ruimtebeheersing, komt die stijl in onze

streken vooral naar voor in de decoratieve onderdelen en behoudt ze het streven naar verticaliteit, een erfgoed van de gotiek.

De barok wil uiting zijn van een bepaalde sfeer, en moet ook in deze sfeer begrepen worden: de Kerk van Rome herwint haar oude kracht in de provincies, die opnieuw onder haar invloed gebracht werden en dan vooral Vlaanderen, nadat men dit van de Noordelijke Nederlanden had losgemaakt door het Verdrag van Aken (43). De barok is, in de eerste plaats, een kerkelijke kunst, die zich dankzij de impuls van de Contrareformatie ontplooide.

Maar al vlug waaiert de barok uit in de decoratieve bloesems van de rococo of wordt ze geremd door de gestrengheid van het classicisme, wat meestal het geval was in de Nederlanden.

Over deze belangrijke bouwfase van de abdij hebben we heel wat meer gegevens; voor het eerst kunnen we ons nu ook een beeld vormen van de andere gebouwen die, naast de abdijkerk, deel uitmaken van het grote kloosterensemble.

Een plattegrond uit de XVIIIde eeuw *(Plan de la cidevant abbaye de St. Adrien à Grammont),* enkele afbeeldingen van de barokkerk in archiefdocumenten en vooral twee schilderijen van P. CANIVE bewaard in het prelaatskwartier, schenken ons, naast de bewaarde rekeningsboeken, een schat aan informatie over de toestand van de abdij in de late XVIIde en in de XVIIIde eeuw.

In de XVIIIde eeuw vormde de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen een complex geheel (afb.XI), bestaande uit de abdijkerk, de conventuele gebouwen en bijgebouwen.

Langs een poortgebouw (7) bereikte men het eigenlijke "claustrum"; aansluitend bevond zich de driebeukige kruiskerk (2) met gotisch koor, kranskapellen en sacristie (4). Vóór de kerk lag het kerkhof (1).

Ten oosten van de kerk, naast de kloostermuur, bevond zich de brouwerij (5) en wellicht ook de mouterij (6). Een binnenplaats, ook "neerhof" of "vroonhof" genoemd (20) met twee haaks op mekaar staande vleugels, bevatte de abdijvleugel met prelaatskwartier (24).

Een U-vormig kloosterpand, in het noordwesten aansluitend bij de kerk, omvatte een binnenhof (10), refectorium (12), bibliotheek (13), naast dewelke zich waarschijnlijk een scriptorium (14) bevond. Afzonderlijk gebouwd en bereikbaar langs een gang was de keuken (22) met daarnaast mogelijk het washuis (23).

Achter het prelaatskwartier bevonden zich nog enkele losstaande gebouwen, de dienstgebouwen, met twee haaks op elkaar

(43) VAN ACKERE J., Barok en Classicisme in België (1600-1789), Brussel, 1974, p. 9.

staande stalvleugels (30), met in het midden een torenvormige duiventil (29); verder nog een schuur en bergplaatsen (26,27,28).

Ten westen achter de stallen stond een groot rechthoekig gebouw, dat vanaf 1629 fungeerde als college (31) en in 1663 -1664, werd uitgebreid en voorzien van een refter voor de studenten (32).

Achter de gebouwen in het domein hadden we tenslotte nog een ommuurde tuin met paviljoen (33), een fontein (34) en nog enkele vijvers.

Laten we deze verschillende onderdelen van dichtbij bekijken.

Het *kerhof* (1) situeerde zich aan de "Cloosterstrate" vóór de kerk. Op het einde van de XVIIIde eeuw werd het kerkhof en -plein gedeeltelijk herlegd. Een plan van deze werken *(carte figurative vande situatie ende ghelegentijdt van het Plijn ofte Kerckhof der Abdije van Ste Adriaens binnen Geeraerdsberghe...* (afb. XIII), daterend uit 1771 toont ons de situatie: het oude kerhof was omringd door een muur, die nu afgebroken werd. Vóór deze muur stond een gemeenschappelijke bron (den "borreput"). Links van het kerkhof bevond zich een grote open weide, de "Bleckerije", waar de was te drogen gelegd werd.

Het kerkhof diende niet alleen tot laatste rustplaats van de overledenen (aanvankelijk enkel monniken, later ook de mensen van de Sint-Lukasparochie), maar vervulde in de middeleeuwen ook een sociale functie: het was de vergaderplaats bij uitstek, een soort vrije plaats in de stad, waar magistraat en rechter geen vat op hadden. Vandaar dat verscheidene "politieke meetings" plaatsvonden op het kerkhof van de abdij.

Heden sesden july 1751 is met godts gratie gheleydt den eersten steen van de voorkercke ofte schip (44)... Zo vermeldt men in de rekeningsboeken het begin van de laatste grootscheepse herstellingswerken.

Vanaf 1751 tot circa 1760 zou de Geraardsbergse abdij omgetoverd worden tot bouwwerf, waar metsers, dienders, timmerlui en schrijnwerkers druk doende zijn. De gehele bouwoperatie wordt geleid door abt Ildephonsus van Hoorde, bijgestaan dor de architecten Jean-Baptiste Simoens en Nicolaas Thibaut. Over de laatstgenoemde hebben we nergens verdere informatie kunnen vinden. Eerstgenoemde echter, is wel een gekende persoonlijkheid.

Jean-Baptiste Simoens (45) werd geboren te Gent op 4 april

(44) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 386, f° 30.
(45) THIEME-BECKER, Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler, Leipzig,

1715. Hij ging in de leer bij de architect Bernard de Wilde (46). Bernard de Wilde was bouwmeester van de stad Gent. Van zijn hand zijn, onder meer, de plannen voor het pakhuis op de Korenmarkt (1716) dat later, in 1897, afgebroken werd om plaats te ruimen voor het grote postgebouw; ook de plannen voor het Sint-Sebastiaansgildehuis (1737), later omgebouwd tot het "Hôtel de la Poste", zijn door hem getekend. Samen met Jean-Baptiste, kreeg Bernard de Wilde de opdracht in 1738 om bouwplannen uit te werken voor de "Corps de Garde" op de Wapenplaats te Gent.

Verder heeft Simoens alleen ook nog gewerkt aan het "Hôtel d'Haene Steenhuize" en de kerk van Ledegem; samen met architect David ('t)Kindt bouwde hij in 1754 de kazerne op de Kattenberg. In de Sint-Pietersabdijkerk, richtte hij, dichtbij het koor, portieken in marmer op. Ondertussen werkte hij ook aan de herbouw van het schip van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen. In 1770 wordt hij mededirecteur van de Akademie der Schone Kunsten. Hij overleed te Gent op 17 november 1779 en werd begraven in de Sint-Michielskerk.

Van de abdijkerk (2) vinden we een duidelijke afbeelding op de twee schilderijen van Pierre Canivé (afb. VI en VII).

De grote kruisbasiliek, gelegen ten zuidoosten van de binnentuin der kloosterpand, geeft ons een beeld zowel van de gotische constructie van het koor, uitgebreid in de XVIIde eeuw, als van de XVIIIde-eeuwse aanpassingen aan de westgevel en aan de vieringstoren.

De plattegrond (tekening 4) ontvouwt een driehoekig schip van vier traveeën. Om de helling van het terrein op te vangen, werd aan de ingangspartij een trappenaanleg met smeedijzeren leuning voorzien. Aansluitend op de bendenkerk volgt het licht uitspringend transept met vieringstoren, terwijl we aan de zuidelijke transeptarm een rechthoekige aanbouw bemerken, waarvan de functie ons voorlopig onbekend blijft.

Verder strekt het gotische koor zich uit, zoals we het in de vorige bouwfase beschreven hebben.

In de streng geordende westgevel komt de overgang naar een classicistische richting duidelijk tot uiting. De gevel, die meestal een pronkstuk vormt, moet goed uitkomen in het straatbeeld of op het plein. Het is een typische barokke halsgevel, waarvan het middendeel hoger is opgetrokken tot een rechthoekige top en er bekroond werd met een halfrond fronton. In de bovenste geleding

1937, vol. XXXI, p. 50.
Biographie Nationale, Brussel, 1914-1920, vol. 22, p. 519.

(46) THIEME-BECKER, op. cit., Leipzig, 1942, vol. XXXV.

bevindt zich een rechthoekige venster, afgewerkt met een rondboog. Het fronton wordt door geprofileerde muurpilasters, die over de hele gevel doorlopen, gesteund. De bovengeleiding gaat over in de ondergeleding door middel van sobere vleugelstukken, die worden bekroond door een trofee.

Het muurveld rond de ingangspartij is uitgevoerd in "rustica", een bouwtrant die gebruik maakt van ruw behouwen materiaal in grote blokken op elkaar gezet om een contrast te scheppen met de vlakke delen.

De vensteropeningen van het schip (in de zij- en middenbeuken) zijn korfbogig uitgewerkt en zitten in een geprofileerde lijst.

De achthoekige peervormige vieringstoren vertoont een gereduceerde koepelvorm en wordt bekroond met een weerhaan.

De benedenkerk vormt een sterk contrast met het laatgotische koor. Gotische reminiscenties zijn ook bewaard in het transept, zoals de spitsboogvensters (alhoewel er één vervangen is door een radvenster) en de trapsgewijze opgaande steunberen.

Voor de afwerking gebruikt men meestal goedkope materialen, omdat, zoals op vele plaatsen, de oorlogen van Lodewijk XIV tot een onderbreking van de werkzaamheden leidden en het moeilijk was aan kostbare materialen te komen; de architecten waren zo gedwongen goedkopere oplossingen te zoeken.

Voor de Sint-Adriaansabdijkerk werd baksteen en vooral natuursteen gebruikt. De bakstenen werden ter plaatse gevormd en gebakken (47). Natuursteen was afkomstig uit Soignies, uit Ecaussinnes (arduin) en Gent. Glas werd gehaald uit Rijsel en uit Holland. Vooral eikehout werd gebruikt, maar ook lindehout en mahoniehout. Verder werd ook nog Doornikse kalk en kalk uit Ename geleverd voor *den nieuwen bouw der kercke...*

Op 8 augustus 1748 werd een akkoord gesloten met Pieter van Peteghem, *orgelmaecker,* tot het maken van een nieuw orgel voor de abdijkerk (48). De kast waarin het orgel moest passen werd gemaakt door Pieter Meyns, een beeldhouwer uit Gent. Het was dezelfde Meyns die het ontwerp gemaakt had voor de deur van het portaal (49).

Ook het altaar van het koor werd vernieuwd: op 7 februari 1752 sloot de abt met een zekere J. Verhaegen, schrijnwerker, een contract af tot het maken van het kooraltaar (50). Hij mag de

(47) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 386: L. Vlaminck wordt betaald voor het "vormen en backen der steenen".
(48) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 386, f° 1 tot 13.
(49) Idem, f° 12, 13, 14.
(50) Idem, f° 118.

kolonen, de "piedestallen" en de kapitelen van het oude altaar gebruiken, maar voor het beeldhouwwerk en de stellingen, die moeten dienen om het geheel op zijn plaats te zetten moest hijzelf zorgen.

De zuilen van het schip werden geleverd door steenhouwer J. Du Pret uit Soignies (51): het gaat om zes gehele en vier halve kolonnen. De stenen (blauwe hardsteen) voor het portaal, de vensters en de kroonlijsten kwamen uit Soignies en Gent.

De laatste betaling dateert van 4 september 1759: toen moesten de kleine ornamenten opgehangen worden. Maar ook later nog werden allerlei herstellingen en werken aan de kerk uitgevoerd; zo werden er in 1760-1761 witte vloertegels in marmer besteld en ook nog andere marmeren stenen, aan J.B. Jacquet, "marchand marberie à Namur" (52).

Tevens werden in die periode plafonds aangelegd in het koor, het transept en de zijbeuken. Daarvoor betaalde men zevenhonderd tweeënzeventig gulden aan metsers die in dienst waren van architect Simoens (53).

Tot in de tachtiger jaren van de XVIIIde eeuw werden nog werken uitgevoerd in de abdijkerk; in 1783 werd het dak van de kerk gerepareerd door Joseph Pevenage (54). Tijdens deze werken vond Pevenage *eenighe papiere, boecken ende coffers als mede cottoen...* In 1792 werden de goten aan de midden- en zijbeuken hersteld (55).

Achter de abdijkerk bevond zich, ten noorden van de Onze-Lieve-Vrouwkapel (3), de *sacristie* (4); deze was vijfhoekig gebouwd, in eenzelfde gotische stijl als de straalkapellen. Deze ruimte was toegangbaar langs één van de straalkapellen. Daar bevonden zich tal van kostbare voorwerpen, zoals blijkt uit een inventaris van 1791 (56): o.a. alben, koorkappen, kazuivels, kelken, schotels, cibories, monstransen, een groot aantal (40!) relikwieën...

Rechts van de abdijkerk en aanleunend tegen de kloostermuur bevond zich de *brouwerij* (5). De oudste vermelding die we in de documenten hebben kunnen vinden, dateert van 1646 (57).

(51) Idem, f° 212.
(52) Idem, f° 61-62, los stuk.
(53) Idem, f° 117.
(54) Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, f° 190 r°.
(55) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekeningsbewijzen, nr. 347 A.
(56) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Meubilair, nr. 821.
(57) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Belastingen, nr. 777.
Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, f° 107 v°.

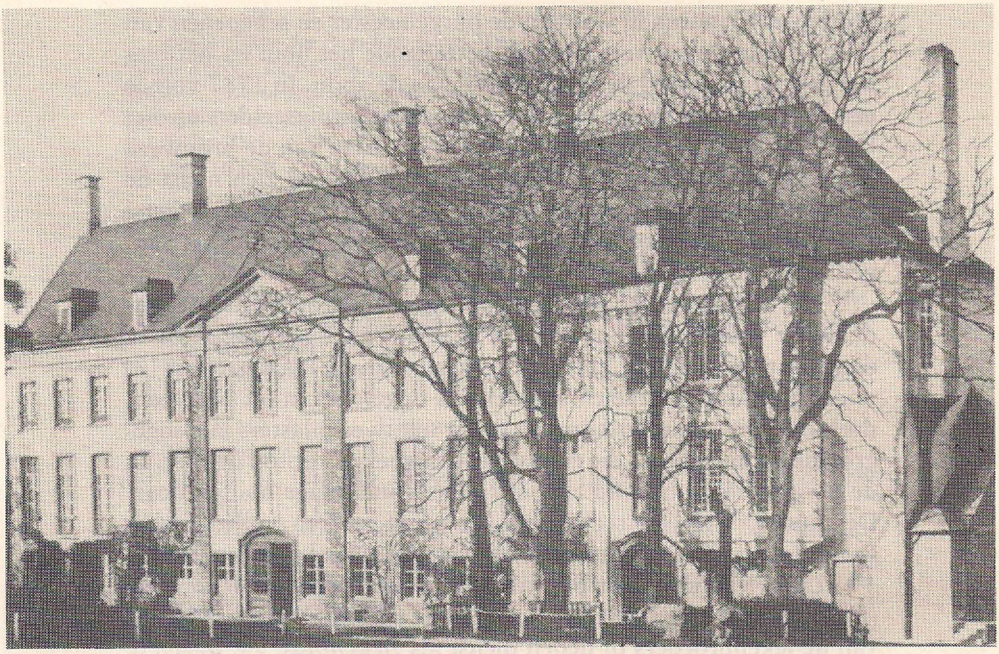

XIX. Het prelaatskwartier ten tijde van Paul Guillemin (1864-1944).
(SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geeraardsbergen).

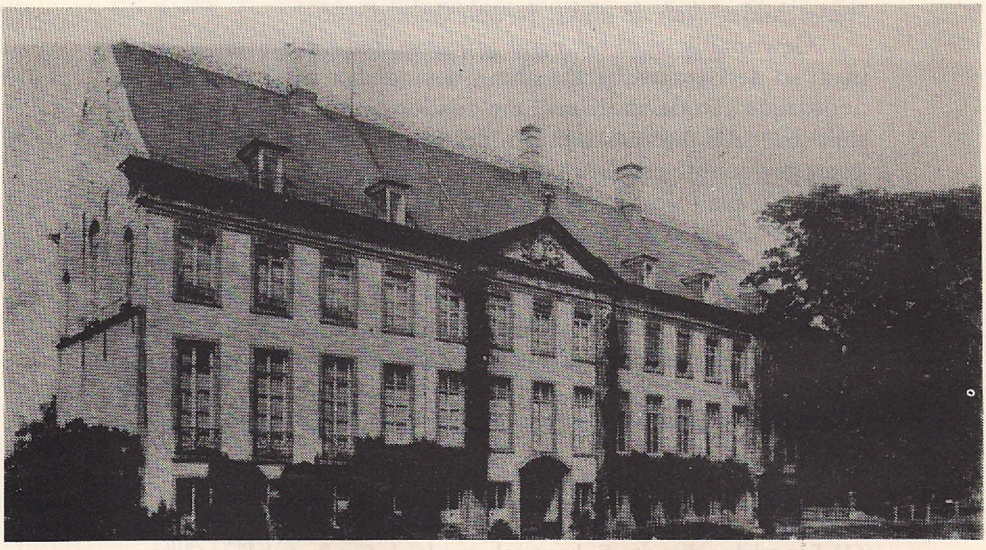

XX. Het prelaatskwartier in begin van de XXste eeuw.
Postkaart uitgegeven te Brussel door F. Desaix.

De Sint-Adriaansabdij was aan de burgemeester en schepenen van de stad belastingen verschuldigd betreffende het hout en het bier dat gebrouwen werd in de brouwerij van de abdij. In 1787 volgde een tweede verzoek tot betaling van de belastingsgelden op het bier (58). In 1794 kregen de houten onderdelen van de brouwerij een nieuwe vernislaag (59). Waarschijnlijk bevond zich naast de brouwerij, een mouterij (6). Het is een ruimte waarin de gerst geweekt en vervolgens in kiem gebracht wordt, en dat dan, gedroogd, dient om er bier van te brouwen.

Het tot op heden bewaarde *poortgebouw* (7) illustreert duidelijk de provinciale Lodewijk XVI-stijl. Het werd opgericht in dezelfde periode als de kerk. De enigszins smalle ingangspoort (7) onder zadeldak (met leien afgedekt) is opgetrokken uit baksteen, deels op plinten van arduin. De poort telt twee pilasters met ingegroefde profileringen, die een zwaar driehoekig fronton dragen. In de poortopening bevond zich een grote rondbogige houten deur. De muren, links en rechts van de poort, waren volledig vlak gehouden, wat de monumentaliteit van het geheel nog benadrukt.

Links van de poort bevond zich wellicht de *portierswoning* (8); de vertrekken, rechts (9), kunnen de verblijfplaatsen bevatten van de lekenbroeders of deden dienst als *ziekenhuis*. Ze waren te bereiken langs trappen vanop het neerhof. In 1794 werden *vier tafels raemen en blafturen van het sickhuys* geschilderd door de "huisschilder" van de abdij, Joseph Gerardi (60).

Gewoonlijk werd het pand aangelegd ten zuiden van de kerk, maar in de Geraardsbergse abdij, bevindt het pand zich aan de noordzijde van de abdijkerk, die de kloosterhof aan één kant afsluit (61). Als uitbouw aan één der armen van het kloosterpand komt gewoonlijk een *lavatorium* voor. Waarschijnlijk kunnen we die op het plan situeren niet ver van het refectorium (15).

Het lavatorium was een lange steen, vastgezet in de muur, waar de monniken zich konden de handen wassen alvorens ze zich naar de refter begaven. De wassteen van de abdij, uit 1527, werd teruggezonden en uitvoerig beschreven door graaf de Borchgrave d'Altena (62) en bevindt zich in het Museum voor Schone Kunsten te Brussel.

Volgens het schilderij van Canivé telde de westelijke vleugel

(58) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Belastingen, nr. 781.
(59) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekeningsbewijzen, nr. 347 A.
(60) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekeningsbewijzen, nr. 347 B.
(61) Een gelijkaardige situatie komt ook voor bij de Sint-Baafsabdij te Gent.
(62) DE BORCHGRAVE D'ALTENA J., Le lavabo provenant de l'abbaye de Grammont (1527), in: Bulletin des musées royaux d'art et d'histoire, XX, p. 85-89, 1948.

negen traveeën en was die twee bouwlagen hoog.

Wegens het sterk hellend terrein, werden de gebouwen op een sokkel geplaatst, die naar oostelijke richting hoger werd. In die westelijke vleugel bevonden zich het *refectorium* (12) en de *bibliotheek* (13).

Het refectorium bevond zich altijd in de pandvleugel tegenover de kerk. De ingang werd verzekerd via de pandgang en het lokaal stond, langs een gang, in verbinding met de keuken. Tafels stonden, gewoonlijk, parallel tegen de zijmuren.

Er was mogelijk ook een spreekstoel voorzien, vanwaar een monnik gedurende de maaltijd, luidop voorlas. Het eten van vlees was aanvankelijk niet toegelaten; later verlakste dit: talrijke rekeningen vermelden grote aankopen van vis en vlees!

Een inventaris (63) uit 1792 vermeldt enkele boeken die in de bibliotheek aanwezig waren; een greep uit de vele: "Dictionarium berctioni", "Biblia sacra" ed.

Eigenlijk waren er meerdere boekendepots in het klooster: liturgische boeken werden bewaard in de sacristie, de werken voor de "lectio divina" en de studie in de eigenlijke bibliotheek, en de kostbare codices werden opgeborgen bij de kerkschat. Daarnaast had de abt nog een kleine privé-bibliotheek.

Naast de bibliotheek bevond zich waarschijnlijk een *scriptorium* (14) (in het vooruitspringend deel?) waar de kopiisten konden werken. Daar verwierf men de boeken die nodig waren voor de liturgie en de studie.

Het moet ons niet verwonderen dat bibliotheek en scriptorium zo uitgebreid waren in de kloosters; de "lectio divina", de aandachtige studie en lectuur van de gewijde teksten, nam een belangrijke plaats in, in het dagelijks leven van een monnik.

De scriptoria waren bedoeld om te kunnen voldoen aan de eigen noden. Maar de kopiisten kregen ook administratieve taken opgedragen; zo moesten zij officiële documenten opstellen en overschrijven.

Aanvankelijk werden geen speciale afzonderlijke ruimten voorzien; de kopiisten schreven de teksten over in een gedeelte van het pand, waar voldoende licht aanwezig was. Later werd een afzonderlijk lokaal ingericht als scriptorium, naast, of toch dichtbij, de bibliotheek.

Op de verdieping van de westelijke vleugel was wellicht een *vestuarium* gesitueerd. In dit lokaal werden de verschillende monnikskleder bewaard en werden ze ook uitgedeeld.

De vleugel haaks op de kerk telde eveneens negen traveeën.

(63) Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, f° 52 (loszittend stuk).

Op de verdieping bevond zich het *dormitorium* (17), de slaapplaats der monniken. Een doorgang gaf uit op een draaitrap (16) (de nachttrap), die rechtstreekse verbinding gaf met het koor van de kerk.

Aan het eind van het dormitorium bevond zich het *necessarium* met latrines.

Op het gelijkvloers was waarschijnlijk een *calefactorium* (17) gelegen. In die kamer werd vuur gestookt, waaraan de monniken zich 's winters konden warmen. Daar gebeurden ook andere activiteiten, zoals lezen, bidden, aderlaten, scheren en schoenen poetsen...

In 1787 of 1788 werd Aegidius Vanden Abeele betaald voor het maken van de schouw van het "chauffoir" (64).

De vleugel daartegenover bevatte, op het gelijkvloers, wellicht een *cellarium* (18). Dit was een kamer (of een reeks kamers) ingericht als voorraadkamer(s), waar de provisies van olie, bier en wijn werden opgeslagen. Op de verdieping, boven het cellarium, waren dikwijls de *logies voor de gasten* gesitueerd. Ook de novicen hadden er hun verblijfplaats. Hoge gasten hielden hun verblijf dichtbij de abt, in het prelaatskwartier.

Een zeer belangrijke, maar moeilijk te situeren ruimte op het plan van de Sint-Adriaansabdij, is de *kapittelzaal* (19). Waarschijnlijk is het de ruimte vrijgelaten naast de noordelijke transeptarm. De term duidt onmiddellijk de activiteit aan die er werd verricht: de voorlezing van de Regelkapittels en het houden van vergaderingen. Soms werden daar ook de abten begraven: onder meer werden Raso van der Schueren in 1488 en Gisbert van Ouweghem in 1506 daar begraven. Deze ruimte werd gewoonlijk gebouwd met grote architectonische waardigheid en elegantie. Het interieur omvatte dikwijls een lezenaar en houten of stenen banken.

Los van het pand, maar er toch mee verbonden langs een gang, bevond zich de *keuken* (22). Opmerkelijk is wel dat we in de documenten meestal de vermelding van "boven- en nederkeucken" vinden, wat er kan op wijzen dat keuken uit twee verdiepingen bestond. De keuken vormt hier een rechthoekige lage ruimte, aansluitend aan het prelaatskwartier. Hoofd van de keuken was de keukenmeester, die alle rekeningen, in verband met etenswaren, persoonlijk afhandelde. Daartoe had hij een afzonderlijk "kantoortje" (65) dichtbij de keuken.

(64) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekenplichtigheid, nr. 342, f° 60 v°.
(65) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekeningsbewijzen, nr. 347 A.

Waarschijnlijk bevond zich naast de keuken, het washuis (23).

Van de grootsheid van het complex kunnen we ons het best een beeld vormen aan de hand van het nog bestaande prelaatskwartier (24), dat voor het eerst opgetrokken werd in 1506. Na een brand, werd het opnieuw opgebouwd en vergroot in 1629.

De seculariserende tendenzen van de XVIIIde eeuw komen goed tot uiting in het uitzicht van dit prelaatskwartier. Het krijgt evenveel aandacht als de abdijkerk en wordt opgevat als een echte vorstelijke residentie.

Het gebouw werd opgetrokken in baksteen op een sokkel van zandsteen en werd voorzien van rococostrucwerk. Het telt circa dertien traveeën en drie bouwlagen.

Terug krijgt men die opeenvolging van vensteropeningen, onderbroken door een centraal deurrisaliet, dat bekroond wordt met een gebroken driehoekig fronton, waarin de wapenschilden prijken van de abten Roelants 1713-1726) en de Hasseleer (1726-1738). Tijdens het prelaatschap van die abten, kreeg het gebouw immers zijn XVIIIde-eeuwse uitzicht.

De achtervleugel van het gebouw heeft aan weerszijden haakse trappenhuizen (25) met - later gecementeerde-hoekstenen. In het linkse trappenhuis bevindt zich een groot rondbogig venster.

Het rechtse trappenhuis is vlak gehouden en geeft aan de basis aansluiting aan een muur. Wellicht bevonden zich daar de stallen. Op het schilderij van Canivé (afb. VIII) waren ze blijkbaar reeds afgebroken, maar op het plan komt de plattegrond van deze stallen nog voor (30).

Het prelaatskwartier was ingericht als residentie voor de abt en zijn personeel. Ook hoge gasten verbleven er soms. De abt had verschillende kamers te zijner beschikking: de documenten spreken, onder meer, van een slaapkamer, kantoor, ontvangstkamer, privé-bibliotheek enz. Een inventaris van 1791 vermeldt ons de rijke voorwerpen die zich in deze vertrekken bevonden (66).

Achter het prelaatskwartier bevonden zich nog enkele losstaande gebouwen: de dienstgebouwen met twee haaks op elkaar staande *stalvleugels* (30).

In het midden van de ene stalvleugel bevindt zich een toren-

(66) VERSCHAFFEL D., Sint-Adriaansabdij, Geraardsbergen, inventaris 1791, in: Het Land van Aalst, jaargang XVI, nr. 1 (1964).
Dekenij Geraardsbergen, Liber Annalium, f° 52, inventaris uit 1792 "Inventaris van alle de meubelen ende effecten bevonden in een caemer genaempt den slaep caemer inde abdije...".

vormige *duiventil* (29). Dit was een zeer belangrijk element in de XVIIIde eeuw: zij was, samen met de pronktrap, het statussymbool bij uitstek.

Vóór deze stallen bevonden zich de graanschuur (26) en bergplaatsen (28), gescheiden door een grote doorrit voor karren (27).

Een groot rechthoekig gebouw (31) werd ingericht als college, toen de abdij in 1629 de verantwoordelijkheid kreeg over het Latijns College. Het werd in 1663-1664 uitgebreid en voorzien van een refter (32) voor de studenten. Op de verdieping bevonden zich de slaapvertrekken van de internen.

Achter de gebouwen in het domein was tenslotte nog een ommuurde tuin gesitueerd met een paviljoen (33) en fontein (34). In 1792 werden er de loden buizen gelegd "dienende voor de springfonteyn" (67).

Het domein telde ook 3 grote vijvers, de dienst deden als visvijver. Verder strekte zich een grote tuin uit die, zoals we kunnen zien op een bewaard gebleven plan, (68), zo onderverdeeld werd dat elke monnik een eigen tuintje had.

Op 1 september 1796 werd de kloostergemeenschap opgeheven te Geraardsbergen. De abt was reeds gevlucht naar Oostenrijk.

Nadat de Franse staat de abdijgoederen in beslag had genomen, werden deze openbaar te koop gesteld. De Gentse burger Piers kocht de abdij met de kerk, het kloosterpand, het college en andere afhankelijkheden (de totale grootte bedroeg meer dan 7 hectaren) (69). De kerk en het pand werden, onder hevig protest van de Geraardsbergenaars, gesloopt in september 1798. Zo bleven van de eens zo grootse abdij, alleen die delen over, die er nu nog staan: het abtenhuis, het poortgebouw en het koetsenhuis...

E. Enkele verbouwingen van recente datum (1800 - 1960)

In het begin van de XIXde eeuw kwam de abdij in het bezit van Charles Bogaert, burgemeester van de stad van 1815-1830.

Op 20 april 1839 verkocht hij de abdij aan de "waterdokter" Modeste De Cock. Deze richtte de abdij in als "Hydrosudopatisch gesticht" (afb. XVI).

Zijn inrichting kende zo een grote faam dat hij zich verplicht zag de bovenverdieping van het abtenhuis om te vormen tot een

(67) R.A.R., St.-Adriaansabdij, Rekeningsbewijzen, nr. 347 A. "Specificatie van Levering en Arbijd door mij Petrus Coppens..." op datum van 20 juli 1792.
(68) A.R.A.B., Kaarten en Plans, nr. 2971.
(69) R.A.G., Fonds van het Scheldedepartement, nr. 1322 en nrs. 1474-1476 Inventaris der verkochte goederen.

soort hotel ten behoeve van de talrijke patiënten. Aanvankelijk liet hij, voor zijn waterkuur, water uit de Dender en naar zijn woning omhoog stuwen, maar, omdat het debiet van deze rivier nogal wisselvallig was, moest hij de abdijvijvers laten afdammen en werd het water omgeleid naar een huis in de Boelarestraat, dat hij hiervoor speciaal liet inrichten.

Wellicht werd door hem (of zijn voorganger) de gevel van een deel van het perlaatskwartier, waar oorspronkelijk de pandvleugel aansloot, uitgewerkt in eenzelfde stijl als de rest van de voorgevel. De tuin werd in Engelse zin uitgewerkt, met bloemperkjes en wandelpaden, hier en daar onderbroken door een standbeeld.

Na de dood van haar ouders (1881 en 1904) werd Emma De Cock eigenares van de abdij. Zij huwde in 1860 met Eduard Guillemin, een Fransman. Hun zoon, Paul Guillemin (1864) erfde na de dood van zijn moeder, in 1928, het oude abtenkwartier.

Van deze periode zijn enkele oude foto's en prentbriefkaarten bekend (afb. XVII tot XXI). De oudste van deze reeks (foto XVII) geeft de toestand van de abdij weer, zoals het was in het begin van de XXste eeuw.

Enkele zaken werden, ten opzichte van de vorige situatie, aangepast, zoals, onder meer, smeedijzeren balustrades aan de vensters (de drie eerste traveeën links).

Het rechterdeel van de gevel heeft op de eerste verdieping slechts één rechthoekig venster. Later zou dit muurveld opengetrokken worden met een vooruitspringend deel (soort loggia).

Deze periode werd ook het ingangsgebouw (afb. XVIII) aangepast aan de eisen van de nieuwe bewoners. Naast de grote ingangspoort werden een deur en vensteropeningen voorzien. Deze vleugel deed immers dienst als woning voor het dienstpersoneel van de heer Guillemin.

De zijgevel van het prelaatskwartier (afb. XIX) werd opgefleurd met een mooie erker en een lagere aanbouw.

De trappenhuizen werden volledig opengebroken door vensteropeningen. Het rechtste trappenhuis zit ingebouwd in een terrasvormige uitbouw, met grote poortopening en ondersteund door deels geprofileerde zuilen met ionische kapitelen (foto XXI). Trofeeën sieren de balustrade erboven.

Het prelaatskwartier verliest, door die aanpassingen, haar statig uitzicht en wordt herschapen in een luxe-woning.

Waarschijnlijk dateren de meeste recente aanpassingen van na 1945; onder meer, werden hier en daar, "oculivensters" aangebracht zoals aan het poortgebouw, aan het prelaatskwartier naast de grote ingangsdeur en aan de achterzijde van het prelaatsgebouw.

Het domein zelf werd, zoals bepaald in het testament van Guillemin - waardoor het geheel eigendom wordt van de stad -ingericht als wandelpark, met een sprookjesbos en dierentuin en werd plechtig geopend op 2 juni 1962.

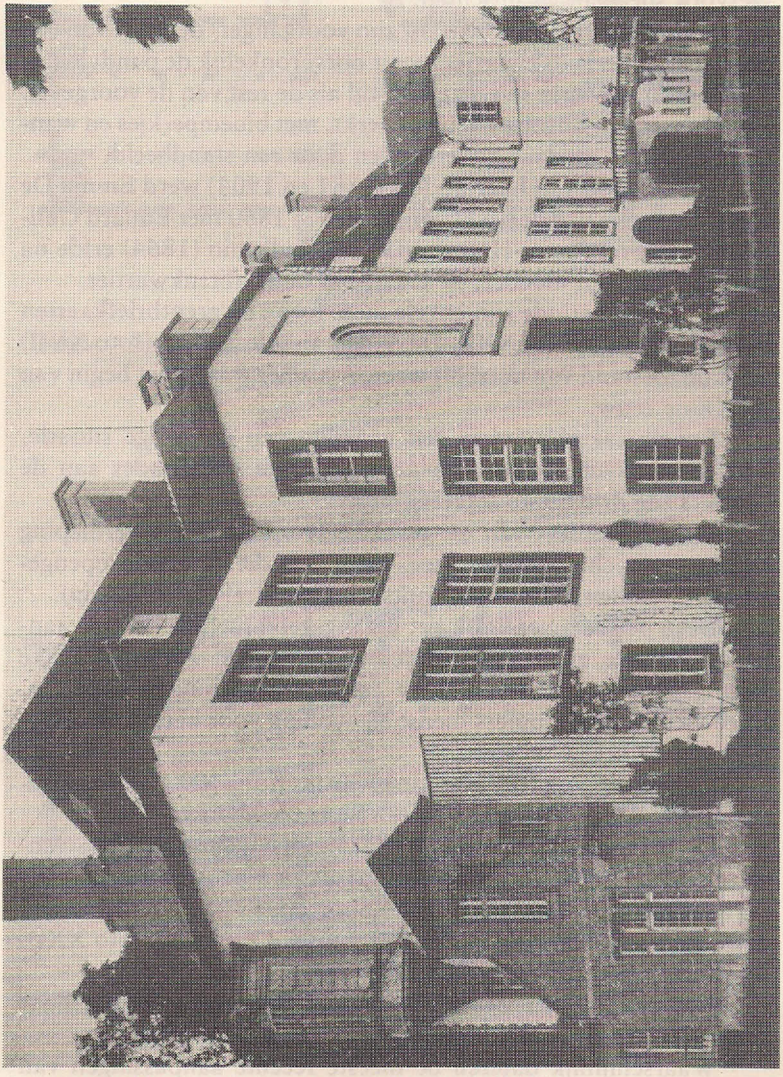

XXI. Achterkant van het prelaatsgebouw ten tijde van Paul Guillemin (1864-1944).
(SOENS E., De abdij van St.-Adriaan te Geeraardsbergen).

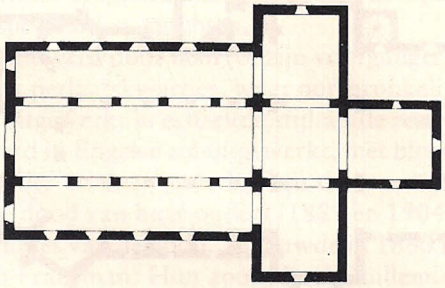

XXII. Mogelijke plattegrond van de romaanse abdijkerk, naar analogie met andere romaanse kerken uit de XIde eeuw. (Pieteraerens M.).

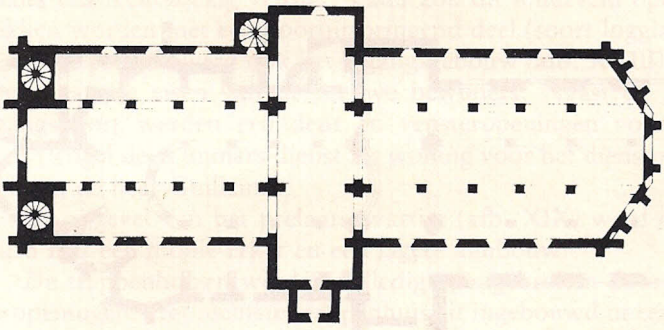

XXIII. Plattegrond van de Dendergotische abdijkerk met Scheldegotische invloed aan de westbouw (1353-1373).
(Pieteraerens M.).

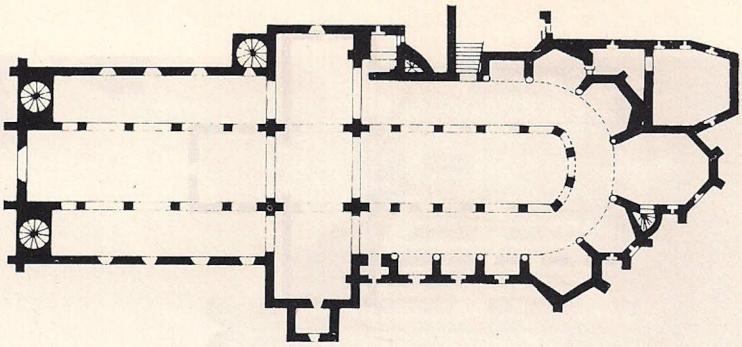

XXIV. Uitbreiding van het koor met omgang en kranskapellen (1663-1691). Bleef het schip onveranderd? (Pieteraerens M.).

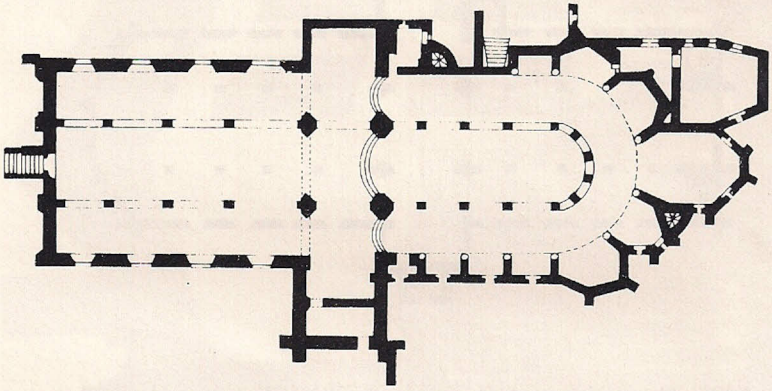

XXV. Plattegrond van de XVIIIde-eeuwse barokke kerk met gotisch koor (1720-1760).

BIBLIOGRAFIE

I. BRONNEN

A. Onuitgegeven (gerangschikt volgens archiefdepot)

BRUSSEL - ALGEMEEN RIJKSARCHIEF (A.R.A.B.).
Verschillende nummers in verschillende fondsen.

BRUSSEL - KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK.
— Afdeling Van Den Gheyn: deel 1, nr. 548 (brevier uit XVde eeuw).
— Afdeling Goethals: nr. 1509-1521.

GENT - RIJKSARCHIEF (R.A.G.).
— Fonds van het Bisdom: nrs. M 237 - M 239, nrs., M 243 en M 246.
— Fonds van het Scheldedepartement: nr. 1322 en nr. 1474 tot 1476: inventaris van de verkochte goederen.
— Fonds van de Sint-Pietersabdij te Gent: IIde reeks: nrs. 121, 724, 182, 1133 en 1631: originelen en afschriften betreffende de abdij, XVI-XVIIde eeuw.

GENT - GROOT SEMINARIE.
— Fonds van Geraardsbergen: beschrijvingen van vidimi uit de XIIIde en XIVde eeuw; hs. betreffende geschillen tussen de Vlamingen en de Walen.

GERAARDSBERGEN.
— Dekenij: "Liber Annalium ecclesie Sancti Bartholomei ab anno 1068": kopie van de vita van de H. Adriaan en van de kroniek, samen met rekeningen en inventarissen, einde XVIIIde eeuw.

LEUVEN - UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK - TABULARIUM.
— Fonds XII, Geraardsbergen: oorkonden, registers, kronieken, rekeningen, inventarissen en processen betreffende de abdij, XVI-XVIIIde eeuw.

LILLE - ARCHIVES DEPARTEMENTALES DU NORD.
— Fonds "Chambre des comptes": serie B, nr. 445, 449 en 1530 (XIIIde eeuw).
— Fonds "Bénédictines et Cisterciens": verschillende documenten uit XIIIde XIVde eeuw.

MECHELEN - ARCHIEF VAN HET AARTSBISDOM (A.A.M.).
— Fonds van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen: nrs. 1, 2, 4, 8, 9, 10, 11, 13; zonder nummer: diverse geschillen, XVIIde en XVIIIde eeuw.
— Fonds der parochieregisters: afdeling Berg: twee bundels betreffende de kerken van Berg en Lelle, XVIde-XVIIIde eeuw.

MELLE - KLOOSTERS DER PATER JOZEFIETEN.
Doos "vieilles archives": een tiental documenten met o.a. een kopie van de oude annalen, XVIde-XVIIIde eeuw.

ONKERZELE.
Privé-bezit: kaartenboeken, XVIIIde eeuw.

OVERBOELARE.
Privé-bezit: cartularium met 51 hs.

RONSE - RIJKSARCHIEF (R.A.R.).
— Fonds O.G.A. Geraardsbergen: een 60-tal nummers waaronder 48 oorkonden, afrekeningen tussen de stadsontvanger en de abt (1763-1766), uittreksels uit registers van ommestellingen (1650-1666) e.a.
— Fonds Sint-Adriaansabdij: inventarissen, cartularia, kronieken, obituaria, algemene privilegies, visitaties, documenten in verband met kloosterregel, altaren, incorporaties, regesten (nr. 1 (1081) - nr. 405 (1500)), rente- en cijnsboeken (nr. 200 (1423) - nr. 218 (1792)), algemene beschrijvingen van goederen en inkomsten (nr. 178 (XIVde eeuw) - nr. 190 (1750), rekenplichtigheid (nr. 333 (XVIIde eeuw) - nr. 396 (1700-1701)).

B. Kaarten en Plans

Jacob Roelofs van DEVENTER, *stadsplan* van Geraardsbergen, getekend omtrent 1560, uit: *Atlas des villes de Belgique au XVIe siècle,* Koninklijke Bibliotheek, Brussel.
Graaf De FERRARIS, *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden,* opgenomen op initiatief van Graaf de Ferraris, 1777. Kaartblad Geraardsbergen. Koninklijke Bibliotheek, Brussel.
Stadsplan der waterleidingen uit 1783, Museum Hospitaal te Geraardsbergen.

BRUSSEL - ALGEMEEN RIJKSARCHIEF.
Kaarten en Plans:
nr. 2969 Kaart van gelijkvloers en eerste verdieping van de pastorij en kelder, 14 augustus 1778.
nr. 2970 Kaart van oud en nieuw kerkhof van Sint-Adriaan met de omringende gebouwen, in 1771 opgemaakt door P. Van Damme.
nr. 2971 Kaart van hof en "verger" van de abdij te Geraardsbergen en de gebouwen die het omringen, getekend in 1788 door Barth. Van Damme.
Inventaris (hs.) nr. 505 II, Plan de l'abbaye de Grammont, XVIIIde eeuw.

GENT - RIJKSARCHIEF.
Kaarten en Plans:
nr. 851 Nieuwe weg te Geraardsbergen, 1779.
nr. 1322 Nieuwe weg nabij de abdij, 1778.

LEUVEN - UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK - TABULARIUM.
Fonds XII, Geraardsbergen, nr. 39: Plan van de trap aan de ingang van de Sint-Adriaansabdij, 1768 door Depret (?).
"Plan de la cidevant abbaye de Grammont" - XVIIIde eeuw, bewaard op het prelaatskwartier van de abdij te Geraardsbergen.

C. Uitgegeven

BLAEU J., *Novum ore magnum theatrum urbium Belgicae regiae,* Amsterdam, 1649.
BLAEU J., *"Blaviane", Quatrième volume de la Géographie Blaviane contenant le IX et X livre de l'Europe,* Amsterdam, 1687.

DE LIMBURG T.-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae* (1296-1327), Brugge, 1879-1889.

GRAMAYE J.-B., *Antiquitâtes illustrimi comitatus Flandriae, in quibus singularus urbium initia...* Leuven, 1708.

JOURET B., *Grammont, son origine et son histoire au moyen âge d'après J. Van Waesberge et autres écrivains,* Geraardsbergen, 1840.

MEYERUS J., *Annales Flandriae,* s.l., s.d.

PIOT C., *Chroniques de Brabant et de Flandre,* s.l., s.d.

RUTEAU B., *La vie et martyre de St. Adrien, titulaire de la ville de Grandmont, paron contre la peste et de sa S. Compagne Nathalie, avec la chronique du monastère de la dicte ville,* Ath, s.d. (1637).

SANDERUS A., *Flandriae Illustrata,* Amsterdam, 1641.

SANDERUS A., *Verheerlijkt Vlaandre,* Leiden, Rotterdam, 1735. (facsimile-uitgave, Tielt, 1974).

VAN GESTEL C., *Historia sacra et profana archiepiscopatus. Mechliniensis, sive descripto archi-diocesis illius; item urbium, oppidorum, dominorum, monasterium, castellorum que, fut, ea, in XI, decenatus divisa,* Den Haag, 1725.

VAN WAESBERGHE I., *Gerardimontium sive altera imperialis Flandriae Metropolis ejusque castellania autorie Ioannes Van Waesberghe Iuris consulto Ecclesiae Collegate S. Audomare Lilliciensis cananico atque Scholastico,* Brussel, 1627.

VERSCHAFFEL D., Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen, Inventaris 1791, in: *Het Land van Aalst,* jaargang XVI, nr. 1 (1964).

s.a. *Gallia Christiana,* Parijs, 1751.

s.a. *Les délices du Pays-Bas ou description géographique et historique des XVII provinces belgiques,* Luik, 1769.

II. WERKEN

A. Onuitgegeven.

CAMBIER A., *Enkele merkwaardige architecturale disposities in de Sint-Hermeskrypte te Ronse. Een onderzoek naar hun mogelijke functie,* Leuven (licentiaatsthesis), 1975.

DE BOECK F., *Diplomatische en paleografische studie van de oudste oorkonden van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen,* 1081-1300, Gent (licentiaatsthesis), 1967 (2 volumes).

VAN MALDERGEM D., *De Baronie van Boelare en haar omgeving, enkele gebouwen met historische achtergrond en toeristische waarde,* Geraardsbergen (eindverhandeling), 1980.

VAN MINGROOT E., *Acten der bisschoppen van Kamerijk,* 642-1103, Leuven (licentiaatsthesis), 1959.

VAN MINGROOT E., *De bisschoppelijke kanselarij te Kamerijk, 1057-1130,* Leuven (doctoraatsthesis), 1969.

B. Uitgegeven

1. Handboeken:

COTTINEAU L., *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés,* Mâcon, 1939-1970 (3 delen).

DE POTTER F. - BROECKAERT J., *Geschiedenis der gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen,* eerste reeks: Arrondissement Gent, tweede deel: Dikkelvenne, Gent, 1864-1870.

DE POTTER F. - BROECKAERT J., *Geschiedenis der gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen,* vijfde reeks: Arrondissement Aalst, derde deel: Nederboelare en vijfde deel: Geraardsbergen, Gent, 1898.

DE SEYN E., *:Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten,* Turnhout, s.d. (2 delen).

DE ACHTER L., *Repertorium van de Vlaamse gouwen en gemeenten, 1800-1950,* Antwerpen, 1942-1954.

GANSHOF F. en VAN CAENEGHEM R., *Encyclopedie van de geschiedenis der Middeleeuwen,* Gent, 1962.

HASLINGHUIS E., *Bouwkundige termen, Woordenboek der Westerse architectuurgeschiedenis,* Utrecht, 1953, 1970 (2).

JANSON H.W., *A History of Art. A survey of the Visual Arts from the Dawn of History to the present* Day, Londen, 1977 (2).

PEVSNER N., *An outline of European Architecture,* Londen, 1943.

PEVSNER N., *Europese architectuur,* Rotterdam, 1977.

THIEME U. - BECKER F., *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler von der Antike bus zur Gegenwart,* Leipzig, 1907-1950 (37 volumes en supplementen).

VAN MELLO J., *Geraardsbergen 1068-1974, analystische bibliografie,* Tielt, 1975.

VERWIJS E. en VERDAM J., *Middelnederlands woordenboek,* 's Gravenhage, 1885-1952 (12 delen).

v.a. *Algemene Winkler Prins,* Amsterdam, 1947-1954 (6) (18 volumes en supplement).

v.a. *Standaardencyclopedie,* Antwerpen, 1969.

v.a. *7000 jaar Wereldgeschiedenis,* Rotterdam, 1977.

v.a. *Biographie Nationale de Belgique* (Académie Royale de Belgique), Brussel, 1866-1944 (28 volumes).

v.a. *Nationaal Biografisch Woordenboek* Koninklijke Academie van Wetenschap, Letteren en Schone Kunsten, Brussel,).

2. Literatuur:

ARGAN G.C., *Storia dell'arte Italiana,* Firenze, 1969 (2).

BATSELIER P. e.a., *Benedictus, pater Europae,* s.l. (Mercatorfonds), 1980.

BEECKMANS L. en LAURIJNS-B., *Studie van een XVIde eeuws afvalkuil nabij de Abdijstraat te Geraardsbergen,* s.l. (Geraardsbergen), 1978.

BERLIERE U., L'abbaye de Saint-Denis en Broquerie, in: *Monasticon belge,* tome 1, Maredsous, 1890-1897.

BERLIERE U., L'abbaye de Saint-Ghislain, in: *Monasticon belge,* tome 1, Maredsous, 1890-1897.

BERLIERE U., *Coup d'œil historique sur l'Ordre bénédictin en Belgique dans le passé et dans le présent,* Maredsous, 1929.

BERLIERE U., *Mélanges d'histoire bénédictine,* s.l., s.d.

BLOCKMANS F. De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tusschen 1067 en 1070, in: *Compte-Rendu des sciences de l'Académie royale de Belgique,* Brussel, 1941.

BOYD A., *The monks of Durham,* Cambridge, 1975.

BRAUNFELS W., *Abendländische Klosterbaukunst,* Keulen, 1969.

BROECKAERT F., Het oude Geeraardsbergen, in *Toerisme, De Toerist,* XVI, 1937, p. 469-477.

BRUCHET M. en LANCIEN L., *L'itinéraire de Marguerite d'Autriche gouvernante des Pays-bas,* Rijsel, 1934.
CAMPEN V., *La baronnie de Boulaere,* s.l., 1930
CELIS G., *De bedevaartplaatsen in Oost-Vlaanderen,* Gent, 1914 (8).
CONANT K.J., *Carolingian and Romanesque Architecture800-1200,* Norwich, 1978 (2).
DE BETHUNE J., *Epitaphes et monuments des églises de la Flandre au XVIe siècle,* Brugge, 1900.
DE BORCHGRAVE D'ALTENA J., Le lavabo provenant de l'abbaye de Grammont (1527), in: *Bulletin des musées royaux d'art et d'histoire,* XX, 1948.
DE BROUWER J., Het buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396, in: *Anthroponymica,* uitgegeven door het Instituut voor Naamkunde te Leuven, VI, 1, Brussel, 1954.
DE BROUWER J., *Godsdienstig leven en kerkelijke instellingen 1550-1621,* Brussel, 1961.
DE CACAMP E., De Lijdensweg van Geraardsbergen, 1579-1585, in: *Het Land van Aalst,* XI (1959).
DE CLOET J., *Châteaux et monuments des Pays-bas,* Brussel, 1827-1829 (2 delen).
DE L'ARBRE L.B., De manusmissiën der slaven in de Sint-Adriaans-abdij, in: *Rond den Heerd,* XVII, (1882).
DE MEULEMEESTER M., *Etude documentaire sur le monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont,* s.l., s.d. (1947).
DE MOREAU E., *Les abbayes en Belgique* (VIIe - VIIIe s.), Brussel, 1952.
DE PORTEMONT A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre,* Gent, 1870 (2 delen).
DE ROEY J., 1500 jaar Patroon van Europa, in: *Knack,* nr. 34, 35, - 20 en 28 augustus 1980.
D'HAENES A. e.a., *Abbayes en Belgiques, guide,* Leuven, 1973.
DHANENS E., *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Ninove,* Gent, 1980. (uitgave van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen).
D'HOOP F.H., *La Flandre orientale et ses anciennes archives,* Aalst, 1886.
DIMIER A., *Les moines bâtisseurs. Architecture et vie monastique,* Parijs, 1964.
DUBY G., *Le temps des cathédrales. L'art et la société, 980-1420,* Parijs, 1976.
ESCHAPASSE M., *L'architecture bénédictine en Europe,* Parijs, 1963.
FRANCQ M., *Toponymie van Geraardsbergen tot 1600,* Geraardsbergen, 1979.
FRIS V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen,* Gent, 1911.
FRIS V., De oudst bewaarde stadsrekening van Geraardsbergen 1397-1398, in: *Bulletin der maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent,* XX, nr. 6 (1912).
FRIS V., *Twee episoden uit de geschiedenis van Geeraardsbergen in de XVde eeuw,* s.l., s.d.
GUILLEMIN P., *Geeraardsbergen, de Stad op den Berg, 1068-1940,* Luik, 1945.
HERBERIGS H. e.a., *Esthetische spiegel van Zuid-Oost-Vlaanderen,* Kamer voor Handel en Nijverheid van Zuid-Oost-Vlaanderen, Kruishoutem, s.d.

HOSTE A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen,* s.l., 1974.
HOSTE A., *S. Benedictus, 480-1980,* Brugge, 1980.
JAMES M.R., *Abbeys,* London, 1926.
KERCKHAERT N., *Oude Oostvlaamse hoeven,* Federatie voor toerisme in Oost-Vlaanderen, Gent, 1977.
MERCKAERT G., *Geeraardsbergen. Zijn oorsprong en geschiedenis in de middeleeuwen,* Brussel 1944 (8).
MICHEL E., *Abbayes et monastères de Belgique. Leur importance et leur rôle dans le développement du pays,* Brussel, Parijs, 1923 (16).
MORTIER K., Gheeroudtsberghe, cronycke van een der smalle steden van Vlaenderen, in: *N.B.B. tijdschrift van het personeel der Nationale Bank van België,* juni, 1968.
PELEMAN R., *Monnik voor een dag. Een bonte abdijengids voor Vlaanderen* Antwerpen, 1973.
PETIT E., *Itinéraire de Philippe le Hardi et de Jean sans Peur, ducs de Bourgogne (1363-1419), d'après les comptes de dépenses de leur hôtel,* Parijs, 1888.
PIETERS J., Sint-Bartholomeuskerk en Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen, in: *Het Land van Aalst,* VII, nr. 5 (1955).
PIOT C., Kunstgewrochten in goud, zilver en koper, alsmede tapijten uit de Benedictijnerabdij te Geeraardsbergen (naar een hs.), in: *Dietsche Warande, deel 6 (1803).*
PIOT C., Les objects d'art et l'abbaye de St. Adrien à Grammont, in: *Bulletin de la Commission royale d'art et d'archéologie,* XXXII, Brussel (1893).
POULLET E., *Correspondance du Cardinal de Granvelle, 1565-1586,* Brussel, 1877 (verschillende delen).
REYNTENS L., Het parochiedomein der Gentse Sint-Pietersabdij tot de XIVde eeuw, in: *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen,* 1949 (band 2), Gent, 1950.
ROOSSENS H. en MERTENS J., De oudheidkundige opgravingen bij Sint-Hermes te Ronse, in: *Cultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen,* 1949 (band 1), Gent, 1950.
SCHMITZ P., *Histoire de l'ordre de Saint-Benoit,* Maredsous, 1942-1947 (7 delen).
SCHOBBENS V. en VAN HILLE W., Descendance de J.B. Spitaels (1719-1779) suivie de notes sur les familles Van Crombrugghe, de la Haye, Huleu, etc., in: *Tablettes des Flandres,* document 1, Brugge, 1958.
SMEYERS M., Bijzondere randversieringen in een XVde eeuwse brevier, in: *Spiegel Historiaal,* IV, 2.
SOENS E., *De Latijnse scholen te Geeraardsbergen,* Gent, 1912 (8).
SOENS E., De abdij van St. Adriaan te Geeraardsbergen, haar pachthoven en molens, in: *Annalen van den oudheidkundige kring van de stad en het voormalig land van Aalst,* 1914 (10de jaargang).
STEYAERT E., *De la propriété des églises en Belgique sous l'ancien Régime,* Gent, 1902 (8).
VAN ACKERE J., *Barok en Classicisme in België,* (1600-1789), Brussel, 1974.
VAN BOCKSTAELE G., De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen, 1081-1302, in: *Het Land van Aalst,* XVIII (1966) - XIX (1967).
VAN BOCKSTAELE G., Abbaye de Saint-Adrien à Grammont, in: *Monasticon belge,* tome VII, vol. 2, 1977.

VAN BOSSUYT V. en WILMOTTE F., *Gidsboek voor de stad Geraardsbergen,* Geraardsbergen, 1912.
VAN BOSSUYT V., Abt van Havermaet der Sint-Adriaansabdij (1749-1799), in: *Het Land van Aalst,* XIX (1967).
VAN BOSSUYT V., Wat nieuws over de nu verdwenen abdijkerk, in: *Vaandrig,* 22 en 30 oktober 1961.
VAN KERCKHOVEN J., *De gilden van St. Joris, St. Sebastiaan, St. Andries, St. Pieter, St. Adriaan, St. Cecilia te Geraardsbergen,* Geraardsbergen, 1976.
VAN KERCKHOVEN J., *Lief en leed in het aloude Geraardsbergen,* Geraardsbergen, 1979.
VAN KERCKHOVEN J., *Noemenswaardige mannen en vrouwen uit het rijke verleden van Geraardsbergen XIIIde-XXste eeuw,* s.l., s.d.
VAN KERCKHOVEN J., *Gilden van ambachten en neringen te Geraardsbergen,* Geraardsbergen, s.d.
VAN LUL A., Modeste De Cock, de waterdokter, in: *Het Land van Aalst,* 1964.
VAN MELLO J., *Van Gerardi-montium tot Geraardsbergen. Geillustreerd overzicht van de stad sedert haar ontstaan in 1068 tot rond de vijftiger jaren.*
VANRIE A., *Les croix banales aux abbayes de Belgique au moyen Age. Contributions à l'histoire économique et sociale,* Brussel, 1963 (2 delen).
VAN SEVEREN G., Het kunstpatrimonium van Geraardsbergen, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen,* Federatie voor toerisme in Oost-Vlaanderen, XII, 4 (1964).
VERBRUGGEN J., *De Heren van Boelare onder de eerste graven van Vlaanderen 863-1294,* Geraardsbergen, 1977.
WATTEZ O., *De Vlaamsche Ardennen; Wandelingen en uitstapjes in het land van Oudenaarde, Ronse en Geraardsbergen,* Gent, 1926 (verschillende delen).
WRIGHT G.N., *Discouvering abbeys and priories,* s.l., 1969.
s.a. *De Sint-Pietersabdij te Gent. Historisch en archeologisch onderzoek,* Gent, 1977-1979.
s.a. Ontdekking van eenen arduinen bak, schoon gebeiteld in 1527 te Geraardsbergen, in: *De Vlaamse Wacht,* VI (1883).

3. Catalogi en inventarissen:

DE CEULENEER A., Oudheidkundige inventaris van Oost-Vlaanderen in: *Provinciaal comiteit van monumenten,* 2de aflevering, Gent, 1911.
DE CEULENEER A., Grammont, abbayes et couvents, in: *Invenataire archéologique de la Flandre Orientale,* fasc. II, Gent, 1911 (8).
DU MARNEFFE C., Cartulaire de l'abbaye d'Afflighem, in: *A.H.E.B.,* reeks II, Leuven, 1894.
DE SAINT GENOIS J., *Inventaire des chartes de Rupelmonde,* s.l., s.d.
DE SMET J., Cartulaire de Cambron, in: *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg,* deel II, s.l., s.d.
DE SMET J., Recueil des chroniques de Flandre, in: *Collection de chroniques inédites, publiées par l'ordre du gouvernement et pour les soins de la Commission Royale d'Histoire,* s.d.
DEVILLERS, Notice sur un cartulaire concernant les terres dites de début (Hainaut et Flandre), in: *Compte Rendu de la Commission Royale*

d'Histoire de Belgique, 1876, (reeks 4).
DE VOCHT J., *Inventaire des Archives de l'Université de Louvain 1426-1797 aux archives générales du royaume à Bruxelles,* Leuven, 1927.
DE VOS G., *Inventaris der Handvesten van O.L.V.-Gasthuys, St.-Margrieten Begynhof, en Skeyzershof of Meisjesweezenhuis van Geeraardsbergen,* Geraardsbergen, 1898.
D'HOOP A., *Inventaire des anciennes archives de Grammont et celles de son abbaye,* Geraardsbergen, 1880.
DUVERGER G. e.a., *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen,* Provincie Oost-Vlaanderen, kanton Geraardsbergen, Brussel, 1975.
PIOT C., *Cartulaire de l'abbaye d'Ename,* Brugge, 1881.
ROEGIERS J., *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk seminarie te Gent: Fondsen Hiëronymieten, seminarie, fundatie Lemmens-Broeck en fundatie Goethals,* Brussel, 1970.
SCHILLINGS A., *Matricule de l'Université de Louvain, III, 31 août 1585 - 31 août 1527,* Brussel, 1958.
STEPPE J., Schilderijen van Jan Gossaert in de voormalige abdij van St.Adrianus te Geraardsbergen, in: *Catalogus van Jan Gossaert,* Brugge, 1965.
VAN AERSCHOT S. e.a., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen,* Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Aalst, deel 5 n 1 (A-G), Inventaris van het cultuurbezit, Gent, 1978.
VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand,* Gent, 1868-1869.
VAN WERVEKE, *Inventaris van het archief der stad Geraardsbergen, oud regime,* s.l., 1935.
VERSCHAEREN J., *Inventaris van het fonds voor Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen,* Rijksarchief, Ronse, 1974.
v.a. *Oude religieuze kunst uit stad en dorp van het dekenaat Geraardsbergen,* tentoonstellinscatalogus in de Sint-Bartholomeuskerk en het stadhuis, opgesteld door Dr. Dhanens E. en medewerkers, 1959.
v.a. *Catalogus der tentoonstelling Geraardsbergen* 1068-1968, Geraardsbergen, 1968.
v.a. *Gent duizend jaar kunst en cultuur,* Centrum voor Kunst en Cultuur, Gent, 11 juli - 14 september 1975.
v.a. *Benedictus en zijn monniken in de Nederlanden,* tentoonstellingscatalogus in drie delen, Gent, 1980.

4. Brochures en krantenartikels:

v.a. *Brochure ter gelegenheid van de 900ste verjaring van de stadskeure,* Geraardsbergen, 1968.
v.a. *Ik ben de oudste en ik woon te Geraardsbergen,* brochure naar aanleiding van het bezoek van Koning en Koningin op 4 oktober 1979, Gent, 1979.
A.S.G., Sint-Adriaansabdij is aan de beterhand, in: *Het Nieuwsblad,* 1 april 1980.
A.S.G., Wapenschild op sokkel van Sint-Adriaanszuil, in: *Het Nieuwsblad,* 17 april 1980.
A.S.G., Adriaanszuil: blijven staan of naar Abdij, in: *Het Nieuwsblad,* 13 oktober 1980.
G.P., Opgravingen naar oude abdij te Geraardsbergen in de hovingen van het kasteel van Sint-Adriaan, in: *Het Laatste Nieuws,* 20 oktober 1961.
W.D.G. en H.L., Waar komt nieuw kultureel centrum?, in: *Het Nieuwsblad,* 11 februari 1980.

BIJ DE RESTAURATIE VAN HET AALSTERSE "SCHEPENHUIS"
ZIJN PLAATS IN DE EVOLUTIE VAN DE VLAAMSE MONUMENTENBOUW.

Voorafgegaan door een schets van het ontstaan van de stad en van het Land van Aalst.

door Frits COURTEAUX

EEN WOORD VOORAF.

In Vlaanderen is het Aalsterse Schepenhuis of Oud Stadhuis het oudst bewaarde onder onze rechts- en bestuursgebouwen. De achtergevel en één langsgevel dagtekenen van ca. 1225 - 1230. Het "oude steen" verraadt nog een romaans opzet dat echter bij het optrekken verdwijnt. De betrekkelijke logheid van het grondplan - de lengte is precies het dubbel van de breedte - wordt gaandeweg vervangen door de vernieuwde bouwopvatting: een steil zadeldak en flankerende hoektorens die de massa de hoogte in stuwen.

In de profane orde vertengewoordigden deze oude gevels de eerste stijlvariante van de Schelde-vroeggotiek, enkele jaren later gevolgd door het Gentse Geraard de Duivelsteen en door de lakenhalle van Ieper.

Het historische gebouw dat wij nu kennen kwam tot stand als gevolg van een geleidelijke wijziging in het ambachtelijk kunnen en van een vernieuwde schoonheidsopvatting. Dit ging gepaard met een grondige verandering van het politiek en maatschappelijk patroon: deze merkwaardige evolutie schonk aan de jonge gemeenschap een nieuw bestuursorgaan - de schepenbank - en tevens een nieuw handelscentrum: de Grote Markt.

Door de ramp van 1380 staan wij hier voor het resultaat van drie eeuwen bouwbedrijvigheid. Dit bracht een opeenvolging van verschillende stijlen, tijdgebonden artistieke expressies die samengroeiden tot een harmonieus geheel.

Karel V noemde onze stad de "chief-ville" van het graafschap Aalst en onder zijn stadsplan van 1581 drukte Guicciardini "Alostum Flandriae Imperialis Caput" (Aalst, hoofd van Keizerlijk Vlaanderen).

Het "scepenhuus" blijft getuigen voor dit hoofdstedelijk verleden. Op de Grote Markt is het een historisch zetstuk dat dient als achtergrond voor het standbeeld van drukker-humanist Dirk Martens. Met de kleurige bak- en zandsteenbouw van de Beurs van Amsterdam, voormalige Barbara - en Wezenkamer, en het stoere oude grafelijk steen, nu Graaf van Egmont, vormt het sche-

penhuis met zijn dalende torentrits de synthese van onze stad dat de vreemde bezoeker meeneemt in zijn visueel geheugen of op zijn fotofilm!

Aangezien de oprichting van het oude steen verweven is met de geboorte van de nieuwe gemeenschap en haar sociaal-politieke opgang brengen wij hier een bondige schets over het

ONTSTAAN VAN DE VISMARKT

Door het verdrag van Verdun (842) werden de NEDERLANDEN gesplitst: tussen de zee en de Schelde lag het land van Karel de Kale, de Franse koning, tussen de Schelde en de Rijn het land van Lothaar. Onze streek maakte dus deel uit van het lotharingsche "pagus bragbatensis", de brabantgouw, omsloten door de Schelde, de Rupel, de Dijle en de huidige grens van Henegouwen.

Aalst wordt voor het eerst vermeld in de goederenlijst van de abdij van Lobbes, opgesteld in 868/869 als "villa de Alosta".

De zwakke opvolgers van Lothaar verloren langzamerhand alle gezag en in 925 werd Lotharingen ten slotte opgeslorpt door het Duitse rijk.

Niet zo lang na 843 had de Franse koning het beheer afgestaan aan zijn schoonzoon over het kleine graafschap Vlaanderen: Brugge met Aardenburg en Oudenburg. Boudewijn I zou de eerste heer worden: van VLAANDEREN ONDER DE KROON en de grondlegger van een machtige gravendynastie.

In de loop van anderhalve eeuw slaagden Boudewijns opvolger er in een grote territoriale eenheid uit te bouwen. Dit gebied reikte van de Zeeuwse eilanden tot Artesiëen Frans Vlaanderen. Alleen de Canche (1) met de sterkte Montreuil (Monsterhole) bleek een hindernis voor verdere uitbreiding naar het zuiden. Van zijn politieke machtspositie zou Boudewijn V gebruik maken om nu op te rukken in oostelijke richting. Hij trok over de Schelde en wist de mark Ename, gelegen tussen Schelde en Dender, te veroveren op de Duitse keizer. Deze was verplicht de Vlaamse graaf te aanvaarden als leenman van

KEIZERLIJK VLAANDEREN

Van deze dualiteit getuigen nog de wapenschilden van de Dendersteden: alle dragen ze de klauwende leeuw naast de tweekoppige arend. Omstreeks 1046 richt de graaf te Aalst een versterking op om zijn Denderlinie veilig te stellen, een twintigtal jaren later is het zijn zoon die een tweede afweer opricht, nu te

(1) Dit is ook de mening van Prof. Dr. Leurs, De Keyzer en De Waele.

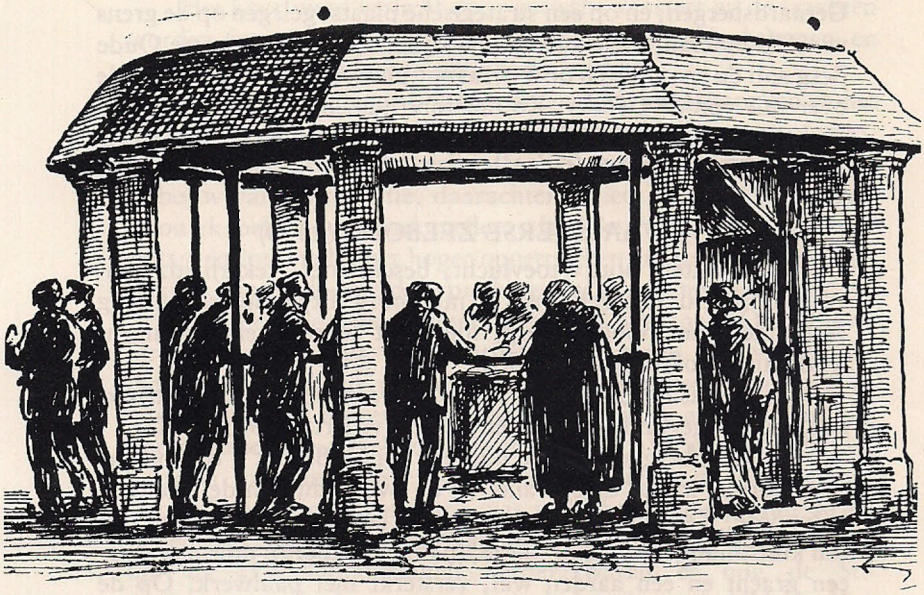

Oude Vismarkt.

Voorgevel met torentrits.
Op het gebiedhuis 1. "'t Kint van Aelst"

Geraardsbergen, en op een strategische plaats: gelegen op de grens van Vlaanderen, Henegouwen en Brabant met de beboste Oude Berg aan de ene zijde en de moerassige meersen van Boelare aan de overzijde van de Dender. Zo ontstond tussen Schelde en Dender ten noorden het LAND VAN AALST en ten zuiden HET LAND VAN GERAARDSBERGEN.

DE AALSTERSE ZEEBORG (1310)

Zee = water, borg = toevlucht, beschermer, zekerheid, heuvel. Voorbeeld: O Heer, wees gij mijn borg. Etymologisch is borg verbonden met hoogte, berg, toevlucht tegen overstromingen, wilde dieren of andere vijanden.

Te Asse is de "Borgstad" een wijk waar Romeinse muntstukken werden gevonden die lopen van 30 v. Kr. tot 361 na Kr.

Te Grimbergen bestaat nog een wijk "Borcht", een heuvel opgeworpen in een diepe vallei bij de overtocht van de Zenne te Vilvoorde. Te Aalst lag de borg in een bocht van de Dender, op een kunstmatige heuvel of motte, (pannekoekberg), omringd door een gracht en een aarden wal, versterkt met paalwerk. Op de motte een houten toren, de Bueneghem, aan de voet van de heuvel de woon- en dienstgebouwen. Het geheel lag in de lage Dendervlakte, een alluviaal gebied waarvan de Bergemeersen veelal overzopt waren. In dergelijke versterkingen vormden water en modder de voornaamste afweer. Stenen burchten ontstonden eerst in de loop van de 12de eeuw: het Gentse Gravenkasteel dateert van 1180.

EEN PORTUS

De feodaliteit beschikte niet over een centraal gezag om overal de orde en de rust te handhaven. Dit kon hier alleen onder de bescherming van een bolwerk, bij de oversteek, op de plaats waar de landweg Vlaanderen-Brabant de bevaarbare rivier kruiste, daar ontstond een stapelplaats voor goederen: een merct waar de mercatores hun handelswaar konden bewaren, ruilen of verkopen.

De oude VISCHMERCT is voor Aalst het begin van de open economie. Daar vestigden zich ook bakkers en beenhouwers, smeden en timmerlui, taverniers, mettertijd ook lombaarden of geldwisselaars op de Hoek van de Achterstraat. Het werd steeds drukker op de baan: reeds in 1083 signaleerden de monniken van de jonge abdij Affligem dat het in hun nabijheid druk was van de pelgrims en de vreemdelingen die er overnachtten.

Volgens Sanderus was de portus omwald in 1127 tot bescherming van de handelswaar en van de kostbare geschenken die

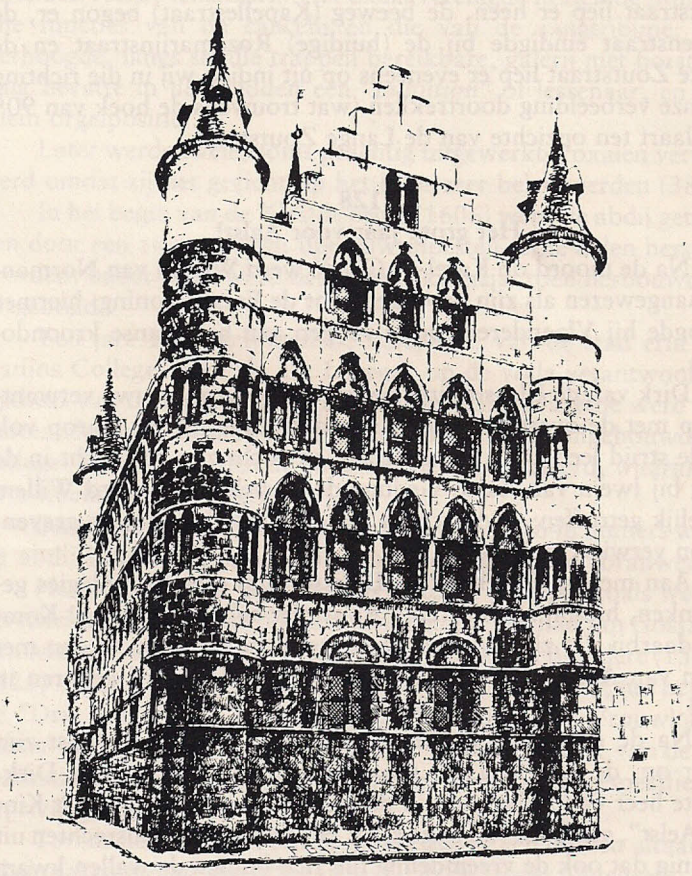

Tekening F. Ganzeman
Oudste gevels van het schepenhuis te Aalst (1225 - 1230)

bewaard werden in de parochiekerk die zeker reeds bestond op het einde van de 11de eeuw: Boudewijn II van Aalst en zijn zoon namen deel aan de eerste kruistocht. (1096)

Wie bij een borg woonde was een borger, wie in een portus woonde was een poorter.

Het eerste stratennet was georiënteerd op de portus: De Pontstraat liep er heen, de beeweg (Kapellestraat) begon er, de Molenstraat eindigde bij de (huidige) Rozemarijnstraat en de Korte Zoutstraat liep er eveneens op uit indien wij in die richting in onze verbeelding doortrekken (wat trouwens de hoek van 90° verklaart ten opzichte van de Lange Zoutstraat.

1128
Het grote Jaar voor Aalst!

Na de moord op Karel de Goede werd Willem van Normandië aangewezen als zijn opvolger door de Franse koning: hiermee beoogde hij Vlaanderen toe te voegen aan het Franse kroondomein.

Dirk van de Elzas echter beriep zich op zijn nauwe verwantschap met de overledene langs moeders zijde. In de daarop volgende strijd leed Dirk de nederlaag en zocht zijn toevlucht in de borg bij Iwein van Aalst. Gedurende de belegering werd Willem dodelijk getroffen: te Aalst was het dat Dirk de Vlaamse gravenkroon verwierf in 1128!

Aan menige stad heeft de Elzasser hun eerste privilegies geschonken, hierbij zal hij stellig Aalst niet hebben vergeten! Komt nog daarbij dat zijn dochter Lauretta in de echt zou treden met Iwein van Aalst en dat zijn petekind Dirk hier werd geboren in 1144.

Na de dood van Iwein (1145) volgde Dirk van Aalst zijn vader op, de jure in 1145 maar de facto in 1159. Deze Dirk, laatste heer van Aalst staat in de geschiedenis bekend als "'t Kint van Aelst", symbool van onze stad. Hij breidde de stadsrechten uit zodanig dat ook de vreemdeling die zich binnen de wallen kwam vestigen "vrijdom" bekwam, recht had op eigen bezit en vrijgesteld van "de dode hand".

De Grote Markt ontstaat

Precies in de tijd dat Aalst stadsrechten verwierf werd te Brugge de grote VLAAMSE HANZE opgericht in 1150, wat vooral de invoer van de Engelse wol en de uitvoer van het Vlaamse laken bevorderde. Verleende keizer Barbarossa aan de Vlamingen de vrije doorvaart op de Rijn (1174), het waren vooral

de hertogen van Brabant die zich sedert 1190 zouden inzetten voor de ontwikkeling van de handel tussen de steden van de Schelde en van de Maas. Later, in 1279, zal hertog Jan I een beschermende band tot stand brengen van de Dender tot aan de Rijn.

Het werd nu druk op de landweg Keulen-Brugge die hier langs liep. Ook op de Dender kwam er steeds meer beweging. Het stadsarchief bezit een dokument, een reeds vroeger opgesteld toltarief dat de scheepvaart regelde tussen Aalst en Dendermonde gedurende de periode 1185-1190. Het gaat over kleine schepen, voortbewogen door roeien en wrikken; ook over grotere vaartuigen waar de roeispanen gevat waren in ijzeren klampen en bestuurd door een roer, bewogen door een helmroder, d.i. een man die aan de helmstok (roerpen) staat. Bij laag waterpeil werden de kleine scheepjes gebruikt. Vervoerd werd: wijn, honig, ijzer, linnen, zout, graan, turf, hout, hooi. Wat het gewicht aangaat sprak men over mankracht en paardekracht: wat een man of een paard kan dragen. Dank zij deze handelsbedrijvigheid groeide de welstand van de immer stijgende bevolking. Voortaan moesten de mercatores kunnen beschikken over een ruime, goed gelegen handelsplaats, niet ver van de oude Visschmarkt en van de rivier maar aan een kruispunt van wegen.

Zo ontstond de Grote Markt en een nieuw tracee van straten. Voortaan verbond de Kerk(hof)straat de Pontstraat met de nieuwe ontmoetingsplaats, de Korte Zoutstraat werd aangesloten door de aanleg van de Lange Zoutstraat, de Kattestraat liep uit op de Markt en de verlengde Molenstraat werd "het gat van de merct". Toen nu ook nog ten laatste een Nova strata (1248) of Nive straet werd geopend was de uitbreiding van het radiaalcentrum voltooid. Deze oude driehoekige dries zou het hart worden van de stad, handelsplaats en wegenknooppunt waar het oude "steen" of schepenhuis, zou oprijzen, weldrag gevolgd door het nieuwe "steen", het gravensteen, gebouwd in 1401.

DE OPBOUW VAN HET SCHEPENHUIS TE AALST

De archivalische beslissing om hier een "steen" op te richten was als de inwijding, de konsekratie van de Grote Markt.

De bouwperiode is duidelijk af te lezen aan de oudst bewaarde gevels: een gebouw dat gotisch gedacht was maar toch de romaanse vormentaal nog niet kon vergeten.

Waar het plan vandaan kwam?

In Vlaanderen is Gent de stad die het grootste aantal oude bouwwerken heeft bewaard: het stapelhuis, het gravenkasteel, het gravenpaleis, het Geraard de Duivelsteen, enz. Met deze stad was Aalst innig verbonden sedert 1047 door hare Heren, nauwe verwanten van de Gentse burggraaf. Wanneer Dirk van Aalst als laatste Heer van Aalst kinderloos stierf zal de Graaf van Vlaanderen het Land van Aalst rechtstreeks onder zijn bevoegdheid brengen en er zich laten vervangen door een burggraaf uit het Gentse geslacht van de burggraven.

Wie was de BOUWHEER van het "steen"?

Eerst in de veertiende eeuw dachten de gemeenten er aan een raadhuis op te richten, hun aandacht ging eerder uit naar lakenhalle met het oog op stoffelijk gewin (1). Ook is het een feit dat Aalst eerst in de tweede helft van de twaalfde eeuw aan zijn opgang begint. Kan het dan worden aanvaard dat de jonge gemeenschap reeds na een halve eeuw voldoende kapitaalkrachtig was om dergelijk gebouw te kunnen financieren? Uit een dokument van 1338 vernemen wij dat het aantal "broodetende" inwoners toen amper 3.600 bedroeg; een eeuw vroeger zal het bevolkingscijfer stellig nog heel wat lager geweest zijn! (2)

Wellicht was het de aangestelde stadhouder die een versterkte patriciers woning liet oprichten. Dat de schepenen in dit gebouw beschikten over een "schepenkamer" is waarschijnlijk.

Schepen is hij die een vonnis "schept" of velt, de schepenkamer was immers de plaats waar vooral recht gesproken werd.

DE OUDSTE GEVELS (ca. 1225)

Na de brand van het schepenhuis in 1380 bleven de achtergevel en één langsgevel gespaard. Latere conservatiewerken hebben er gelukkig niets aan gewijzigd. Daardoor bleef de voorloper van de veertiendeeuwse raadhuisbouw bewaard als een uniek exemplaar in Vlaanderen.

De opbouw gebeurde in twee fazen: de eerste herinnert aan het gravenpaleis (ca. 1200) in het Gravenkasteel te Gent.

Om het door trappen verhoogde gelijkvloers heen loopt een blinde, betrekkelijk hoge muur, alleen voorzien van een bescheiden ingang aan de marktzijde en van een brede lage deur die aan de zijkant toegang verleent tot de kelderhalle. Alles wijst er op dat het oorspronkelijk in de bedoeling lag een versterkte patriciërswoning te bouwen op een rechthoekig grondplan, duidelijk gericht

(2) J. Van Cleemput: "De oostelijke limes van het graafschap Vlaanderen in 1338" in "Land van Aalst", 1956 nr. 5.

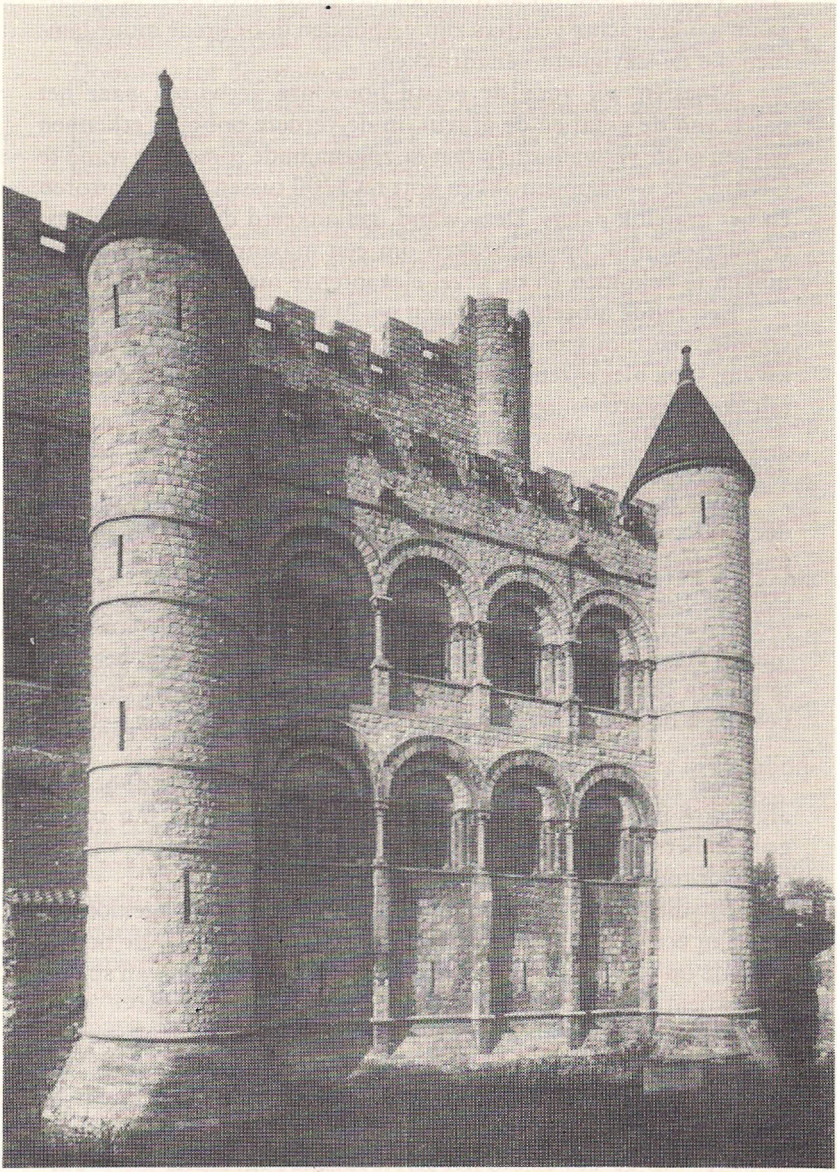

Zo genaamde romaanse galerij in gravensteen (ca. 1200)
Copyright ACL Brussel.

op afweer. Verder zijn lichtopeningen aangebracht met rondboogveld, verdeeld door middenzuiltjes met bladkapiteeltjes; de spaarzaam aangebrachte vensters zijn verbonden door brede muurdammen die de stevigheid benadrukken.

Moesten wij voor de eerste bouwfaze verwijzen naar het paleis van de graaf en de gravin, in de verdere opbouw erkennen wij een grote verwantschap met de zogenaamde romaanse wand te Gent. Deze werd opgetrokken kort na 1200 tussen de burchttoren en het grafelijk paleis. Deze wand, geflankeerd door hoektorens, is waarschijnlijk opengebroken om een maximum aan lichtopeningen te bekomen en de gevel eleganter te maken.

Een zelfde afbeelding krijgen wij in het schepenzegel van Vilvoorde, centrum van natuursteen, dat in 1192 stadsrechten bekwam. Ook hier rijzen flankeertorens op waar tussen een vlak met talrijke vensteropeningen.

De zelfde bouwopvatting vinden wij te Aalst toegepast maar dan in een verder stadium van ontwikkeling.

Elke bouwlaag telt nu tien vensters - de achtergevel vijf -, de deelzuiltjes vervangen door hoekzuiltjes, de volle drielobbige timpanen eindigen op fijne spitsbogen. Van opzij bekeken, biedt dit een boeiend lijnenspel. Was de meester-metser wegens utilitaire redenen verplicht de reeks te onderbreken dan zal hij de lichtopeningen vervangen door blinde vensters; om de leegte van het vlak te breken brengt hij dan een middenzuiltje aan; maar de indruk, bekomen door de profilering, zal hij ten allen koste bewaren!

Wat nu de ronde traptorens aangaat, verlevendigd door vlak afgedekte nissen met deelzuiltjes, ze vertrekken niet van op de grond: het zijn arkeltorens die beginnen op de hoogte van de bovendorpel van de ronde boogvensters.

Uit dit alles blijkt dat de bouwmeester niet vastgeklonken was aan een op voorhand vastgelegd plan maar dat hij de bouwevolutie op de voet volgde. Het geheel is een toonbeeld van sobere sierlijkheid, op meesterlijke wijze vertolkt. De elegante noot wordt nog versterkt door een steil zadeldak, verborgen achter een rijzige trapgevel. Was de aanzet nog romaans, gedurende de uitvoering bekwam het Aalsterse schepenhuis een eigen gotisch silhouet.

Het valt op dat boven het eerste regenboogvenster een muurpand geen enkele versiering heeft gekregen! De reden? Dit wijst de plaats aan waar vroeger een loopbrug over de Kattestraat heen het oude steen verbond met het nieuwe steen: de materiële band tussen gemeente- en landsbestuur.

Dat nieuwe steen, het s' gravensteen of de grauwe steen, werd

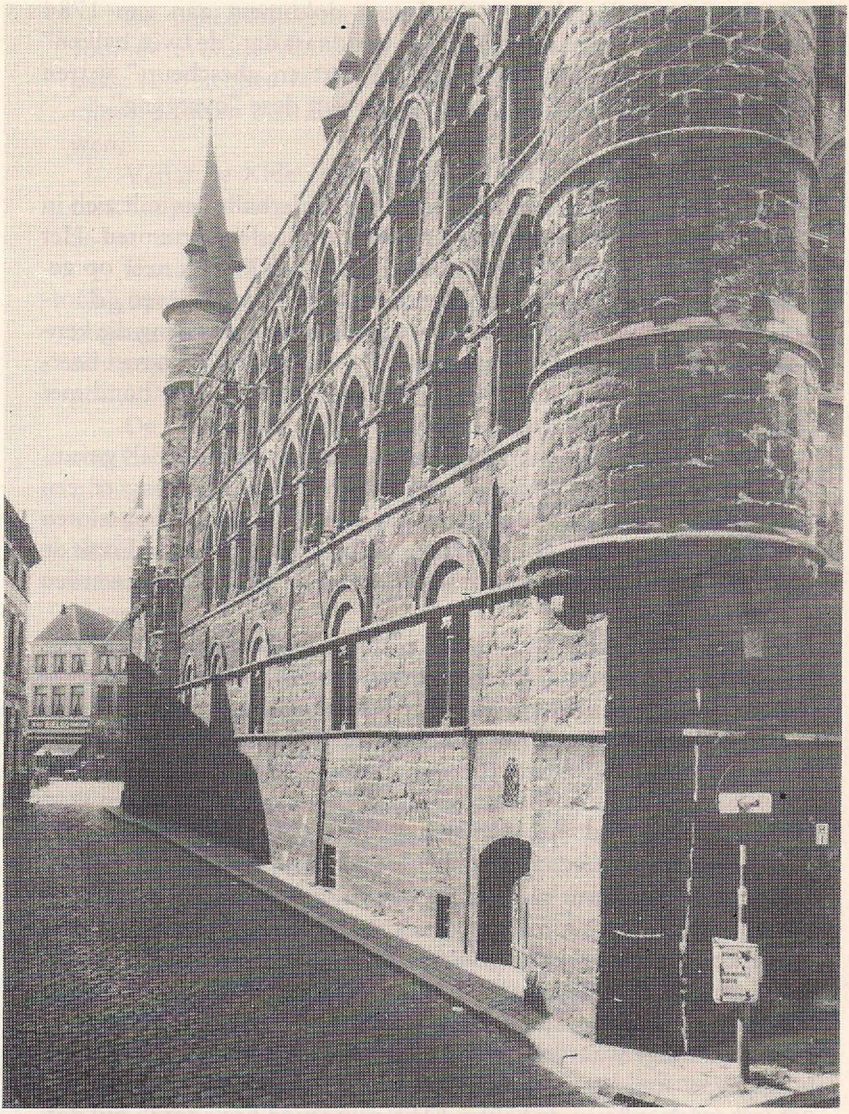

Langsgevel van het Aalsters Schepenhuis (ca. 1225 - 1230)
Copyright ACL Brussel.

in 1776 afgebroken. Daarmee verdween de loopbrug nog niet! Stadsachivaris Karel Baert haalt een dokument aan van 1784 waarin een aangestelde deskundige verklaart dat "de twee balken" waarop de loopgang rustte "ghekreveert en ghescheurt" waren zodat 1784 het einde zal geweest zijn van deze "overgang".

DE KELDERS

De eerste en oudste toegang tot de kelderhalle bevindt zich in de Kattestraat, de kelder bestaat uit drie afgesloten ruimten. Het stenen gewelf rust op zware zuilen, de ribben komen neer op geschonden kapitelen met doorbuigende krulbladmotieven, doorbuigend onder de drukkende last, een logische uitbeelding die kenmerkend is voor de dertiende eeuw (3). Waar de ribben niet neerkomen op de dekplaten worden ze opgevangen in een band met drie neerhangende druipstenen.

Gedurende lange tijd werd de grote kelder gebruikt als gevangenis, er was zelfs een cipier aan verbonden. Men zag er een "muyte" waarin kwaadwilligen (muiters!) werden in opgesloten tot ze tot rust kwamen en berouw betoonden. Daar stond ook de pijnbank en lagen allerhande "ijserwaercken" die gebruikt werden voor de "torture".

Dat de bende van Jan de Lichte - 104 betichten - hier was opgesloten is waarschijnlijk, zeker is het dat in 1748 het schavot stond opgetimmerd tegenover het gebiedhuis en dat hier 99 vonnissen werden uitgesproken en voltrokken: geradbraakt, opgehangen, gegeseld, gebrandmerkt, verbannen, veroordeeld tot de galeien of aan de halsband gesteld, zij die onvindbaar waren werden "in portraite" opgehangen. Slechts vijf verdachten werden vrijgesproken.

In latere tijden werden de kelders geheel of gedeeltelijk als opslagplaats verhuurd op voorwaarde dat hij moest worden ontruimd indien er krijgsgevangenen moesten worden in ondergebracht. Verder werden zij nog gebruikt als stadsmagazijn, als school voor katoenspinners. Het was eerst in 1898 dat men de bouwkundige waarde van de kelders begon te beseffen; onder leiding van stadsbouwmeester Jules Goethals werd begonnen met het "uitdelven" van de kelders! Uit mijn jeugd herinner ik mij dat, vóór 1914, de grote kelder ingericht was als café, een soort raadskelder waar op bepaalde avonden een strijkje de bezoekers aanlokte: er bestond toen nog geen radio!

(3) Dergelijke overkluizing vinden wij eveneens in het raadhuis te Sluis (1396) en in de oude Gentse lakenhalle (1411).

DE EENMAKING VAN HET LAND VAN AALST EN EEN VOLWAARDIG SCHEPENHUIS TE AALST ca 1330.

In tegenstelling met Aalst dat de neutraliteit trachtte te bewaren in de voortdurende geschillen tussen de Vlaamse graaf en de Gentse ambachten koos Geraardsbergen steeds de partij van de Gentse opstandelingen.

Op 23 september 1325 lokte de weverie van Geraardsbergen het leger van Lodewijk van Nevers in een hinderlaag: ze lieten zijn leger zonder tegenstand de stad binnen trekken maar sloten toen de poorten om de aanvoerder en zijn manschappen te doden. Zij hadden zich echter vergist; het was niet Jan van Namen maar de heer van Gavere die ze hadden ter dood gebracht! De straf was zwaar; de stad werd beboet, de privilegies ingetrokken, gilden en ambachten ontbonden, in oorlogstijd werden de weerbare mannen verplicht om op eigen kosten het leger van de graaf te volgen ook buiten het land.

Dit was een gelegenheid voor de graaf om ca. 1339 het Land van Geraardsbergen met een twintigtal gemeenten, samen met de baronieën van Boelare en Schorisse over te hevelen naar het noordelijk Land van Aalst.

Van nu af zal het hoofdcollege van het Land van Aalst bestaan uit negen leden: de burgemeesters van Aalst en Geraardsbergen met hun sekretarissen, de baljuws van Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

Door de eenmaking van de Nederlanden die Filips de Goede gedurende zijn regering doorvoerde (1419-1467) verloor de stad Geraardsbergen de voordelen van hare strategische ligging. Aalst integendeel genoot ten volle van een gunstige handelsligging, tevens mocht de stad wegens "hare loyale houding" - dixit Lodewijk Van Nevers in 1338 - steeds op de bescherming rekenen van de graven van Vlaanderen en, later, van de hertogen van Boergondië.

Weldra overtroefde Aalst Geraardsbergen zowel demografisch als ekonomisch: in 1554 noemde Karel V Aalst de "chief-ville" van het graafschap Aalst en Guicciardini heette Aalst het hoofd van Keizerlijk Vlaanderen in 1581.

RONSE

Ronse dankt zijn ontstaan aan de stichting van een klooster door Sint-Amandus, later abdij van Sint-Hermes geheten. Karel de Grote schonk de abdij aan de Duitse stichting "Sint-Salvator aan de Inde", het huidige Cornelimunster. In 1280 kocht Gewijde van

Dampierre het monasterium, aan zijn zoon schonk hij de heerlijkheid Ronse die deel uitmaakte van de "betwiste gebieden" (4).

In 1333 werden Lessen en Vloesbergen toegewezen aan Henegouwen, het gebied van Ronse en zijn "lieden van Nederbrakel en Zarlardinge" kwam in het bezit van de graaf van Vlaanderen.

Militair en rechterlijk behoort Ronse nu tot het Land van Aalst. Ook zullen "die van tgoed van Ronse" voor hun belastingen getakseerd worden zoals de andere parochiën van het Land van Aalst, ook zullen zij "ter souveraine waerhede" komen daar waar de graaf die houdt in het Land van Aalst. Bestuurlijk echter hing Ronse rechtstreeks af van de graaf, met het gevolg dat de graaf in dit gebied een eigen baljuw aanstelde naast deze van de heer van Ronse.

EEN VOLWAARDIG SCHEPENHUIS

Het zal omstreeks 1330 zijn dat, door de eenmaking van het Land van Aalst, het schepenhuis van Aalst een volwaardige functie kreeg. Van dan af zullen wij op de Grote Markt twee officiële gebouwen aantreffen: het "oude steen" dat in 1406 nog "lag verberrend" en het "nieuwe steen" vermeld in het schepenboek van 1401. "Het schepenhuus" of "stadhuus" zetel van de bestuurlijke en rechterlijke macht, was tevens symbool van de gemeentelijke zelfstandigheid.

Daar tegenover stond het "Grafelijk Leenhof ten Steene" "La cour Comtale du Perron d'Alost", in de volksmond "grauwe steen", nu de herberg "De graaf van Egmont" sedert 16 juli 1856.

In "'s Borchgravensteen" verbleef de hoogbaljuw, eerste magistraat en stadhouder van de graaf. Door hem voorgezeten vergaderde hij met de leenmannen in 's Gravenhof. Zij oordeelden over alle burgerlijke en criminele geschillen die voorkwamen in de vijf Baronieën van het Land van Aalst. Ze bezaten echter geen enkele rechtsmacht over de poorters van de beide steden Aalst en Geraardsbergen.

ONDER DE HEGEMONIE VAN GENT

Gedurende de eerste helft van de veertiende eeuw kregen de drie "goede steden" in Vlaanderen het gezag in handen, zodanig echter dat Brugge en Ieper steeds sterk werden beïnvloed door de houding van Gent. Het Land van Aalst behoorde tot het kwartier van Gent, kleine steden evenals het platteland werden opgeofferd

(4) S. De Lange: "Lessen" in "Land van Aalst", 1972 nr. 3.

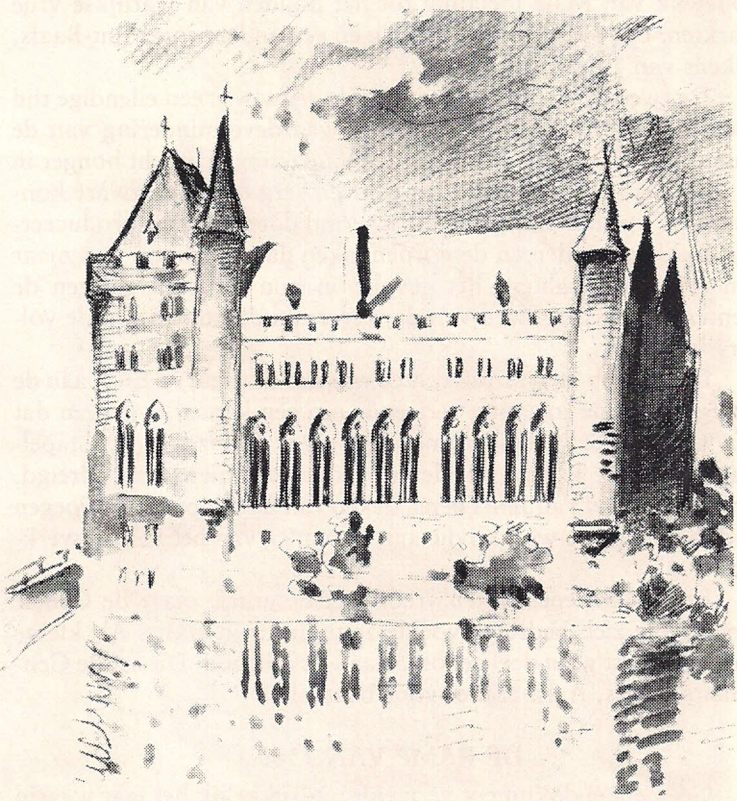

Ser Gheraert de Duivelsteen te Gent (ca. 1235)

aan het egoïsme van de leidende stad, vooral de machtige weverie tiranniseerde het hele gebied: in 1340 telde Gent 1800 wevers en 1200 volders!

Het Aalsterse had daar fel onder te lijden en de graven wisten dit: in 1338 schonk Lodewijk van Nevers aan de buitenpoorters kwijtschelding van de jaarlijkse haverrente en in 1351 verleende Lodewijk van Male toelating tot het houden van jaarlijkse vrije markten: één rond Sakramentsdag en een andere rond Sint-Baafs, telkens van 14 dagen.

De tweede helft van de veertiende eeuw was een ellendige tijd voor Vlaanderen: de voortdurende waardevermindering van de munt - een devaluatie zonder indexaanpassing! - bracht honger in de stad Gent, daarbij leed "het gemeen" erg onder de zware konkurrentie met het platteland: beschermd door de graaf produceerden de kleine steden en de dorpen laken dat beterkoop was maar van mindere kwaliteit; het gevolg: in hun kwartier sloegen de Gentenaars de getouwen van de wevers en de kuipen van de volders stuk!

De klap op de vuurpijl echter was dat de graaf in 1379 aan de Bruggelingen de toelating verleende om een kanaal te graven dat hun stad moest verbinden met de Leie te Deinze. Gent, stapelplaats van het koren, voelde zijn voorrecht hierdoor bedreigd. Onder het bevel van Jan Yoens, deken van de schippers, verjoegen of doodden zij de werklui die aan de aanleg van het kanaal werkten.

Brugge en Ieper sloten vrede met de graaf, maar de Gentse weverie die zich bedreigd voelde zette de strijd voort. Als kleine stad had Aalst geen deel genomen aan de opstand. Dit zat de Gentenaars dwars, Aalst zou er voor boeten!

DE RAMP VAN 1380

Geen enkel dokument vermeldt uitdrukkelijk het jaar waarin het Aalsters schepenhuis en een aanzienlijk deel van de stad verwoest werden. De Potter en Broeckaert twijfelen tussen 1360 en 1380. Wel schrijven ze dat de Gentenaars Aalst aanvielen op 20 september 1380 maar zonder sukses, tien dagen later reeds kwamen ze terug, nu met 6000 man. Stormenderhand namen ze de stad in, plunderden ze en staken ze toen in brand: van op de wallen van Dendermonde zag men de rookwolken over de geteisterde stad drijven!

Een tweede bewijs voor het aanvaarden van 1380 menen wij aan te treffen in een dokument van 1385. Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, overleed op 30 januari 1384, zijn schoonzoon, Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, volgde hem op.

Stellig ging zijn aanstelling gepaard met de traditionele plechtigheden en festiviteiten. Van deze kortstondige euforie zullen de Aalstenaars hebben gebruik gemaakt om bevestiging te bekomen van hun verbrande privilegies. Reeds in februari 1385 (nieuwe tijd 1386) kwam er een gunstig antwoord uit Parijs. Daaruit vernemen wij dat "... par les commocions et rebellions qui *derrierement* ont este en notre pais de Flandre, esquelles la dite ville d'alost a este de tout arse, gastee et destruite..." wat in vertaling luidt: "... door de onrust en de muiterijen die *onlangs* plaats hadden in Vlaanderen, waardoor hoger vermelde stad Aalst gans verbrand, geplunderd en gedestruweerd was..."

Het bijwoord "derrierement - onlangs" is zeker meer van toepassing op gebeurtenissen van 1380 dan op die van 1360. Het is trouwens niet te aanvaarden dat de Aalstenaars 25 jaar zullen gewacht hebben om bevestiging te vragen van hun verloren privilegies!

Groot bleef de armoede intussen wat hier bewezen wordt door een feit uit het jaar 1391. Het stadsbestuur moest dringend een vleeshuis bouwen om er jaarlijks de accijnzen te kunnen innen en zo de lege stadskas te vullen, ze deden hiervoor beroep op de drie slagersfamilies die hiermee eigenaar worden van het nieuwe vleeshuis en later ook de erfgenamen van de drie geslachten.

DE HERTOGEN VAN BOERGONDIE TONEN BEGRIP

Wij weten reeds dat *Filips de Stoute* alle voorrechten bekrachtigde door zijn voorgangers aan de stad geschonken. In 1399 wijst hij nogmaals op de rampzalige toestand en verleent een privilegie waarbij alle buitenpoorters die verblijven in één van de 17 's graven propre dorpen van het Land van Aalst bij hun overlijden de erfgenamen ontslagen zijn van "het beste kateil" en de "dode hand". Door het toestaan van deze gunst wil hij het aantal geregistreerde poorters doen stijgen ten voordele van de stadskas. Met het zelfde doel staat hij het stadsbestuur toe het poortersgeld te verdubbelen.

Alle Boergondische vorsten tonen begrip voor de geteisterde stad. Van *Jan zonder Vrees* (1405) bekomt ze toelating het accijnsrecht op bier met drie jaar te verlengen. In 1406 staat hij een geldlening toe voor de heropbouw van het schepenhuis, toezegging die het volgende jaar wordt herhaald. In 1414 staat hij nogmaals het heffen van accijnsrechten toe op wijn en bier maar nu voor tien jaar. In een charter wijst hij erop dat de bevolking nog van dag tot dag daalt: gezien de heersende armoede en het grote aantal gevluchte inwoners is het aan grafelijke ambtenaren

verboden hun goederen aan te slaan.

Uit de schulden zal de stad trouwens nog niet gauw geraken: de lening die ze aangegaan hebben bij Lombarden te Zierikzee kunnen ze in 1417 niet aflossen!

Op 29 juli 1430 is het *Filips de Goede* die een vrijgeleide schenkt aan de kooplui die hier naar de vrije jaarmarkt komen. Gezien de ernstige bechadiging en de zware schulden besluit Filips te bezuinigen. De kommissarissen die de rekeningen van de stad komen nazien evenals de personen die de aanstelling van de nieuwe wet (de nieuwe schepenen) bijwoonden kregen een lagere vergoeding. De nieuwe schepen kreeg geen "tabbaert" en aan de "passanten" werd geen wijn meer aangeboden!

Voegen wij hier eerlijkheidshalve nog aan toe dat de goedgezindheid van de Boergondiërs toch niet onbaatzuchtig was: in de meeste gevallen ging het toestaan van een gunst gepaard met een rente aan de graaf!

Na de slag bij Gavere (1453) werden de Gentenaars zwaar gestraft: over hun kwartier verloren ze alle gezag. Poorters van Aalst die in het Land van Aalst woonden zouden worden aangehouden en hun goederen aangeslagen door hertogelijke gezagdragers moesten op verzoek van de schepenen van Aalst binnen de drie dagen worden overgedragen aan de baljuw van het Land van Aalst.

Tekenend is het feit dat Aalst voortaan beschikte over nog een tweede kamerbode "gezien de vermindering van de bevoegdheid van Gent in zake rechtspleging in de stad en in het Land van Aalst!"

EERSTE POGING TOT HEROPRICHTING VAN HET SCHEPENHUIS

Al bleef de schuldenlast nog zo zwaar, toch dachten ze ernstig aan de heropbouw van hun schepenhuis: na een kwart eeuw waren ze moe gekeken op de twee zwart geblakerde gevels die troosteloos oprezen; die zullen ze in de loop der eeuwen bewaren als kostbare relieken, ook bij latere restauratiewerken!

Op 11 december 1405 trok de stadsontvanger naar Parijs om van Jan zonder Vrees de toelating te bekomen voor het aangaan van een lening "om te makene ende reparerene tuus van der stede dat men heet den ouden steen welke met allen ghedestruweert werd en voor brucghen te makene."

Twaalf dagen later stuurde de graaf zijn toestemming maar, aan de heropbouw zou niet worden begonnen! De Aalsterse boogschutters moesten immers worden uitgerust om naar Aardenburg te trekken; daar zouden ze het slot van Biervliet verdedigen

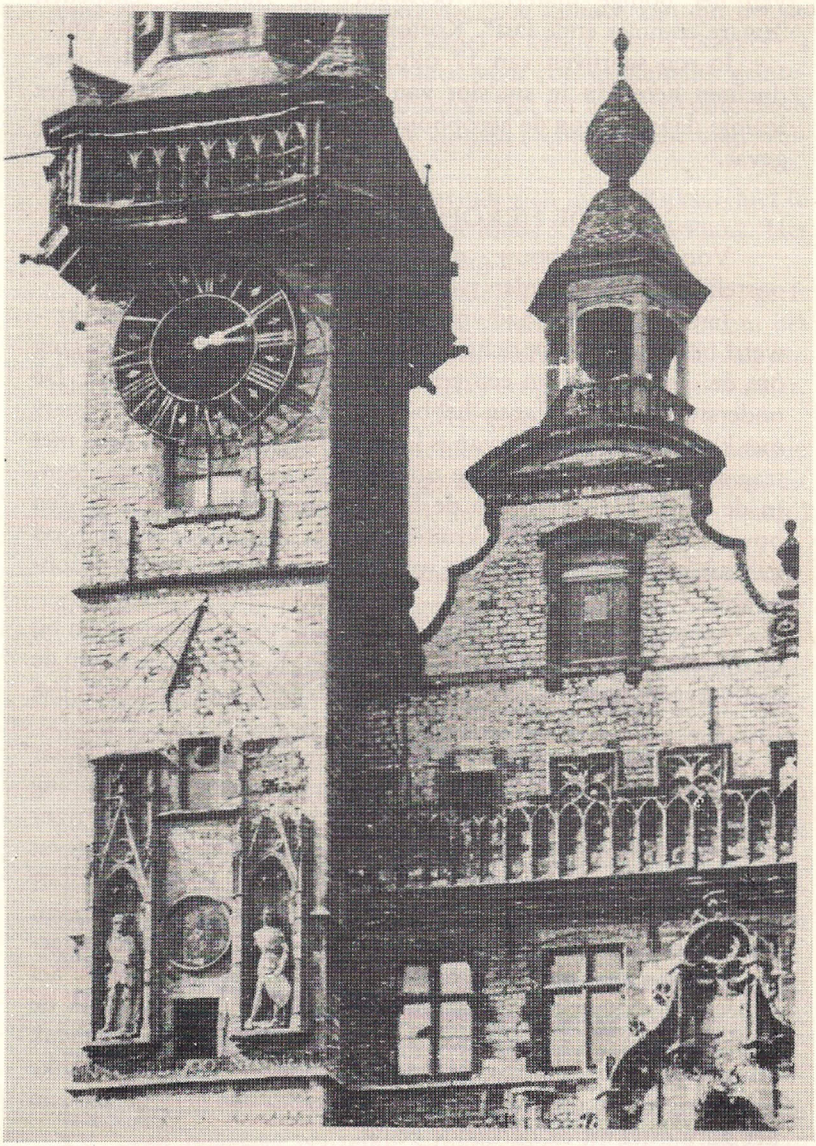

Vóór de brand van 1879

tegen de Engelsen. "De voyage van Eerdenbuch" en de aankoop van het nodige materiaal bezorgden de Aalsterse schepenen "zware commer ende last". Kortom, het geleende geld was op!

In een schrijven van 17 oktober 1406 stemde "onsen gheduchten here Jan in sin slot van Biervelde" toe in een nieuwe lening: daarmee kon de heropbouw eindelijk in 1407 worden aangevat.

DE HEROPBOUW BEGINT !

Voor de heropbouw - met behoud van de noordelijke en de oostelijke gevels - werden twee bouwmeesters aangesteld.

Jan de Hase - hij had vroeger aan de versterkingen gewerkt - werd belast met de oprichting van de westelijke gevel. Het ging om de uitwerking van een eenvoudig plan, zonder opsmuk. De onderste twee bouwlagen hebben elk vijf rechthoekige vensters met kruismonelen, één ervan is later vervangen door een deur met trap en leuning waarop twee zittende leeuwkens in blauwe steen. In de derde bouwlaag zijn de lichtopeningen kleiner: ze missen bovenlichten. Alleen de dakruitertjes, afgesloten door wit en rood gekleurde deurtjes, schenken wat leven aan deze strenge ordonnantie.

Meer eisen zullen worden gesteld aan Jan van Goeteghem bij de oprichting van de voorgevel met belfort: het gaat immers om de aanblik van op de Grote Markt, het zetstuk van het Aalsterse forum!

Ook hier drie bouwlagen waar de vensters dichter bij elkaar zijn geschoven; tussen de lichtopeningen van de eerste verdieping is een gotisch nisje aangebracht voor een Onze-Lievevrouwenbeeldje. De ingang met tweeledig bovenlicht is gevat in een geprofileerde omlijsting. Deze hoofdgevel is afgelijnd door een gekanteelde, blinde bogengalerij met gotische siermotieven. Daarenboven is de vroegere trapgevel vervangen door een topgevel waarvan de punt echter buiten de as valt van het gebouw: het is een aanpassing die werd uitgevoerd bij de restauratie na de brand van 1879. De eentonigheid van het driehoekig gevelvlak boven de galerij wordt gebroken door het inwerken van ranke blindtraceringen die eindigen op een drielob, een herinnering aan het siermotief uit de dertiende eeuw.

Boven dit alles uitpriemend, op de nok van het zadeldak, een leuk achtzijdig houten torentje waarin de werkklok is opgehangen. In 1147 werd de "warcklocke" op de werkdagen "tsmorgens, tsnoens, en savonds geluid voor de lieden die indachueren waerken".

In 1930 was het de stadsbelleman die vijf maal daags kwam

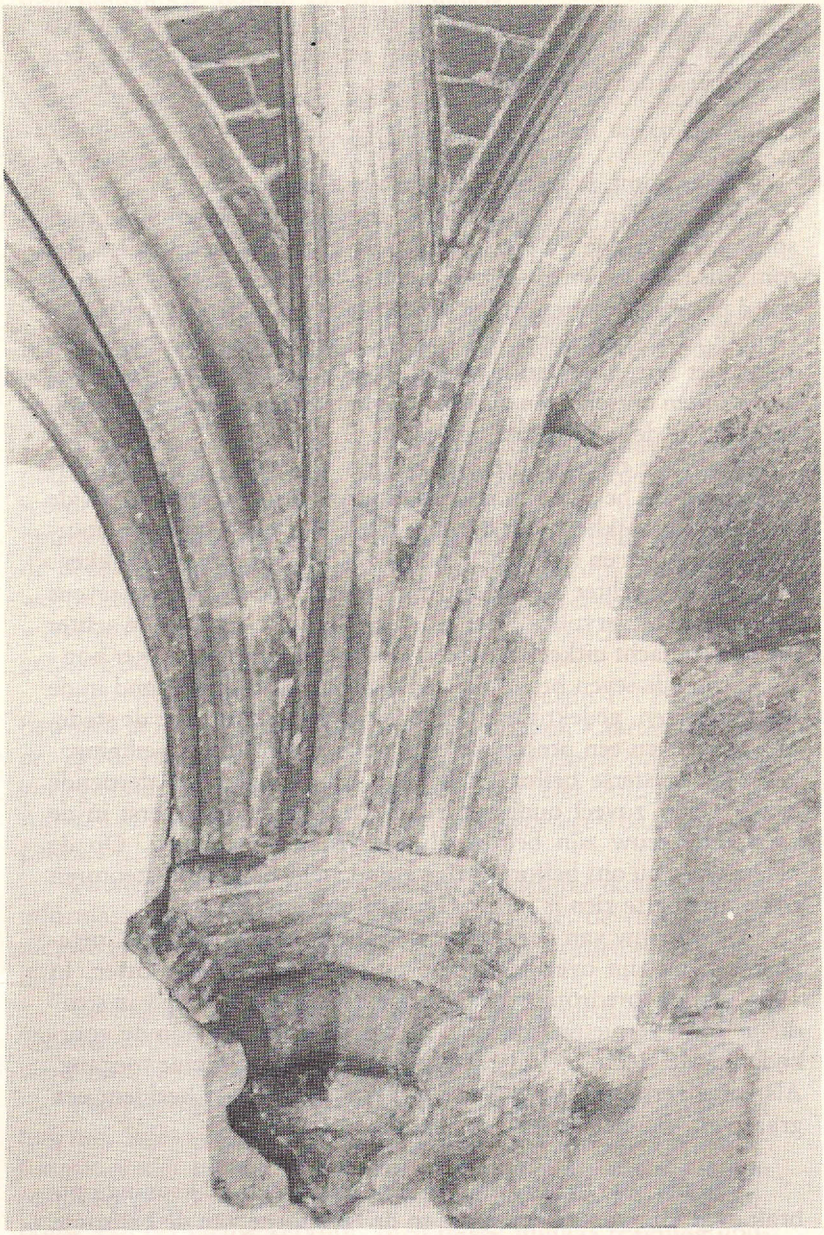

Gebiedhuis: detail van het gewelf
Stadsarchief Aalst

luiden.

De dalende torentrits van belfort-, werkklok- en zijtoren biedt aan de Grote Markt van Aalst een eigenaardig uitzicht, een uniek beeld dat de vreemdeling boeit.

HET BELFORT

Waar komt de naam "belfort" vandaan?

Volgens Dr. M. Gysseling is de naam van Frankische oorsprong en luidde "Berg-frithu, berc-vrit" = bergvrede. Het romaans nam de vorm over en werd in het Frans berfroy, belfroy om dan terug te keren in het Nederlands als belfroot, belfroit te Gent in 1322, belfroot te Aalst in 1420. Het eerste lid is berg, verwant met burg (versterking), het tweede lid betekent vrede, het kan worden omschreven als een hoogbouw, een gevechts- of klokketoren die de vrede moet bewaren.

Zoals de meestentoren of donjon voorheen de macht vertolkte van de heer, zo was de belforttoren het symbool van de rechtspersoonlijkheid van de gemeente. Hier bewaarden de poorters hun keuren en ook de roepstem van de gemeente: de klokken.

Het was echter niet alleen een statussymbool, het had tevens een funktie te vervullen. Het was bemand met een torenwachter die dag en nacht uitkeek naar een eventuele vijand of - vaker nog - waarschuwde tegen brand die een gemakkelijke prooi vond in de houten huizen, gedekt met stro! Zo was het belfort voor de stedeling niet alleen een prestigekwestie maar tevens een beveiliging.

Het Aalsterse belfort dagtekent stellig niet uit de dertiende eeuw: Gent, zoveel ouder en rijker dan Aalst kreeg eerst in de veertiende eeuw zijn belfort als alleenstaande gebouw. Op de plaats waar nu ons belfort oprijst stond wellicht een meestentoren zoals nu nog te zien is in het Geraard de Duivelsteen.

De opbouw van het belfort werd begonnen door Van Goeteghem en na zijn overlijden, voortgezet door Jan den Otter. In 1435 was de torenromp voltrokken en kreeg "een cappe van stro" die in 1450 vernieuwd werd. De bonkige toren had aan de voorzijde enkele kleine, getraliede vensters, op zij een kleine toegang. Als enige versiering twee fraaie gotische nissen met beelden; een graaf van Vlaanderen en een heer van Aalst.

Hiermee was het belfort nog niet afgewerkt: de kroning ontbrak nog! Om van de "maniere en de fauchoene van dè belfroote ... een exempel" te krijgen, stuurde de magistraat een bevoegd persoon naar Bethune en Valenciennes in 1460.

Op de vierkante basis werd een achthoekige campanile aan-

gepast. De aanzet heeft een uitkragende borstwering onder een beschuttend afgeschuinde leien dak. Op vier afgeschuinde hoeken krijgt de afdekking een lichte verhevenheid, een soort overkapping die herinnert aan de vroegere wacht- of weertorentjes zoals die nog te zien zijn in de lakenhalle, nu stadhuis van Dendermonde (1336). In de gotische galmgaten onder de torenspits werden de klokken opgehangen. Toen de toren in 1461 voltooid was werd er een windwijzer op aangebracht, "een koperen aerend met twee hoofden", versierd met een "keyserkrone", een gewicht van 65 pond.

Hoe mooi onze belforttoren is valt de vreemdeling op!

In 1958 werd de film "The nun's story" (Zuster Luc) gedraaid. Opnamen werden gemaakt te Brugge, te Antwerpen en in Belgisch Congo. Het gaat om het levensverhaal van een Belgische religieuse die te Brugge intrad, in de tropen verbleef als gasthuiszuster - ze wast de dochter van een geneesheer - en na 17 jaar uittrad met de goedkeuring van Rome. Toen de Amerikaanse kineast voor het oud-stadhuis stond was hij zo getroffen door de schoonheid van de torenbekroning dat hij het beeld opnam in de rij van... Brugse torens. Waren wij hierover verwonderd, twijfel was uitgesloten: De galmgaten waren leeg, de Aalsterse klokken moesten, precies in het jaar van de Brusselse wereldtentoonstelling, worden hergoten!

Op het belfort wees een zonnewijzer het uur aan, reeds in 1423 werd een "orlogemeester" aangesteld voor het raderuurwerk van het belfort, waarvoor in 1729 een slinger werd besteld; een maanbol wees de maangestalten aan en diende als kalender voor de maanden (29,5 dagen) ten slotte was er ook een wateruurwerk dat "de ure van het getij van de Schelde te Basrode" aanwees: de Aalstenaars bezaten er een eigen loskaai om Dendermonde te vermijden!

Ten slotte werd, bij zijn inhuldiging in 1555, onder de twee beelden de kenspreuk van Filips II aangebracht "Nec spe-nec metu" - noch door hoop noch door vrees. Het jaartal 1200 is fictief.

DE BEIAARD

Het ontwikkelingsgebied van het klokkenspel ligt bij uitstek in Vlaanderen, het staat aan de top in West-Europa wat het aantal beiaarden betreft. In onze provincie bevindt de oudste beiaard zich te Oudenaarde (1510), de beiaard van Aalst is van 1587.

Ter gelegenheid van het Dirk Martensjaar werd de ambassadeur van Hongarije te Aalst ontvangen. Groot was de verbazing van zijn attaché toen hij de beiaard hoorde, hij hield er aan de 131

trappen te bestijgen om het ding eens van nabij te bekijken!

Oorspronkelijk bestond het beiaarden erin één of twee klokken met een hamer aan te slaan. Te Aalst is er reeds spraak van een "beyaedere vander stede" in 1447 - 1448. Hij was belast met het luiden van "een scelle daer men alle avonden de poorten vander stede mee sloot". Aan de uurklok werden in 1540 nog 7 klokjes toegevoegd, gegoten door Jacop Waghevens. Dit klokkenspel werkte automatisch en was gekoppeld aan het uurwerk; dit was het eerste automatisch klokkenspel.

Toen hieraan nu een klavier werd toegevoegd in 1587 werd Gillis Alicourt, een degelijk muzikant, benoemd tot beyaerdere vander stede.

Het huidige klokkenspel, het zesde, werd aangebracht in 1959. Het bestaat uit 52 klokken, gekoppeld aan een nieuw klavier. De oude trommel is vervangen door een automatisch spel op band met hamers die elektrisch-magnetisch worden aangetrokken.

Van het vorige klokkenspel is gelukkig één mooi specimen bewaard gebleven. Ze werd in 1973 teruggebracht naar Aalst van uit Bergen-op-Zoom waar de andere klokken hersmolten werden. Ze weegt 200 kg, heeft een basis-diameter van 69 cm. en een hoogte van 75 cm. Als opschrift: Senatus Populusque Alostanus - Me fecit Brugis Anno 1750. Georgius Dumery. In opdruk: wapenschild van de stad Aalst.

Het kunstenaarsschap van onze stadsbeiaardiers wordt bewezen door volgende feiten: op 22 juli 1895 beluistert Karel de Mette, de toenmalige stadsbeiaardier, een beiaardwedstrijd op de Grote Markt te Brussel. Onvoorbereid neemt hij eraan deel met "la Fille du Régiment" van Donizetti. De uitslag? Hij werd tot Beiaardier des Konings uitgeroepen.

Ook in vroegere tijden kende Aalst beroemde beiaardiers. In de 18de eeuw was Boudewijn Schepens gekend als musicus en leraar. Eén van zijn leerlingen kwam van zeven uur ver naar hier om les te volgen bij Schepens. Deze Pieter Grau werd later beiaardier te Oudenaarde.

HET GEBIEDHUISJE

In onze dorpen treffen wij bij de ingang van menige oude kerk een blauwe steen aan, engiszins hoger gelegen dan de omgeving. Daar moest de veldwachter namens de gezagvoerders, na de hoogmis, de wetten (geboden) en andere berichten meedelen aan de toen nog ongeletterde parochianen.

Een dergelijk verhoog of pui bestond bij het schepenhuis reeds vóór 1443. Het werd in 1474 vervangen door een groter

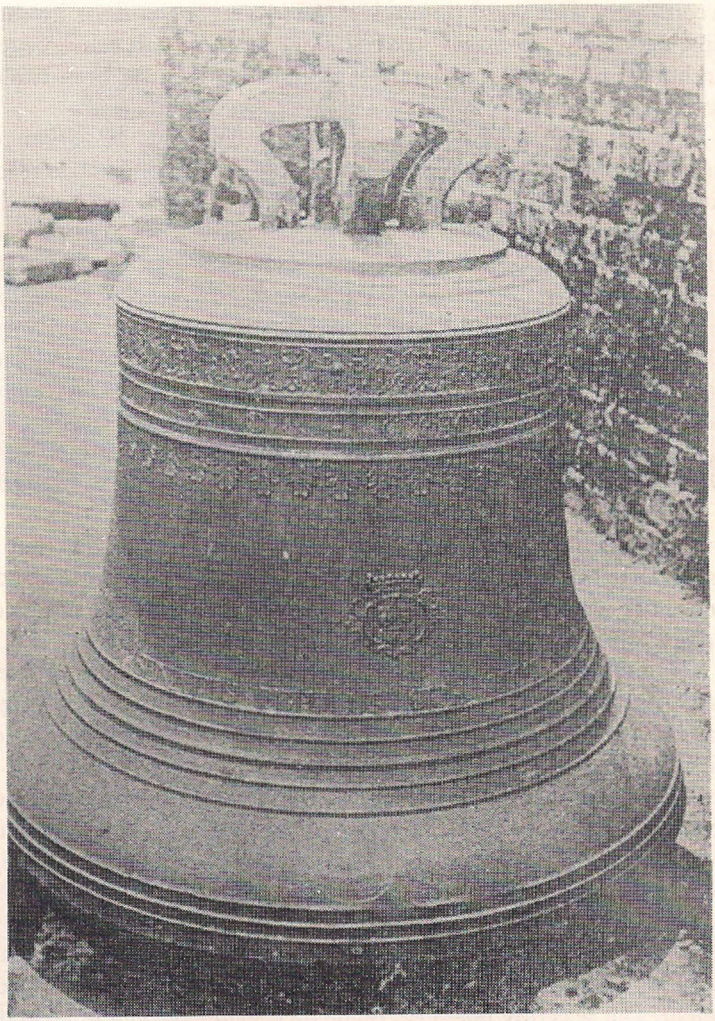

Beiaardklok van G. Dumery anno 1750, gewicht 200 kg.

bouwsel naar de plannen van Joost den Otter, bouwmeester te Gent. Het verhoog rustte op pilaartjes, omringd door een borstwering van Affligemse steen en was versierd met beelden. Het was echter niet overdekt zodat het "steenwerck" al vlug "ghedestruweert" was. Het werd dan ook in 1544 vervangen door het huidige gebouwtje en uitgevoerd naar het patroon van een vroegere architekt, projekt dat bewaard was gebleven "ten secreten van de scepenen".

In het speelse gebouwtje is de rustige trapgevel nu vervangen door een omlijning van curven en contracurven, een grillige tracering die voortgezet wordt in het maaswerk van de ramen, een lijnenspel dat kenmerkend is voor de laat-gotiek maar toch geen afbreuk doet aan de hoofdbouw. Op de hoekzuiltjes staan de beelden van Karel V, de toen regerende vorst, en van Dirk van Aalst, laatste heer van Aalst († 1166) en gemeente symbool van Aalst. Op het gevelvlak in een overdekte nis, een zittende vrouw, geblinddoekt en met een balans in de hand, zinnebeeld van de gerechtigheid.

Van het feit dat het gebiedhuis hoger lag dan het gelijkvloers werd gebruik gemaakt om een tweede keldertrap aan te brengen.

Waartoe werd het gebiedhuis gebruikt?
In verschillende omstandigheden maar toch hoofdzakelijk om er "sheeren geboden ende proclamatiën van den bannen" af te kondigen. Hier werd dus mondeling kontakt gelegd tussen de graaf, de baljuw of de schepenen en het volk "het gemeen".

Door het luiden van de klok (de scel) werden de poorters samen geroepen op de Grote Markt vóór het gebied. Voorafgegaan door trommelslag en staande voor het open venster werden de wetten, reglementen of aankondigingen voorgelezen.

De afkondiging van een ban was het openbaar maken van een strenge straf, opgelegd aan een beschuldigde: tot zijn schaamte kon iedereen daar vernemen dat hij vogelvrij verklaard was, zijn bezit verbeurd en voor een aantal jaren verbannen uit het Land van Aalst.

Gedurende de uitspraak van het vonnis stond de poortbaljuw voor het venster met opgeheven roede, symbool van zijn rechtsmacht. Dat was ook het geval bij de uitvoering van een lijfstraf die uitgevoerd werd op het schavot vóór het gebiedhuis.

Bij de dood van Filips de Goede (1467) werd het gebouwtje behangen met zwart laken "alsof het hadde geweest het sterfhuis". Toen Karel de Stoute hier het volgende jaar zijn blijde intrede hield werden vuurpannen aangestoken "upt belfroot en upt ghebieden tot diep middernacht".

In 1555 legde Filips II de eed af "inde venster ten bretesque".

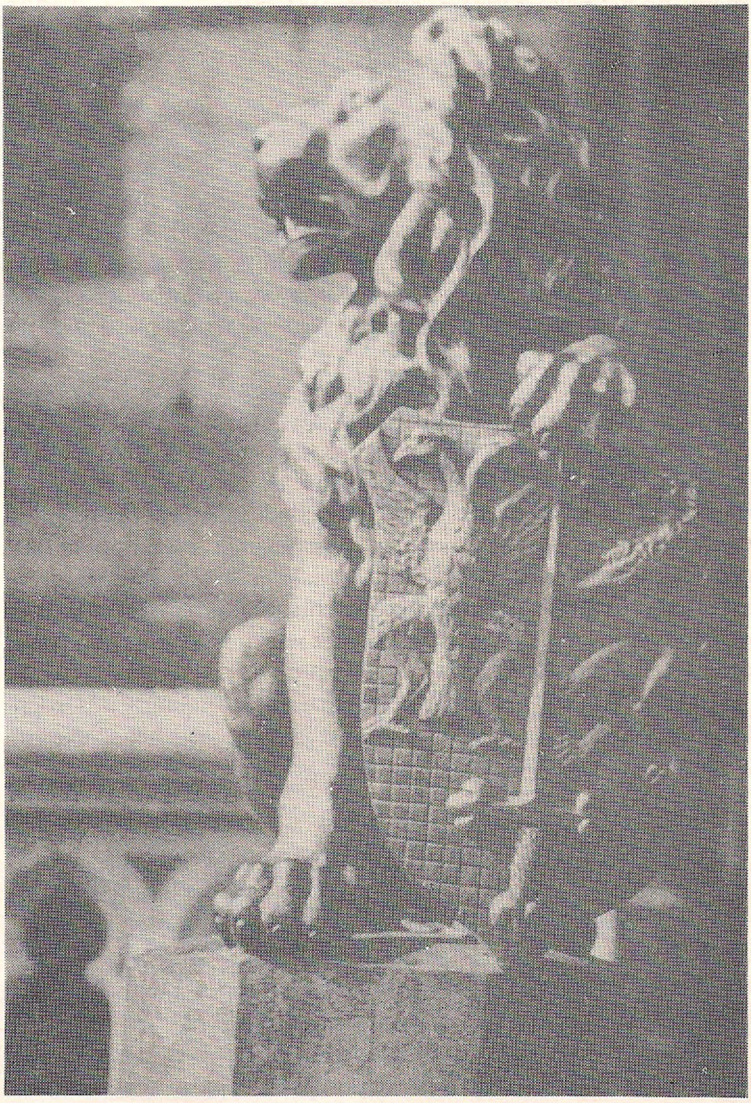

Stadswapen

Bij het andere venster stond de baljuw die trouw zwoer aan de nieuwe graaf. Het was toen dat zijn wapenspreuk "Nec spe nec metu" op het belfort kwam, samen met het (fictieve) jaartal 1200.

TEN BRETESQUE

Gedurende de hele vijftiende eeuw werd uitsluitend gesproken over "tgebied". Van waar komt de nieuwe benaming?

Wie aandachtig toekijkt bemerkt twee verschillende bouwstijlen in het "gebied". Het deel dat onmiddellijk aansluit bij het schepenhuis heeft een kruisvenster, het gedeelte dat echter uitziet op de Grote Markt lijkt wel een voorgeschoven aanbouw, het bretesk, dat getuigt van een heel andere bouwopvatting: wij bevinden ons hier voor de eindfaze van de gotiek, een nieuwe bouwstijl is in aantocht!

Het woord "bretesk" stamt uit het middeleeuws latijn "brittisca", vanwaar het Italiaans breteska.

Gedurende de vijftiende eeuw bouwde men in Noord-Italië talrijke dergelijke rechthoekige gebouwtjes die aanleunden bij een hoofdgevel. Dat vormde dan een soort balkon, een soort podium, overkapt door een baldakijn of troonhemel. Het opgesmukte gebouwtje werd dan ook in hoofdzaak gebruikt als tribune of spreekgestoelte bij plechtige gebeurtenisen. Het is dan ook in de zestiende eeuw dat de term bretesk hier wordt gebruikt zoals bij de eedaflegging van Filips II "ten bretesque".

Het volk heeft het steeds gehouden bij "gebiedhuis": "De kelder van tgebied is bewoond in 1673... gherepareert het scheel van de stoef van de officieren op het ghebiedhuys in 1795".

1879
EEN BRAND MET GELUKKIGE GEVOLGEN!

Het stadsverslag over 1879 vermeldt dat op 7 juli (kermismaandag) te 1 u. 30 brand was ontstaan op de toren van het oudstadhuis. Aangezien een plaatselijk weekblad een meer gedetailleerd verslag brengt dat het officiële stadsverslag laten wij het woord aan de (katholieke) "Denderbode".

"Kort na dat het vuurwerk afgeschoten was ontstond een kleine brand in de torenspits. Vier pompiers, waaronder commandant P. De Paepe, klommen in de toren en weldra leek de brand gebluscht. Rond middernacht klommen nogmaals drie pompiers in de toren maar merkten geen onraad. Maar te 1 u. 30 reeds sloegen de vlammen uit de bovenste dakvensters. Beiaardier Robert Van de Maele klepte dadelijk alarm en kort daarop was het pompierkorps met zijn materiaal ter plaatse, evenals de brandspuiten

van de firma's Leirens, Eliaert en De Wolf-Van der Noot. Ook de soldaten van de legerpupillenschool kwamen een hand toesteken. Maar het vuur nam eeñ snelle uitbreiding en te 2 u. 30 was de toren een laaiende toorts. Om te ontkomen aan het gevaar van de vuurgensters had men intusschen enkele kermistenten afgebroken en ontdaan van hun tentzeil. Te 2 u. 45 stortte de torenbekroning met het koperen vaandel en den bol naar beneden. De klokketoren leek toen een hels fornuis! Te 3 u. 15 liet de rammel zijn laatste klagende tonen horen, het uurwerk viel stil 5 minuten vóór vier. Ondertusschen werd het vuur bestreden van op de nok van het dak van het schepenhuis en van het torentje waar de uurklok hing. Te 6 uur plaatste men een ladder vanuit het toreken naar het afdak van de galerij vanwaar het laatste vuur gedoofd werd."
Het blad voegt er nog aan toe dat "in deze jaren van verwoede kiesstrijd de liberale oppositie gretig gebruik maakte van deze ramp om de tegenpartij te beschuldigen van verregaande onvoorzichtigheid."

Uit het stadsverslag vernemen wij dat de Proviciale Raad voor herstel de som van 22.000 fr. had toegezegd, dat het schepenhuis behoorlijk verzekerd was bij twee Verzekeringsmaatschappijnen. Tevens wordt de hoop uitgedrukt zo spoedig mogelijk te kunnen overgaan tot de volledige herstelling... wat dan ook gebeurde!

DE RESTAURATIE

De herstellingswerken werden toevertrouwd aan August Van Assche, bouwkundige, die hier bewezen heeft dat hij de schoonheidszin van de gotiekers nog ten volle aanvoelde.

De herstelling gebeurde metodisch en schoot betrekkelijk vlug op. Eerst werden de verpulverde balken vernieuwd. Op 1 mei 1880 waren beiaardtrommel en horloge hersteld. Daarna werden de zeventien kleine klokjes die gesmolten en de vier zware klokken die gebarsten waren vervangen door Van Aarschot uit Leuven.

Nu kon de restauratie van het schepenhuis beginnen.

In 1884 was de westzijde (kant van de Beurs) voltooid, het volgende jaar werd de barokke voorgevel vervangen door een geslaagde aanpassing. Op het gebiedhuis kregen 't Kind van Aalst, Karel V en Moeder Justitia het gezelschap van twee beroemde Aalstenaars: de veelzijdige kunstenaar en grondlegger van de renaissance in Vlaanderen Pieter Coucke, en de geleerde schrijver-humanist Cornelius De Schrijver.

Ten slotte vernieuwde Van Assche nog de oude achtergevel met behoud van de voordelige bouwstijl, tevens maakte hij van deze gelegenheid gebruik om het torentje, in 1720 verdwenen

wegens bouwvalligheid, terug op te bouwen naar het oude patroon.

Een gedenkplaat, aangebracht op de plaats waar in de loop der tijden een deur werd aangebracht, vermeldt het jaar 1891 als eindjaar van deze geslaagde restauratie. Tien jaar had ze geduurd, maar het oude stadssymbool was gered.

IN DE TWINTIGSTE EEUW!

Het zal zo wat een halve eeuw geleden zijn dat de balken die de zoldering van de benedenzaal dragen tekenen gaven van ouderdom. Het stadsbestuur was geschrokken en liet de zoldering schoren door houten pijlers: een noodmaatregel die de drukking opving maar echter afbreuk deed aan de waarde van het gebouw.

Reeds in 1953 werden door het stadsbestuur besprekingen aangevangen met het oog op een grondige konservatie en restauratie van het beschermde gebouw (K.B. 13-10-1943), in 1969 werden archief en museum overgebracht naar andere lokalen. Werd in 1971 overgegaan tot een dringend herstel van de dakbekleding, het zou nog acht volle jaren duren alvorens tot een volledige restauratie werd overgegaan onder de leiding van het architektenbureau Bressers uit Gent.

Voor de konservatiewerken werd gebruik gemaakt van ijzer en beton, materiaal dat handig werd aangebracht om het oude uitzicht niet te storen. Installaties van verlichting, verwarming en toilet, alles werd oordeelkundig en onopvallend aangebracht.

Iedere ruimte kreeg een eigen functie.

De *kelder* met nieuwe trap en bevloering is ideaal voor kleine tentoonstellingen.

De *benedenzaal* biedt een prachtige ruimte voor grotere exposities. Een schoorsteenmantel in blauwe steen draagt een gebeeldhouwd wapenschild van de stad. Bij de nieuw aangelegde trap hangt een oorkonde, in gotische letters geschreven op perkament, die de voornaamste feiten aanhaalt uit de bouwgeschiedenis van het schepenhuis, een kunstwerk van de hand van schilderglazenier Frits Kieckens & Dochter.

De *eerste verdieping* is omgevormd tot raadzaal. Voortaan vergadert hier de burgemeester met 8 schepenen en 34 raadsleden voor het bestuur van de stad en van de acht deelgemeenten Erembodegem, Herdersem, Hofstade, Nieuwerkerken, Moorsel, Meldert, Baardegem, Gijzegem. Hier draagt de schouw in witte steen de wapens van de voormalige baronieën van het Land van Aalst: (Schelde) Rode, Zottegem, Schorisse, Boelare en Gavere.

Op de *tweede verdieping* wordt een "Daensmuseum en archief van de Vlaamse sociale strijd" ondergebracht. Dit gebeurt

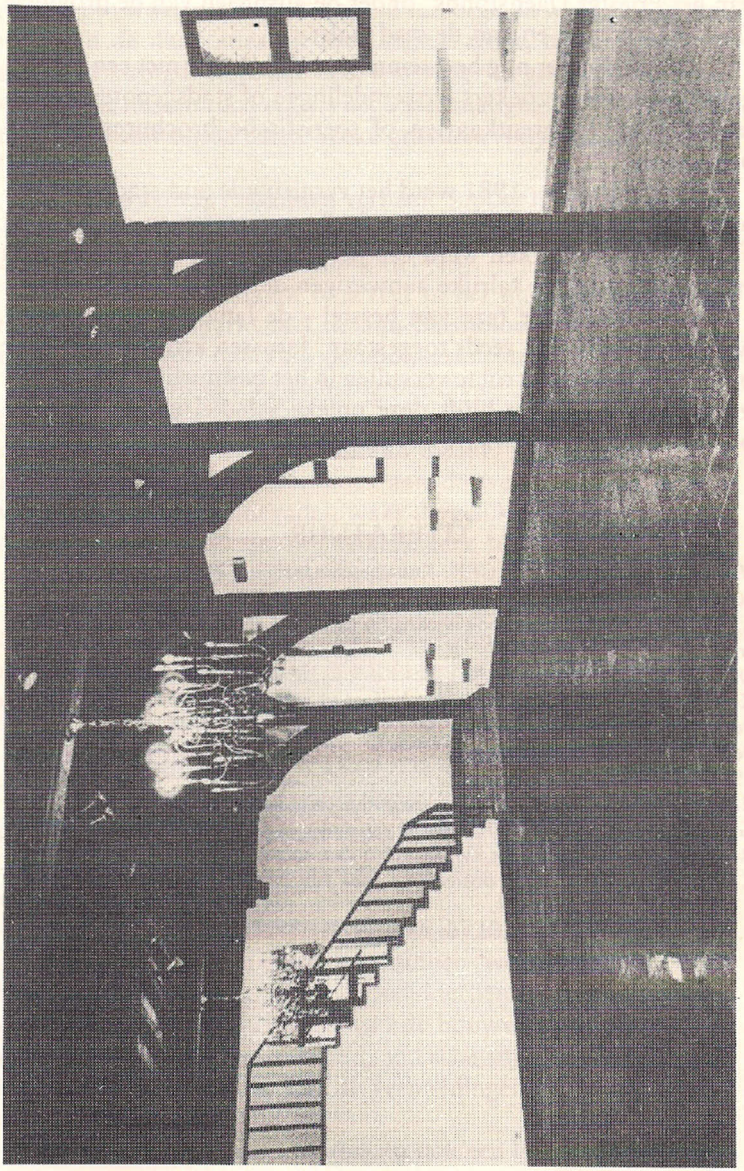

Gerestaureerde benedenzaal van het schepenhuis
Stadsarchief Aalst

in samenwerkings met de "Werkgroep voor historisch onderzoek van het Priester Daensfonds" onder de auspiciën van de provincie Oost-Vlaanderen en van de stad Aalst.

Ten slotte is er nog het stemmige *gebiedhuisje* met een prachtgewelf waar de bezoekers - vreemdelingen of stadsgenoten - allerlei inlichtingen, prentkaarten of toeristische brochures kunnen bekomen.

Op 4 december 1981 werd het vernieuwde oud-stadhuis ingehuldigd. Na de toespraken van de Burgemeester en de Schepen van Openbare Werken werd een herinnerings-oorkonde onthuld en bewonderden de talrijke aanwezigen de verschillende zalen.

Voor de laatste faze van herstel - de lapidaire restauratie - werden de kredieten reeds toegestaan. Intussen krijgt dit 750 jaar oude monument zijn rol te vervullen in het bestuurlijk en kultureel leven van de stad en blijft deze unieke schakel uit de Vlaamse bouwgeschiedenis bewaard als een kostbaar erfgoed!

LITERATUUR

VAN GELDER en DEVERGER: Kunstgeschiedenis der Nederlanden 1954.
Stan LEURS: Geschiedenis der bouwkunst in Vlaanderen 1946.
L. VAN DE WALLE: Het bouwbedrijf in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen.
DE POTTER en BROECKART: Geschiedenis der stad Aalst Deel II 1874.
Karel BAERT: Het Schepenhuis met belfort en gebiedhuisje 1981.
Petrus VAN NUFFEL: Historiek der oude straten van Aalst 1915.
Petrus VAN NUFFEL: 1394-1395. De oudst bewaarde stadsrekening van Aalst 1921.
Erik HOUTMAN: Inventaris van het oud archief van Aalst 1974.
G. VAN DOORSELAER: De beiaard van Aalst 1927.
Robert DE METTE: De zes klokkespelen van Aalst, Land van Aalst 1959.
J. VAN CLEEMPUT: De oostelijke Limes van het Graafschap Vlaanderen in 1388. Land van Aalst 1957.
S. DE LANGE: Lessen. Land van Aalst 1972.

F. COURTEAUX.

OVER MOLENS EN WINDRECHT...

door Paul HUYS

In het Fonds der Gentse Sint-Pietersabdij (bewaard in het Rijksarchief te Gent), 2e reeks, bundel 1107 bevindt zich o.m. een "Lijste der meulens opgereght met consent van den Eerweirdigsten heer Prelaet van Sinte-Pieters nevens Gend, aen wiens abdije de proprietarissen der selve verobligeert syn te betaelen recognitie over den windt". (15 folio's, 31,5 x 20,5 cm, niet gepagineerd). Deze lijst, waarvan in voornoemd bundel niet minder dan zes exemplaren (1) worden bewaard, werd opgesteld in januari 1782 (2) en biedt een overzicht - chronologisch en historisch - van molens, opgericht in de periode tussen 1156 en 1778 op gronden van de Sint-Pietersabdij en waarvoor cijns diende betaald te worden.

Wat het Land van Aalst betreft, komen vermeldingen voor van molens in de dorpen Hillegem, Letterhoutem en Smeerebbe. De desbetreffende teksten worden hier ter informatie meegedeeld.

(fo.2): Alvooren op de veste achter de Casernen (te Gent, op Sint-Pieters Binnen) heeft, tot den jaere 17.. (niet ingevuld) gestaen eenen coorenwindmeulen toebehoorende dese abdije, ten welken jaere den selven meulen door order van den heer Prelaet der selver abdije is getransporteert op sijne prochie van *Hilleghem*, alwaer hij nogh op hedent staet an: 1782.

(fo.4): Den 1en april 1520 consenteert Gerardus abt van St. Pieters aen Jan Philips 't oprechten van eenen wintmeulen op Sijne heerlijckheydt van *Letterhautem* op de recognitie van 10 schellingen grooten s'jaers zoo voor d'erfve daer den meulen opgerecht sal worden als voor den windt.

(fo.5): Den 1en februarij 1622 octroijeert Arsenius abt van St. Pieters aen Jan de Poortere fs. Joos exclusive permissie tot het oprechten eenen coorenwintmeulen inde selve prochie van *Letterhautem* op den Berg met de plaetsen daer eertijts den meulen der abdye gestaen hadde, groot vijftig roeden in erffelijken cheijns, met den windt voor de somme van twee ponden grooten s'jaers eeuwelijck ende onlosselijck.

(1) Deze zes exemplaren zijn: één "Lijste der meulens..." (volledige titel zoals hierboven vermeld), twee identieke "Liste alphabetique..." en drie identieke "Liste cronologique ende histoirique..."

(2) De datering januari 1782 staat op een van de drie alfabetische lijsten. De laatste vermelding in het dokument zelf is 3 december 1778.

(fo.6): Den 24en meij 1641 verzouken Bailliu ende Schepenen met d'inzetenen van *Hilleghem,* Lande van Aelst, den heer Prelaet van St. Pieters, te ghelieven den windt te verleenen aen Bartholomeus Helse, mulder van stijle, tot het opregten van eenen meulen op de selve prochie.

(fo.14): 't Consteert bij documenten in d'Abdije berustende dat de selve abdije van auden tijde heeft gehadt eenen watermeulen opde prochie van *Smerebbe* bij Geersberghe, den welken sij daernaer in cheijnse gegeven heeft voor... (niet ingevuld) guldens s'jaers, van welke prestatie sij nogh hedendaegs in possessie is, sonder daerover aen jemandt anders eenige recognitie te betaelen.

INTREDE VAN JOANNES FRANCISCUS VANDER SCHELDEN UIT BERCHEM IN HET KLOOSTER "TEN DUINEN" TE BRUGGE IN 1731

door M. DECRITS

De abdij Ten Duinen werd in 1107 nabij Veurne gesticht. In de periode 1623-1628 werd deze abdij te Brugge herbouwd. Bij de tweede oprichting van het Bisdom Brugge in 1834 werd de abdij het bisschoppelijk seminarie.

In het begin van de 11e eeuw werd de Orde die de Regel van Benedictus volgde in twee grote takken verdeeld: de benedictijnen en de cisterciënzers. Ten Duinen werd onderverdeeld bij de cisterciënzers.

Midden de 18e eeuw was men in regeringskringen overtuigd dat er te veel kloosters en kloosterlingen waren en dat deze onproductieve bevolkingsgroep in aantal moest beperkt worden. In de verlichte literatuur opgekomen voor de vrije keuze van een levensstaat, haalde men steeds het voorbeeld aan van kloosterlingen die op jeugdige leeftijd door hun familie onder dwang werden "opgesloten". Dergelijke bedenkingen vormden de achtergrond voor twee decreten. Het decreet van 13 mei 1771 verbood het meebrengen door de religieuzen van een bruidschat, legaten of schenkingen. Het decreet van 18 april 1772 stelde een minimum leeftijd van 25 jaar vast voor het afleggen van de kloostergeloften. Heftig verzet van de bisschoppen en reguliere oversten leidde in 1779 tot een mildering van het verbod een bruidschat te aanvaarden.

Het hiernavolgend kontrakt (1) werd opgemaakt naar aanleiding van de intrede in het klooster Ten Duinen van Joannes Franciscus Vander Schelden, geboren te Berchem op 29 november 1711 (2). Hieruit blijkt dat hij een dotatie van 1.000 gulden verschuldigd was aan dit klooster.

"Op den 18 october 1731 is gecompareert in d'abdije van duynen binnen de stede van brugghe Petrus Frans blyau als voocht, presenterende aen eerw. heer de prelaet vande selve abdije sijne neve Joans Franciscus vander schelden om ontvangen te worden tot het religieus abijt inde voornoemde abdije en aldaer te leven en te sterven, onder de geoorzaemeng van voorschreven heer prelaet vol-

(1) R.A. RONSE, *O.G.A. Berchem,* nr. 171.
(2) R.A. RONSE, *D.H.O. Berchem,* nr. 4, p. 885.

gens de reghel van onze H. vaeder Benedictus, constitutius van tselve clooster, welcke eerw. heer prelaet dese vrijwillighe presentie considerende, als oock den goeden ijver van voornoemde Joannes etc., getrocken sijnde soo het betrauwen is door de gratie godts, en inspiraed van de H. geest aenveirt den voormelden Joannes etc. tot het ontvangen van t'relgieus abijt, inde voornoemde abdije waer jeghens den voornoemde Petrus blyau, tot eene besondere danckbaerheyt over de goede jonste geconsidereert de slechte gesteltenisse van t'voornoemde clooster voortijts gecauseert door de troubelen van oorloghe en ander verliesen, zich libere verobligiert tot eene liberale gifte bij forme van dote te betaelen aende voornoemde abdije de somme van 1.000 gulden courant geldt cours van brugghe welke somme soo bij aldus des gemelden Joannes etc. volhert inde religie soo wij verhoopen, sijnen vooght sal moeten tellen inde handen van eerw. heer prelaet daeghst van het profes soo het quaeme te gebeuren dat godt verhoude dat de voorschreven Joannes etc. soude uyt het clooster gaen voor t'expireren van 't jaer soo sal sijne voocht aen selve adbije betaelen voor de taefelcosten naer raete van tijdde en in advenante van 40 pond groot vlaams, en bovendien sal voogt in cas van professie aen d'abdije moeten leveren eene silveren croes, lepel en fourchet gelijck aen dander van d'abdije ende gheven aen domestiquen t' ordinaire drinckgelt soo inde cleedije als inde professie sonder iets voorders te moeten geven waer jeghens de voornoemde eerw. heer prelaet sich verobligeert aen de gezijede Joannes etc., te verleenen sijne religieuse cleederen mitsgaeders 't stofferen sijnder caemer van haer behoorlijcke noodtsaekelijckheyt in teecken der waerijt is dese van wedersijden onderteekend ten daeghe en daete als boven, toorcond.

J. Bernardus abt van duynen

P.F. Blyau"

EEN MERKWAARDIG TESTAMENT ANNO 1249.

door H. VAN ISTERDAEL

In het rijksarchief te Gent, fonds abdij Ninove (1), berust een oorkonde die door het aantal schenkingen gedaan aan hospitalen en geestelijke instellingen gerust merkwaardig kan genoemd worden. Daarom verdient ze van integraal gepubliceerd te worden. Het stuk is in het Latijn opgesteld (2).

De schenker, Willem de la Vort, begiftigde o.m. de volgende hospitalen: AALST, GERAARDSBERGEN, HERZELE, ST.-JANSHOSPITAAL te BRUSSEL en het hospitaal naast ST.-GOEDELE te BRUSSEL.

Daarnaast gebeurden nog schenkingen aan de volgende geestelijke instellingen: het kapittel van GERAARDSBERGEN, de predikheren te BRUSSEL en LEUVEN, de minderbroeders te BRUSSEL, GENT en LEUVEN, het klooster te MOORSEL, de abdijen van AFFLIGEM, GERAARDSBERGEN en NINOVE.

Het hospitaal van Ninove werd niet vermeld wat erop wijst dat dit toen nog niet bestond. De eerste statuten van dit hospitaal dateren van 1268 (3).

"In naam van de heilige en onverdeelbare Drievuldigheid. Ik Willem, gezei de la Vort, heb in een laatste wilsbeschikking de voorwaarden voor mijn testament uitgestippeld, volgens de wil en met de toestemming van mijn broer Egidius, waarbij ik drie dagwand landbouwgrond afsta op de plaats Bredebosch geheten; de twee lager gelegen dagwand heb ik gegeven aan de pastoor van Okegem voor jaargetijden in zijn kerk voor mijn vader en moeder, mijn broer Johannes en mezelf; de derde dagwand heb ik gegeven opdat de olielamp in de kerk ten eeuwigen dage zou branden. Verder heb ik aan de kerk van Okegem 1/2 bunder landbouwgrond gegeven, gelegen te Okegem naast de plaats Winterdal aan de kant van het dorp. Aan de koster van Okegem heb ik ten eeuwigen dagen een razier tarwe gegeven op een hoeve die nu nog wordt bewoond door Walterus, zoon van Rolinus. Verder gaf ik een

(1) R.A.Gent, fonds abdij Ninove, doos supplementen anno 1249. Zie ook Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, fonds abdij Ninove nr.2: Liber Monumentorum, p.26-27. Hier wordt de schenker in marge Willem van Okegem genoemd.

(2) De uitstekende vertaling gebeurde door Nuyttens M., waarvoor onze dank.

(3) Van Gassen H. Geschiedenis van Ninove, p.67.

stukje weidegrond op de plaats Veldenbroc; de dieren die daarop worden gehoed moeten worden aangewend voor voedsel en kleding voor de armen. Verder gaf ik aan de abdij van Ninove - eveneens om in de kerk een jaargetijde op de dragen voor mezelf, mijn vader, moeder en broer - een bunder landbouwgrond die ik afstond van een stukje grond dat ik heb aan gene zijde van de gemeenschapopelijke weg naar Kipdonc; indien hen iets zou ontbreken zou ik volledig mijn bunder land afstaan buiten Veken, in de richting van het dorp van Okegem. Verder gaf ik aan het hospitaal van Aalst 10 witte pond als aandeel van mijn broer Johannes en 10 sch. als mijn eigen aandeel. Verder aan het hospitaal van Herzele 5 sch; aan het hospitaal van Geraardsbergen 5 sch; aan het St.-Janshospitaal te Brussel 5 sch; aan het hospitaal naast St.-Goedele te Brussel 5 sch; aan alle priesters van het kapittel van Geraardsbergen 2 sch; aan de kerkfabriek van Houtem 10 sch; aan de predikheren te Leuven 10 sch; aan de minderbroeders aldaar 10 sch; aan de minderbroeders te Brussel 10 sch; aan de predikheren te Gent 10 sch; aan de minderbroeders te Gent 10 sch; verder aan de pastoor van Okegem twee maten tarwe en 5 witte sch; aan het klooster van Morsele een sester koren aan mijn tante Claricia 100 sch; aan Agnes, dochter van oom Willem, 40 sch; aan mijn dienaar Walter een maat tarwe, 20 sch en een hoeve nabij Okegem voor de duur van zijn leven, op voorwaarde dat hij jaarlijks een razier haver afstaat; aan de abdij van Affligem 3 pond; aan de abdij van Geraardsbergen 20 sch; aan Egidius, de zoon van oom Walterus 100 sch; aan de weduwen van Okegem 4 sesters tarwe naar de maat van Aalst, te verdelen op aanraden van de pastoor van Okegem en de kerkmeesters; aan broeder Sygerus van Ninove 10 sch; aan de brug van Impeghem 10 sch; aan de kerk van Liedekerke 10 sch; aan de kerkfabriek van Meerbeke 2 sch; aan Nikolaas Bliec 20 sch; Bongarde 5 sch.

Deze schenking heb ik onmiddellijk toegekend, behalve het verheffingsrecht van mijn goederen en het tiend van Erpe. Omdat ik Willem geen persoonlijke zegel heb, heb ik ter bevestiging en bekrachtiging van wat voorafgaat op dit schrijven het zegel laten aanbrengen van de abt van Ninove, de abt van Geraardsbergen, de pastoor van Okegem en de prior van Ninove, die allen bij deze schenking aanwezig waren. Gedaan in het jaar 1249, de zesde dag voor O.L.V. Hemelvaart. Tenslotte gaf ik 6 pond min 5 sch. om restitutie te doen voor alles wat ik ten onrechte ontving in tornooien of elders, en dit op aanraden van mijn oom Walterus en mijn broer Egidius".

HET LAND VAN AALST –
REEDS VERSCHENEN JAARGANGEN.

Reeds verschenen jaargangen worden slechts verkocht per volledige jaargang à 400,- fr.Is de jaargang niet meer volledig in voorraad dan wordt 75,- fr. per nummer aangerekend.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening nummer 001-0561340-77 van "Het Land van Aalst, Oude Jaargangen" Eikstraat 50, 9300 Aalst.

Alle jaargangen zijn nog in voorraad, uitgezonderd de onderstaande, waarvan nog slechts de aangeduide nummers beschikbaar zijn :

1949 (1) : nummer 6
1950 (2) : nummers 1-2-3
1951 (3) : nummer 6
1953 (5) : nummers 2-3-5
1954 (6) : nummers 2-3-4-5-6
1959 (11) : nummers 3-4-5
1961 (13) : nummers 2-3-4-5-6
1976 (28) : nummers 1-3-4-5-6

Volgende overdrukken zijn nog beschikbaar :

Agnes D'Hoker-Claeys : De omwenteling van 1789-1790 in het oosten en zuid-oosten van de provincie Vlaanderen - 1972 - 75,- fr.

Frans Couck : Familie Sonck te Denderleeuw en aanverwante Families - 1960 - 25,- fr.

J. Melckenbeeck : De Gemeentewapens van het Land van Aalst - 1954 - 100,- fr.

H. Vangassen : De Honger van Ninove - 1953 - 25,- fr.

Frans Couck : Buitenpoorters van Aalst - Periode 1552-1596 - Lede. 1968 - 25,- fr.

Albert Van Lil : Afstamming van Adriaan van Lil - 1957 - 25,- fr.

Marcel Cornelis : Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen. 500,- fr. (los).

HET LAND VAN AALST

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitter : F. Courteaux

Ere-Bestuursleden : J. De Brouwer en A. Van Lil

Voorzitter : L. De Rijck

Ondervoorzitter : L. Robijns

Beheerder : G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60 19 04

Redaktiesecretaris : S. De Lange

Verslaggever : B. Boel

Bestuursleden : M. Cock en H. Van Isterdael

**Redaktieadres, recensie, ruil- en bestellingen van oude jaargangen :
Cl. Uyttersprot, Elkstraat 50, 9300 Aalst.**

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van het Rijk en van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen.

Prijs voor het Jaarabonnement :

Voor leden : 350 fr., steunende leden : 600 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

INHOUD VAN NUMMER 4 — 1982

Martine PIETERAERENS, De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen : een bouwgeschiedenis 177

Frits COURTEAUX, Bij de restauratie van het Aalsterse «Schepenhuis». Zijn plaats in de evolutie van de Vlaamse monumentenbouw 235

Paul HUYS, Over molens en windrecht 267

M. DECRITS, Intrede van Joannes Franciscus Vander Schelden uit Berchem in het klooster "Ten Duinen" te Brugge in 1731 269

H. VAN ISTERDAEL, Een merkwaardig testament anno 1249 271